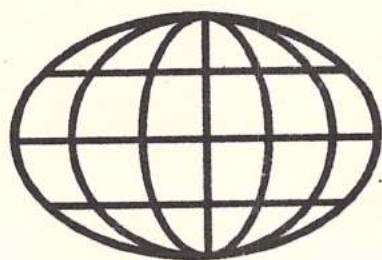

AKADEMIA WYCHOWANIA FIZYCZNEGO
IM. BRONISŁAWA CZECHA W KRAKOWIE

FOLIA TURISTICA

Nr 3 — 1992

KRAKÓW 1992

Kolegium Redakcyjne

Przewodniczący: prof. dr hab. inż. Antoni Jarosz

Członkowie: prof. dr hab. Stefan Bosiacki, prof. dr hab. Jen Fenczyn,
doc. dr Teofila Jarowiecka, prof. dr hab. Jadwiga Warszńska,
prof. dr hab. Janusz Zdebski

Sekretarz: dr Wiesława Marczyk

Recenzent zeszytu: doc. dr hab. Stanisław Lis

Adres Redakcji: Al. Jana Pawła II 78, 31-571 Kraków

Skład komputerowy i druk:
Dział Poligrafii AWF Kraków, ul. Grzegórzecka 24A
Zam. 157/92, nakład 200 egz.

Niektóre cechy osobowości kandydatów przyjętych na kierunki turystyka i rekreacja krakowskiej AWF

Jan Fenczyn, Irena Surówka-Fenczyn,
Tadeusz Kasperczyk *, Jerzy Maciejowski **

Uwagi wstępne

Dokonujące się obecnie lawinowo przemiany polityczne, społeczne i ekonomiczne nasiliły toczącą się od dawna dyskusję nad modelem absolwenta kierunków turystyka i rekreacja krakowskiej AWF. Coraz mocniej dostrzegamy potrzebę dostosowania profilu kształcenia studentów do istniejących wymogów aktualnego rynku pracy. Termin „kształcenie” rozumiemy tu szeroko, nie tylko jako przekaz niezbędnej wiedzy, lecz również jako kształcenie osobowości powierzonych naszej pieczy studentów, tak aby mogli oni jak najpełniej i jak najlepiej dostosować się w przyszłości do wymogów roli zawodowej. Pragniemy kształcić nie tylko dobrze przygotowanych teoretycznie absolwentów, ale także sprawnych i operatywnych, elastycznie reagujących menedżerów. Uważamy, iż można w tym celu wykorzystać zarówno proces dydaktyczny realizowany w murach uczelni, jak również praktyki zawodowe przewidziane przez program studiów. Warunkiem wszakże skuteczności oddziaływań wychowawczych jest wnikliwa, pogłębiona znajomość osobowości wychowanka. Umożliwia ona daleko posuniętą indywidualizację oddziaływań dydaktyczno-wychowawczych. W przyszłości widzimy potrzebę wprowadzenia dodatkowych kryteriów naboru kandydatów. Uwzględniane byłyby nie tylko: poziom wiedzy teoretycznej, opanowanie języka obcego i sprawność fizyczna, lecz także niektóre cechy osobowości niezbędne — naszym zdaniem — dla sprostania wymogom stawianym absolwentowi przez podejmowaną rolę zawodową.

Cechą wspólną ogółu stanowisk pracy, na których mogą być zatrudnieni nasi absolwenci, jest konieczność stałego obcowania z różnymi ludźmi,

* Katedra Teoretycznych Podstaw Rekreacji AWF, Kraków, Al. Jana Pawła II 78

** „Samorządność” SA, Kraków, ul. Grabowskiego 9

ciągłego dostosowania się do ich oczekiwań, potrzeb, zarówno indywidualnych, jak i grupowych. Wymaga to między innymi z jednej strony znacznej plastyczności osobowości, z drugiej — umiejętności łatwego nawiązywania kontaktu społecznego i w miarę bezkonfliktowego jego realizowania, czego warunkiem jest umiejętność kierowania grupą. Można zaryzykować twierdzenie, iż w przyszłości nasi absolwenci muszą cechować się osobowością menedżerską.

Na gruncie polskiej psychologii osobowość menedżerska nie doczekała się jeszcze odrębnych opracowań studialnych. Wspomina się o niej pośrednio w rozmaitych dyscyplinach nauki, np. w naukach ekonomicznych [2], czy też — jeszcze nieśmiało — w skryptach z zakresu turystyki [5], bądź w literaturze poświęconej metodyce i organizacji turystyki [6]. Model osobowości menedżera proponowany w literaturze anglosaskiej i amerykańskiej, ze względu na znaczną odrębność polskich i zachodnich realiów społeczno-polityczno-ekonomicznych, nie może być, naszym zdaniem, bezkrytycznie przeniesiony na grunt polski.

Jeżeli kierować się danymi pochodzącymi z literatury zachodniej, wśród cech sprzyjających właściwemu funkcjonowaniu menedżera należy wymienić niektóre zdolności i uzdolnienia (np. wysoki poziom rozwoju intelektualnego, uzdolnienia organizacyjne, zdolność przewidywania, logika i szybkość myślenia) oraz pewne cechy osobowości, takie jak: niski poziom neurotyzmu — warunkujący w dużym stopniu odporność na sytuacje trudne, wysoki poziom ekstrawersji — ułatwiający nawiązywanie i utrzymywanie kontaktów interpersonalnych, odpowiedzialność i obowiązkowość, nieprzesadna skłonność do dominacji, wysoki poziom aspiracji zawodowych, umiejętność pójścia na kompromis. Podkreśla się również znaczenie licznych cech fizycznych, w tym także wyglądu.

Śród szeregu właściwości, ważnych — jak się wydaje — dla skutecznego funkcjonowania w roli menedżera, wybraliśmy te, które uznaliśmy za najistotniejsze. Jesteśmy zdania, że kandydaci ubiegający się o przyjęcie na kierunek turystyka lub rekreacja winni je posiadać w możliwie wysokim stopniu. Do cech tych zaliczyliśmy wstępnie: wysoki poziom rozwoju intelektualnego, co najmniej przeciętny poziom ekstrawersji, niski poziom neurotyzmu i agresji. Absolwenta spełniającego powyższe warunki charakteryzowałyby: łatwość przystosowania się do zmiennej sytuacji zewnętrznej, duża szybkość uczenia się, twórcze i oryginalne myślenie, otwartość na ludzi, ich oczekiwania, problemy, łatwość nawiązywania i podtrzymywania kontaktów interpersonalnych, w miarę bezkonfliktowe funkcjonowanie społeczne.

Celem podjętych przez nas badań było uzyskanie odpowiedzi na pytanie, czy i w jakiej mierze osoby przyjęte na turystykę i rekreację spełniają wymienione warunki.

Opis badanej grupy i zastosowanych technik

Badaniami objęto 92 studentów I roku turystyki oraz 54 studentów I roku rekreacji, którzy zostali przyjęci do AWF na studia dzienne w roku akademickim 1990/91. Badania przeprowadzono w pierwszych trzech tygodniach roku akademickiego, w grupach około 30-osobowych.

Do pomiaru poziomu rozwoju umysłowego — spośród wielu możliwych do zastosowania technik — użyto Ogólnego Testu Klasyfikacyjnego (OTK). Jest to polska adaptacja Army General Classification Test, dokonana przez Z. Dobruszka i A. Witoszka pod kierunkiem M. Choynowskiego. Argumenty przemawiające za wyborem tej właśnie skali były następujące:

1. wysoki poziom korelacji wyników OTK z rezultatami uzyskiwanymi za pomocą skali D. Wechslera; jak wynika z badań M. Choynowskiego korelacja ta wynosi 0,83;

2. różnorodność zadań testowych umożliwia uzyskanie wskaźnika ogólnego poziomu rozwoju umysłowego;

3. konstrukcja testu pozwala na zastosowanie go w badaniach zbiorowych.

W skład testu wchodzi trzy podskale: rozumienie słowne, rozumowanie ilościowe i wyobrażenia przestrzenne. Do pomiaru rozumienia słownego (S) służy 50 pytań, w których badany winien wskazać — wśród podanych alternatyw — słowo mające takie samo lub najbardziej zbliżone znaczenie do słowa — bodźca. Rozumowanie ilościowe (R) mierzymy posługując się tekstowymi zadaniami rachunkowymi, które wymagają znajomości podstawowych działań arytmetycznych. Wyobrażenia przestrzenne (P) badamy w teście za pomocą 50 rysunków przedstawiających bryły zbudowane z klocków. Rozwiązanie zadań polega na policzeniu z ilu elementów składa się każda bryła, przy czym licząc klocki należy uwzględnić w wyobraźni także te, których nie widać na rysunku. Zadania ułożone są według wzrastającego stopnia trudności i następują po sobie cyklicznie — najpierw w seriach po 10, a następnie po 5 pytań każdego typu. Całkowity czas badania testem wynosi około 70 minut, przy czym na rozwiązanie zadań właściwych badany ma 50 minut czasu.

Niestety, ciągle jeszcze brak polskich norm do OTK dla interesującego nas przedziału wieku. Zmuszeni więc byliśmy opracować prowizoryczne normy dla badanej przez nas grupy. Przyjeliśmy, analogiczne jak czyni to M. Choynowski [1] w odniesieniu do młodzieży 15-16 letniej, iż wyniki:

bardzo niskie	zawierają się poniżej	-1,75δ
niskie	zawierają się w przedziale	-1,75δ do -0,51δ
przeciętne	zawierają się w przedziale	-0,50δ do +0,50δ
wysokie	zawierają się w przedziale	+0,51δ do +1,75δ
bardzo wysokie	zawierają się powyżej	+1,75δ

W badaniu ekstrawersji-introwersji i neurotyzmu posłużyliśmy się Inwentarzem Osobowości H. J. Eysencka (MPI), adaptowanym przez M. Choynowskiego [1,8]. Jest on jednym z najlepiej opracowanych narzędzi tego typu. Do mierzenia ekstrawersji (E) i neurotyzmu (N) przeznaczone są po 24 pytania. Prócz nich Inwentarz zawiera 16 pytań kontrolnych pozwalających na sprawdzenie stopnia nieświadomego zafałszowania wyników, wpływającego z chęci przedstawienia siebie w lepszym świetle lub obawy przed ujawnieniem własnych cech osobowości. W przypadku, gdy wyniki skali kontrolnej są wyższe od przeciętnych, test jest niediagnostyczny i nie poddaje się go analizie, podobnie jak wówczas, gdy liczba odpowiedzi „nie wiem” przekracza przeciętną. Czas badania MPI nie był ograniczony, przeciętnie studenci wypełniali go w 15–20 minut.

Inwentarz Osobowości H. J. Eysencka jest techniką znormalizowaną; przy obliczeniach posłużyliśmy się polskimi normami (odrębnymi dla kobiet i mężczyzn).

Pomiaru poziomu agresji dokonano za pomocą testu „Nastroje i Humory” A. H. Bussa i A. Durkee, w opracowaniu M. Kosewskiego [4]. Skala ta mierzy siedem form agresji: I. agresję fizyczną, polegającą na użyciu siły fizycznej przeciwko innemu osobom, II. agresję pośrednią, przejawiającą się w zachowaniach skierowanych drogą okrężną przeciwko określonej osobie, III. skłonność do irytacji, oznaczającą gotowość do przejawiania negatywnych emocji przy najmniejszym podrażnieniu, IV. negatywizm, wyrażający się zachowaniami opozycyjnymi, V. urazę, czyli uczucie rozgoryczenia, a nawet gniewu na cały świat, VI. podejrzliwość, polegającą na rzutowaniu własnej wrogości na otoczenie, VII. agresją słowną, której istotą jest wyrażanie negatywnych uczuć poprzez formę lub treść wypowiedzi słownych. Suma rezultatów skal cząstkowych (I–VII) umożliwia określenie globalnego wskaźnika agresji. Ponadto kwestionariusz zawiera skalę poczucia winy (VIII). Pozwala ona ujawnić ewentualne przekonanie badanego, że jest złym człowiekiem, że jego czyny są złe, lub też odczuwane wyrzuty sumienia. Czas badania testem nie jest ograniczony. Przeciętnie trwa on około 20 minut (odpowiedzi na wszystkie 75 pytań).

Rezultaty testu „Nastroje i Humory” analizowaliśmy na podstawie danych dotyczących wyników uzyskiwanych przez M. Kosewskiego [4] w badaniu grupy studentów. Opracowanie to nie zawiera norm, lecz tylko średnie arytmetyczne wyników i odchylenia standardowe w poszczególnych skalach kwestionariusza, mierzących wyodrębnione przez A. H. Bussa i A. Durkee formy zachowań agresywnych¹. Posługując się tymi danymi opracowaliśmy prowizoryczne normy dla studentów przyjmując analogiczne jak w przypadku OTK granice przedziałów rezultatów.

¹ Tymi samymi parametrami posługiwała się w swej pracy D. Kubacka-Jasiecka [7].

Analiza zebranych danych empirycznych

Zgromadzony materiał empiryczny poddano badaniom statystycznym przy użyciu testów: T, Studenta, F Snedecora-Fischera oraz testu U dla dwóch składników struktury; wzory testów zaczerpnęliśmy z pracy J. Grenia [3]. Istotności różnic w odniesieniu do wszystkich prezentowanych danych oznaczone zostały w tabelach i tekście następująco:

- * różnica istotna na poziomie 0,1,
- ** różnica istotna na poziomie 0,05,
- *** różnica istotna na poziomie 0,02,
- **** różnica istotna na poziomie 0,01.

Tabela 1. Rozkład wyników uzyskanych przez badanych w Ogólnym Teście Klasyfikacyjnym

Nazwa grupy	liczba		S	R	P	Σ
Rekreacja	36	$\bar{x}$	38,1667	33,1944	32,1667	103,5278
		σ	6,6954	6,0749	6,2221	16,3716
Mężczyźni		σ^2	44,8286	36,9040	38,7143	268,0278
Rekreacja	18	$\bar{x}$	37,3889	31,8333	30,2222	99,4444
		σ	4,7544	4,2322	2,9216	10,0658
Kobiety		σ^2	22,6046	17,9118	8,5359	101,3203
Turystyka	46	$\bar{x}$	42,2174	36,0652	35,2391	113,5217
		σ	5,4890	5,3392	5,1216	13,7756
Mężczyźni		σ^2	30,1295	28,5068	26,2304	189,7662
Turystyka	47	$\bar{x}$	39,6170	31,4043	32,4255	103,4468
		σ	7,0697	5,9185	5,7549	15,5001
Kobiety		σ^2	49,9806	35,0287	33,1193	240,2525
	82	$\bar{x}$	40,4390	34,8049	33,8902	109,1341
Mężczyźni		σ	6,3403	5,8170	5,8012	15,6889
		σ^2	40,1999	33,8380	33,6545	246,1423
	65	$\bar{x}$	39,0000	31,5231	31,8154	102,3385
Kobiety		σ	6,5527	5,4747	5,2018	14,2426
		σ^2	42,9375	29,9721	27,0591	202,8524
	54	$\bar{x}$	37,9074	32,7407	31,5185	102,1667
Rekreacja		σ	6,0820	5,5259	5,4000	14,6039
		σ^2	36,9913	30,5353	29,1600	213,2736
	93	$\bar{x}$	40,9032	33,7097	33,8172	108,4301
Turystyka		σ	6,4371	6,0784	5,6027	15,4465
		σ^2	41,4362	36,9474	31,3901	238,5956
Wszyscy	147	$\bar{x}$	39,8027	33,3537	32,9728	106,1293
		σ	6,4528	5,8810	5,6216	15,3931
Badani		σ^2	41,6389	34,5863	31,6020	236,9489

A) Poziom rozwoju umysłowego badanych

Omówienie wyników uzyskanych w przeprowadzonych przez nas badaniach rozpoczniemy od analizy danych empirycznych dotyczących Ogólnego Testu Klasyfikacyjnego.

Tabela 1 zawiera wartości średnie, odchylenia standardowe i kwadraty odchyłeń uzyskanych rezultatów uzyskiwanych w OTK przez osoby studiujące na I roku kierunków rekreacja i turystyka.

Dane tej tabeli wskazują, iż:

1. średnie wszystkich wyników otrzymanych przez studiujących na kierunku turystyka (grupa T) są wyższe, natomiast średnie dla kierunku rekreacja (grupa R) są niższe od średnich charakterystycznych dla całości badanej próbkii;

2. grupa T uzyskuje w teście OTK wyższe rezultaty (zarówno cząstkowe — we wszystkich podskalach, jak i globalne) niż przyjęci na rekreację. Zjawisko to obserwujemy tak u mężczyzn, jak i kobiet;

3. mężczyźni osiągają wyższe średnie we wszystkich podskalach testu niż kobiety, a tym samym średni ogólny wynik grupy mężczyzn jest wyższy od wyniku kobiet. Prawidłowość tę obserwujemy na obu kierunkach studiów.

Prześledzimy teraz, które z wymienionych różnic są istotne statystycznie. Posłużymy się w tym celu testem T_0 Studenta. Z kolei stosując test wariancji F Snedecora-Fischera sprawdzimy, czy porównywane grupy są jednorodne.

Zacznijmy od porównania rozwiązań Ogólnego Testu Klasyfikacyjnego przez osoby studiujące na kierunkach rekreacja i turystyka (niezależnie od płci). Dane te zawiera tabela 2.

Tabela 2. Porównanie wyników uzyskiwanych w OTK przez słuchaczy rekreacji i turystyki (niezależnie od płci)

Test statystyczny	S	R	P	Σ
Test T	2,7956****	0,9799	2,4347***	2,4348***
Test F	1,1202	1,2100	1,0765	1,1187
Stopnie swobody	117,7179	121,3363	115,8494	117,6578

Test T_0 wykazał istnienie różnic statystycznie istotnych na poziomie 0,01 dla podskali „rozumienie słowne”, natomiast w odniesieniu po podteście „wyobraźni przestrzennej” i globalnego wyniku całego testu — na poziomie 0,02. Warto podkreślić (co wynika z tabeli 1), iż wyższe wyniki średnie są charakterystyczne dla studiujących na kierunku turystyka. Różnic między-

grupowych nie obserwowano między rozwiązaniami w podskali „rozumowanie ilościowe”.

Zastosowany test wariancji F Snedecora-Fischera nie ujawnił istotnych statystycznie różnic międzygrupowych.

W tabeli 3 prezentujemy porównanie rezultatów osiąganych w OTK przez mężczyzn w zależności od kierunku studiów.

Tabela 3. Porównanie wyników uzyskiwanych w OTK przez mężczyzn studiujących na kierunkach rekreacja i turystyka

Test statystyczny	S	R	P	Σ
Test T	2,9005**	2,2097**	2,3641**	2,9002**
Test F	1,4879	1,2946	1,4759	1,4124
Stopnie swobody	68,6053	71,8340	68,7943	69,8239

Test T_0 ujawnił różnice statystycznie istotne na poziomie 0,05 dla ogółu rozpatrywanych parametrów. Z danych tabeli 1 wynika, że wyższe wyniki osiągają mężczyźni studiujący na kierunku turystyka.

Test F nie wykazuje różnic statystycznie istotnych, tym samym świadczy pozytywnie o wiarygodności uzyskanych w teście T_0 wyników.

Wśród kobiet studiujących na kierunkach rekreacja i turystyka zaznaczyły się różnice, których ilustracją są dane zamieszczone w tabeli 4.

Tabela 4. Porównanie wyników uzyskiwanych w OTK przez kobiety studiujące na kierunkach rekreacja i turystyka

Test statystyczny	S	R	P	Σ
Test T	1,4334	0,3185	1,9931*	1,1968
Test F	2,2111**	1,9556	3,8800**	2,3712**
Stopnie swobody	47,6225	44,7270	60,0520	49,2977

Za pomocą Testu T_0 ujawniliśmy jedną tylko różnicę istotną na poziomie 0,1: w zakresie podtestu „wyobraźnia przestrzenna” kobiety-słuchaczki turystyki uzyskały rezultaty wyższe.

Statystycznie istotne różnice danych wokół średnich arytmetycznych wykazał test F dla następujących porównań:

- wyobraźnia przestrzenna — na poziomie 0,01, przy czym większy rozrzut charakterystyczny był dla studentek rekreacji,
- rozumienie słowne i globalny wynik testu OTK — na poziomie 0,05;

w wypadku tych wskaźników większa wariancja występowała w grupie słuchaczek turystyki.

Obecnie sprawdzimy czy i w jakim stopniu płeć jest czynnikiem różnicującym pod względem poziomu rozwoju intelektualnego.

Tabela 5 zawiera wartości współczynników T_0 i F obliczone dla badanych kobiet i mężczyzn (bez uwzględnienia kierunku studiów).

Tabela 5. Porównanie wyników uzyskiwanych w OTK przez badanych mężczyzn i kobiety (niezależnie od kierunku studiów)

Test statystyczny	S	R	P	Σ
Test T	1,3320	3,4864****	2,2662**	2,7274****
Test F	1,0681	1,1290	1,2437	1,2134
Stopnie swobody	137,1941	142,7050	144,7571	144,2923

Porównanie testem T_0 ujawniło różnice statystycznie istotne na poziomie 0,01 w zakresie ogólnego wyniku OTK oraz rozumowania ilościowego. Różnica istotna na poziomie 0,05 wystąpiła w odniesieniu do podtestu „wyobraźnia przestrzenna”. W obu przypadkach wyższe rezultaty osiągnęli mężczyźni. Nie zaobserwowano różnic statystycznie istotnych w zasobie słownikowym (S).

Test F nie ujawnił istnienia statystycznie istotnych różnic w zakresie dyspersji danych empirycznych wokół wartości centralnych, co świadczy o jednorodności rozpatrywanych grup.

Czy analogiczne do omówionych wyżej różnice można zaobserwować pomiędzy rezultatami OTK u kobiet i mężczyzn w zależności od kierunku studiów? Odpowiedź na to pytanie będzie możliwa po analizie danych zamieszczonych w kolejnych dwóch tabelach.

Tabela 6 przedstawia wyniki charakterystyczne dla słuchaczy rekreacji.

Tabela 6. Porównanie wyników uzyskiwanych w OTK przez studiujących na kierunku rekreacji w zależności od płci

Test statystyczny	S	R	P	Σ
Test T	0,4814	0,9375	1,5333	1,1065
Test F	1,9832	2,0603	4,5354****	2,6454***
Stopnie swobody	47,6000	48,2260	53,8175	51,6826

Test T_0 nie wykazuje różnic międzygrupowych statystycznie istotnych. Test wariancji ujawnia różnicę istotną na poziomie 0,01 dla rozrzutu wyników w podskali „wyobraźnia przestrzenna”, natomiast rozrzut globalny wyników OTK różni się statystycznie istotnie na poziomie 0,02. Posługując się tabelą 1 możemy stwierdzić, że w obu przypadkach rezultaty kobiet są w wyższym — niżeli mężczyzn — stopniu skupione wokół wartości centralnych.

W tabeli 7 zamieszczono wyniki badań statystycznych grupy studiujących na kierunku turystyka.

Tabela 7. Porównanie wyników uzyskiwanych w OTK przez studiujących na kierunku turystyka, w zależności od płci

Test statystyczny	S	R	P	Σ
Test T	1,9623*	3,9463****	2,4650***	3,2791****
Test F	1,6589**	1,2288	1,2626	1,2660
Stopnie swobody	88,3469	92,3771	92,1556	92,1319

Test T_0 ujawnił występowanie różnic statystycznie istotnych. Dla rozumowania ilościowego i globalnego wyniku w OTK były to różnice istotne na poziomie 0,01. Poziom istotności różnic 0,02 charakteryzował dany w zakresie wyobraźni przestrzennej, a najniższa różnica ($p=0,1$) wystąpiła w odniesieniu do rozumienia słownego. We wszystkich wymienionych przypadkach wyższe rezultaty uzyskiwali mężczyźni, niższe — kobiety. Jednocześnie mężczyźni stanowili grupę bardziej jednorodną (różnica istotna na poziomie 0,05) pod względem wyników osiągniętych w zadaniach sprawdzających rozumienie słowne — o czym świadczy wartość testu F.

Na zakończenie części poświęconej analizie ilościowej rezultatów w Ogólnym Teście Klasyfikacyjnym przez osoby studiujące na I roku rekreacji i turystyki, przedstawimy rozkład wyników skategoryzowany (tabela 8).

Tabela 8. Rozkład poszczególnych kategorii wyników uzyskiwanych w OTK

Kategoria wyników		Liczba obserwacji		
		ogółem	rekreacja	turystyka
powyżej przeciętnej	bardzo wysokie	5	2	3
	wysokie	40	8	32
przeciętne		67	26	41
poniżej przeciętnej	niskie	31	16	15
	bardzo niskie	3	2	1

Ogólnie jest to rozkład zbliżony do normalnego, przy czym liczba osób, których rezultaty oceniane są jako powyżej przeciętnej nieco przekracza liczbę badanych o niższym od przeciętnej poziomie rozwoju intelektual-

nego. Na uwagę zasługuje fakt, że słuchacze turystyki istotnie częściej ($u=2,608$ — istotne na $p=0,01$) niż rekreacji cechują się wysoką sprawnością umysłową. Wśród przyjętych na rekreację jest natomiast istotnie więcej ($u=1,900$ — istotne na $p=0,05$) osób osiągających w OTK niskie wskaźniki w tym zakresie.

Na podstawie przedstawionych dotąd danych spróbujmy sformułować odpowiedź na pytanie, czy i w jakiej mierze osoby podejmujące studia na kierunku rekreacja i turystyka spełniają jeden z oczekiwanych przez nas warunków: cechują się wysokim poziomem intelektualnym?

Cieszy, że u 30,82% przyjętych na I rok stwierdza się ponadprzeciętny poziom inteligencji. Niepokoić z kolei może to, iż na studia dostaje się dość liczna grupa (23,28%) jednostek odbiegających in minus od normy. Proporcje te są bardziej niekorzystne w wypadku słuchaczy rekreacji niż turystyki. Grupa R posiada istotnie mniejszy zasób słów, co może powodować pewne kłopoty związane z werbalizacją — a przecież wykonywanie wybranego przez jej członków zawodu wymaga między innymi umiejętności sprawnej komunikacji słownej. Osoby z rekreacji słabiej także radzą sobie z rozwiązywaniem zadań wymagających wyobraźni przestrzennej (co może w wypadku wybranego profilu kształcenia nie ma decydującego o powodzeniu znaczenia). W konsekwencji, badani studiujący na tym kierunku osiągają istotnie niższy wynik globalny w OTK, a więc ich sprawność intelektualna jest mniejsza niż w grupie z turystyki. Warto także zwrócić uwagę na drugą zaznaczającą się w przeprowadzonych badaniach prawidłowość. Jest ona związana z płcią. Otóż generalnie mężczyźni charakteryzuje wyższy poziom inteligencji ogólnej i jej składowych. Na taki rezultat porównań wpływają głównie rozpiętości w wynikach osiąganych przez kobiety i mężczyzn z turystyki (w wypadku rekreacji płeć okazała się zmienną nieistotną).

Zatem odpowiedź na postawione wyżej pytanie brzmi: nie wszyscy kandydaci przyjęci na turystykę i rekreację prezentują wystarczająco rozwiniętą sprawność umysłową; szczególnie dotyczy to: a) słuchaczy rekreacji, b) kobiet.

B) Nasilenie ekstra-introwersji oraz neurotyzmu w badanej próbie

Przejdziemy teraz do analizy wyników Inwentarza Osobowości H. J. Eysencka. Rozpocznijmy ją od przedstawienia średnich arytmetycznych, odchyleń standardowych i ich kwadratów obliczonych dla wyników ogółu badanych. Dane te zawiera tabela 9.

Na ich podstawie możemy stwierdzić, iż:

I. W zakresie nasilenia ekstrawersji:

1. osoby studiujące na kierunku turystyka uzyskują średnie niewiele niższe od średnich cechujących całą badaną próbkę, natomiast średnie grupy R są wyższe,

Tabela 9. Rozkład wyników uzyskiwanych przez badaną próbkę w MPI H. J. Eysencka

Nazwa grupy	liczba		E	N
Rekreacja	18	$\bar{x}$	69,8889	59,0000
Kobiety		σ	26,5771	25,3005
		σ^2	706,3399	640,1176
Rekreacja	38	$\bar{x}$	55,7632	65,4474
Mężczyźni		σ	27,6146	25,1973
		σ^2	762,5640	634,9026
Turystyka	46	$\bar{x}$	61,6304	60,5870
Kobiety		σ	24,0188	28,5887
		σ^2	576,9048	817,3145
Turystyka	45	$\bar{x}$	57,0667	66,0222
Mężczyźni		σ	26,1937	28,2662
		σ^2	686,1091	798,9768
Kobiety	64	$\bar{x}$	63,9531	60,1406
		σ	24,8330	27,5144
		σ^2	616,6803	757,0434
Mężczyźni	83	$\bar{x}$	56,4699	65,7590
		σ	26,6958	26,7448
		σ^2	712,6668	715,2827
Rekreacja	56	$\bar{x}$	60,3036	63,3750
		σ	27,8502	25,1834
		σ^2	775,6334	634,2023
Turystyka	91	$\bar{x}$	59,3736	63,2747
		σ	25,0828	28,4031
		σ^2	629,1477	806,7348
Wszyscy	147	$\bar{x}$	59,7279	63,3129
Badani		σ	26,0812	27,1333
		σ^2	680,2268	736,2165

2. badani z rekreacji przejawiają w zachowaniach wyższy poziom ekstrawersji w porównaniu z przyjętymi na turystykę,

3. u kobiet z obu kierunków cechy ekstrawertywne zaznaczają się silniej niż u mężczyzn.

II. W zakresie nasilenia neurotyzmu:

1. słuchacze rekreacji wykazują wyższe od ogółu badanych nasilenie neurotyzmu, a średnie na kierunku turystyka są niższe; różnice te są minimalne,

2. u studiujących na kierunku rekreacja obserwujemy w zachowaniach więcej cech neurotycznych niż u słuchaczy turystyki,

3. na obu kierunkach studiów wyższy poziom neurotyzmu charakterystyczny jest dla mężczyzn niż dla kobiet.

Obecnie sprawdzimy czy, i ewentualnie które z wymienionych wyżej różnic są istotne ze statystycznego punktu widzenia, oraz czy porównywane grupy są jednorodne. Jako pierwsze przedstawimy porównanie między osobami studiującymi na kierunkach turystyka i rekreacja. Jego ilustrację stanowi tabela 10.

Tabela 10. Porównanie wyników uzyskiwanych w MPI H. J. Eysencka przez słuchaczy rekreacji i turystyki (niezależnie od płci)

Test statystyczny	E	N
Test T	0,2025	0,0221
Test F	1,2328	1,2720
Stopnie swobody	108,6676	129,0129

Test T₀ nie wykazał istnienia istotnych statystycznie różnic pomiędzy porównywanymi parametrami. Wartości testu F świadczą o jednorodności obu grup tak pod względem nasilenia ekstrawersji, jak neurotyzmu.

Tabela 11 zawiera wartości współczynników T₀ i F obliczone dla mężczyzn w zależności od kierunku studiów.

Tabela 11. Porównanie wyników uzyskiwanych w MPI przez mężczyzn studiujących na kierunkach rekreacja i turystyka

Test statystyczny	E	N
Test T	0,2166	0,0967
Test F	1,1114	1,2584
Stopnie swobody	79,0189	82,7506

Również w wypadku tego porównania nie stwierdzono różnic statystycznie istotnych ani w zakresie średnich wyników, ani też ich wariancji.

Analogiczne do opisanych wyżej rezultaty uzyskaliśmy porównując wyniki kobiet — słuchaczek poszczególnych kierunków (tabela 12).

Tabela 12. Porównanie wyników uzyskiwanych w MPI przez kobiety studiujące na kierunkach rekreacja i turystyka

Test statystyczny	E	N
Test T	1,1200	0,2124
Test F	1,2244	1,2768
Stopnie swobody	29,3281	36,1608

Czynnikiem w niewielkim stopniu różnicującym badanych okazała się płeć. Świadczą o tym dane zawarte w tabelach 13, 14 i 15.

Tabela 13. Porównanie wyników uzyskiwanych w MPI przez badanych mężczyzn i kobiety (niezależnie od kierunku studiów)

Test statystyczny	E	N
Test T	1,7408*	1,2337
Test F	1,1556	1,0584
Stopnie swobody	141,8902	135,5380

Tabela 14. Porównanie wyników uzyskiwanych w MPI przez studiujących na kierunku rekreacja, w zależności od płci

Test statystyczny	E	N
Test T	1,7917*	0,8708
Test F	1,0796	1,0082
Stopnie swobody	35,9724	34,5637

Tabela 15. Porównanie wyników uzyskiwanych w MPI przez studiujących na kierunku turystyka, w zależności od płci

Test statystyczny	E	N
Test T	0,8561	0,9019
Test F	1,1893	1,0230
Stopnie swobody	89,9206	90,9895

Pomiędzy ogółem kobiet i mężczyzn ujawniła się różnica istotna na poziomie 0,1 w zakresie nasilenia ekstrawersji: kobiety w większym stopniu przejawiają zachowania ekstrawertywne. Na taki właśnie rezultat porównań wpłynęła różnica w zakresie omawianej dymensji (istotna na poziomie 0,01) między studentami i studentkami rekreacji; wśród słuchaczy turystyki nie była ona obserwowana.

Analizę rezultatów uzyskanych przez badanych w Inwentarzu Osobowości H. J. Eysencka zakończymy prezentując rozkład wyników skategoryzowanych (tabela 16).

Tabela 16. Rozkład poszczególnych kategorii wyników uzyskanych w MPI

Kategoria wyników		Liczba obserwacji					
		ogółem		rekreacja		turystyka	
		E	N	E	N	E	N
powyżej przeciętnej	bardzo wysokie	16	13	4	6	12	7
	wysokie	47	38	20	15	27	23
przeciętne		50	65	22	21	28	44
poniżej przeciętnej	niskie	16	14	3	8	13	6
	bardzo niskie	2	1	1	0	1	1

W skali mierzącej poziom ekstrawersji (E) najwięcej osób osiąga rezultaty powyżej przeciętnej, nieco mniej — przeciętne; liczba introwertyków jest znacznie niższa. Wartość współczynnika U (-1,724) świadczy, iż w grupie słuchaczy turystyki istotnie częściej niż na kierunku rekreacja ($p=0,05$) obserwuje się niski poziom ekstrawersji.

Pod względem poziomu neurotyzmu zdecydowanie najmniej liczni są badani o niższym od przeciętnego nasileniu tej cechy, rezultaty przeciętne występują najczęściej. (Tylko wśród studiujących na kierunku rekreacja wyniki powyżej przeciętnej i przeciętne pojawiają się jednakowo często). Pomiędzy słuchaczami poszczególnych kierunków brak różnic statystycznie istotnych.

Na podstawie przeprowadzonej analizy materiału empirycznego postaramy się odpowiedzieć na dwa kolejne pytania: czy i w jakim stopniu młodzież podejmująca studia na rekreacji i turystyce cechuje się co najmniej przeciętnym poziomem ekstrawersji i niskim poziomem neurotyzmu?

Osoby introwertyczne (a więc zamknięte w sobie, mające trudności w nawiązywaniu i utrzymywaniu kontaktów społecznych) stanowią 13,75% grupy. Pozostałe 86,25% badanych charakteryzuje się co najmniej przeciętnym nasileniem ekstrawersji, co jest jednym z warunków prawidłowego wypełniania wybranej roli zawodowej. Warto przy tym przypomnieć, że zachowania ekstrawertywne w większym nieco stopniu przejawiają kobiety niż mężczyźni; różnica ta zaznacza się szczególnie wśród młodzieży studiującej na kierunku rekreacja.

W konkluzji — u zdecydowanej większości kandydatów przyjętych na turystykę i rekreację (szczególnie u kobiet) obserwujemy postulowany przez nas — w związku z wymogami roli zawodowej — poziom ekstrawersji, natomiast zbyt mała jest grupa słuchaczy spełniających kolejny warunek — niski poziom nasilenia zachowań neurotycznych.

C) Poziom agresji u studiujących na kierunkach turystyka i rekreacja

Trzecią z badanych przez nas zmiennych był poziom agresji określany przy użyciu skali „Nastroje i Humory”. Przyjrzyjmy się rozkładowi wyników osiągniętych w tym teście przez studiującą młodzież.

Tabela 17 zawiera średnie arytmetyczne, odchylenia standardowe i ich kwadraty obliczone dla: poszczególnych podskal, globalnego nasilenia zachowań agresywnych (kolumny I-VII) oraz poczucia winy (kolumna VIII).

Tabela 17. Rozkład wyników uzyskiwanych przez badaną próbkę w teście „Nastroje i Humory”

Nazwa grupy	liczba		1	2	3	4	5	6	7	8	$\Sigma 1+7$
Rekreacja	38	$\bar{x}$	10,4211	8,4211	13,5263	6,7105	4,1316	7,2368	13,1053	11,5000	63,5526
		σ	5,0491	4,7909	5,3055	2,4263	2,5487	4,4748	6,4464	4,3728	21,4485
Mężczyźni		σ^2	25,4936	22,9531	28,1479	5,8869	6,4957	20,0235	41,5362	19,1216	460,0377
Rekreacja	19	$\bar{x}$	5,5789	8,7895	15,7895	5,1579	4,2632	7,3684	13,8947	13,2105	60,8421
		σ	5,1458	4,7793	4,8828	2,4327	3,6185	4,6692	5,6852	2,7402	20,7371
Kobiety		σ^2	26,4795	22,8421	23,8421	5,9181	13,0936	21,8012	32,3216	7,5088	430,0292
Turystyka	44	$\bar{x}$	10,9318	7,1136	13,0000	6,2273	3,9545	6,4091	13,0000	11,0682	60,6364
		σ	4,8628	4,4576	5,4175	2,5138	2,6846	3,5393	6,3098	4,4272	19,6754
Mężczyźni		σ^2	23,6464	19,8705	29,3488	6,3192	7,2072	12,5264	39,8140	19,5999	387,1205
Turystyka	46	$\bar{x}$	6,9130	8,8261	14,7826	5,7391	4,0435	8,4348	14,3696	12,3913	63,1087
		σ	4,1624	4,5230	4,0874	2,1851	3,1830	4,0533	5,9754	3,9014	19,4070
Kobiety		σ^2	17,3256	20,4580	16,7072	4,7749	10,1314	16,4290	35,7048	15,2213	376,6324
Mężczyźni	82	$\bar{x}$	10,6951	7,7195	13,2439	6,4512	4,0366	6,7927	13,0488	11,2683	61,9878
		σ	4,9258	4,6329	5,3393	2,4703	2,6079	3,9961	6,3341	4,3802	20,4399
		σ^2	24,2639	21,4636	28,5077	6,1025	6,8011	15,9688	40,1210	19,1864	417,7900
Kobiety	65	$\bar{x}$	6,5231	8,8154	15,0769	5,5692	4,1077	8,1231	14,2308	12,6308	62,4462
		σ	4,4725	4,5617	4,3204	2,2567	3,2888	4,2335	5,8517	3,5993	19,6684
		σ^2	20,0034	20,8091	18,6659	5,0928	10,8163	17,9221	34,2428	12,9553	386,8447
Rekreacja	57	$\bar{x}$	8,8070	8,5439	14,2807	6,1930	4,1754	7,2807	13,3684	12,0702	62,6491
		σ	5,5370	4,7474	5,2364	2,5174	2,9162	4,4990	6,1633	3,9635	21,0675
		σ^2	30,6585	22,5382	27,4198	6,3371	8,5044	20,2412	37,9868	15,7093	443,8390
Turystyka	90	$\bar{x}$	8,8778	7,9889	13,9111	5,9778	4,0000	7,4444	13,7000	11,7444	61,9000
		σ	4,9260	4,5481	4,8405	2,3511	2,9337	3,9237	6,1452	4,1962	19,4682
		σ^2	24,2658	20,6853	23,4302	5,5276	8,6067	15,3958	37,7629	17,6081	379,0124
Ogółem	147	$\bar{x}$	8,8503	8,2041	14,0544	6,0612	4,0680	7,3810	13,5714	11,8707	62,1905
		σ	5,1529	4,6182	4,9832	2,4107	2,9182	4,1419	6,1332	4,0969	20,0354
		σ^2	26,5528	21,3279	24,8326	5,8113	8,5159	17,1553	37,6164	16,7845	401,4155

Na podstawie analizy przedstawionych w niej danych można stwierdzić, iż:

1. W większości skal cząstkowych słuchacze rekreacji uzyskują rezultaty nieco wyższe od średnich charakteryzujących całość badanej próbki; wyjątek stanowią skale: I (agresja fizyczna), VI (podejrzliwość), VII (agresja słowna). Taki rozkład wyników powoduje ogólnie większe nasilenie zachowań agresywnych w grupie R w porównaniu z ogółem studiujących; zjawisku temu towarzyszy mocniejsze poczucie winy (skala VIII). Odwrotna prawidłowość zaznacza się u młodzieży studiującej na kierunku turystyka.

2. W odniesieniu do czterech badanych form agresji (z wyjątkiem I, VI i VII) wyższe wyniki uzyskują słuchacze rekreacji niż turystyki. Analogiczną prawidłowość obserwuje się u przyjętych na rekreację w odniesieniu do globalnego wskaźnika agresji (przedostatnia kolumna tabeli); współwystępując z nimi podwyższone poczucie winy (VIII).

3. U kobiet — w porównaniu z mężczyznami — dostrzec można przewagę przejawów zachowań agresywnych. Jedynie agresja fizyczna i negatywizm są bardziej nasilone w grupie mężczyzn. Z relatywnie wyższym poziomem agresji u studentek idzie w parze większe poczucie winy. Prawidłowości te są charakterystyczne dla obu kierunków studiów, z wyjątkiem globalnego wskaźnika agresji, który w wypadku rekreacji jest wyższy u mężczyzn.

Rodzi się pytanie, czy wymienione wyżej różnice są statystycznie istotne? Aby na nie odpowiedzieć, poddamy wyniki badań szczegółowej analizie.

Rozpocniemy od porównania między słuchaczami rekreacji i turystyki (tabela 18).

Tabela 18. Porównanie wyników uzyskiwanych w skali „Nastroje i Humory” przez słuchaczy rekreacji i turystyki (niezależnie od płci)

Test statystyczny	Skala I	Skala II	Skala III	Skala IV	Skala V	Skala VI	Skala VII	Skala VIII	Σ I-VII
Test T	0,0781	0,6965	0,4259	0,5140	0,3519	0,2240	0,3158	0,4710	0,2146
Test F	1,2634	1,0896	1,1703	1,1464	1,0120	1,3147	1,0059	1,1209	1,1710
Stopnie swobody	110,3885	117,0302	113,7996	114,7261	121,4743	108,6479	120,6617	126,0617	113,7702

Różnice między średnimi rezultatami osób studiujących na obu kierunkach są nieistotne statystycznie. Jednocześnie obie grupy można uznać za jednorodne.

Sprawdzimy obecnie, czy przy uwzględnieniu dodatkowego podziału ze względu na płeć wyniki porównań będą analogiczne. Zaczniemy od analizy danych uzyskanych od mężczyzn; prezentujemy je w tabeli 19.

Tabela 19. Porównanie wyników uzyskiwanych w skali „Nastroje i Humory” przez mężczyzn studiujących na kierunkach rekreacja i turystyka

Test statystyczny	Skala I	Skala II	Skala III	Skala IV	Skala V	Skala VI	Skala VII	Skala VIII	Σ I-VII
Test T	0,4489	1,2566	0,4381	0,8735	0,3022	0,9072	0,0735	0,4379	0,6299
Test F	1,0781	1,1551	1,0427	1,0734	1,1095	1,5985	1,0438	1,250	1,1884
Stopnie swobody	79,2442	78,1831	80,6883	80,9703	81,2512	71,7637	79,6912	80,5079	7,7076

Okazuje się, że brak między nimi różnic statystycznie istotnych, na co wskazują wartości współczynników T₀. Obie grupy nie różnią się też pod względem rozrzutu wyników wokół wartości centralnych (test F).

Tabela 20. Porównanie wyników uzyskiwanych w skali „Nastroje i Humory” przez kobiety studiujące na kierunkach rekreacja i turystyka

Test statystyczny	Skala I	Skala II	Skala III	Skala IV	Skala V	Skala VI	Skala VII	Skala VIII	Σ I-VII
Test T	0,9792	0,0279	0,7732	0,8814	0,2251	0,8494	0,2951	0,9426	0,3991
Test F	1,5283	1,1165	1,4271	1,2394	1,2924	1,3270	1,1047	2,0271**	1,1418
Stopnie swobody	28,9370	32,9861	29,7227	31,5072	30,9529	30,6136	36,3901	49,2461	32,6579

Z kolei w przypadku kobiet (tabela 20) studiujące na kierunku rekreacja w porównaniu ze słuchaczkami turystyki uzyskują wyższe wyniki (różnica istotna na poziomie 0,05) jedynie w zakresie nasilenia poczucia winy. Pod względem pozostałych parametrów grupy są do siebie podobne.

Czynnikiem w znacznym stopniu różnicującym badanych pod względem poziomu agresji jest płeć. Można się o tym przekonać analizując dane zawarte w tabeli 21.

Tabela 21. Porównanie wyników uzyskiwanych w skali „Nastroje i Humory” przez badanych mężczyzn i kobiety (niezależnie od kierunku studiów)

Test statystyczny	Skala I	Skala II	Skala III	Skala IV	Skala V	Skala VI	Skala VII	Skala VIII	Σ I-VII
Test T	5,3326****	1,4266	2,2849**	2,2409**	0,1414	1,9259*	1,1644	2,0557**	0,1369
Test F	1,2130	1,0314	1,5273**	1,1983**	1,5904	1,1223	1,1717	1,4810**	1,0800
Stopnie swobody	144,2856	140,2722	146,9371	144,0403	121,6092	135,4642	143,5635	146,8080	141,5686

Zachowania kobiet w większym niż mężczyźni stopniu cechuje występowanie dwóch rodzajów przejawów agresji: III — irytacji (różnica istotna na poziomie 0,05) i VI — podejrzliwości (różnica istotna na poziomie 0,01); charakteryzuje je też wyższy ($p=0,05$) poziom poczucia winy (skala VIII). Mężczyźni zaś silniej reagują agresją fizyczną (skala I) oraz negatywizmem (skala IV). Poziom istotności różnic wynosi: dla skali I — 0,01, a dla skali IV — 0,05. Wartości współczynników F świadczą, iż grupa mężczyzn jest bardziej zróżnicowana ($p=0,05$) w porównaniu z kobietami w zakresie nasilenia zachowań świadczących o irytacji, negatywizmie i poczuciu winy.

Prześledźmy, czy zbliżone do omówionych wyżej różnice można dostrzec między kobietami a mężczyznami w zależności od kierunku studiów. W tabeli 22 zaprezentowano wyniki porównań dla kierunku rekreacja, a w tabeli 23 — dla słuchaczy turystyki.

Tabela 22. Porównanie wyników uzyskiwanych w skali „Nastroje i Humory” przez studiujących na kierunku rekreacja, w zależności od płci

Test statystyczny	Skala I	Skala II	Skala III	Skala IV	Skala V	Skala VI	Skala VII	Skala VIII	Σ I-VII
Test T	3,2946 ^{****}	0,2680	1,5672	2,2228 ^{**}	0,1385	0,0994	0,4621	1,7700 [*]	0,4497
Test F	1,0387	1,0049	1,1806	1,0053	2,0157 ^{**}	1,0888	1,2857	2,5466 ^{***}	1,0698
Stopnie swobody	36,7617	37,4935	40,3988	37,3186	27,9249	35,9774	42,0134	54,0977	38,5957

Tabela 23. Porównanie wyników uzyskiwanych w skali „Nastroje i Humory” przez studiujących na kierunku turystyka, w zależności od płci

Test statystyczny	Skala I	Skala II	Skala III	Skala IV	Skala V	Skala VI	Skala VII	Skala VIII	Σ I-VII
Test T	4,1563	1,7885	1,7365	0,9703	0,1419	2,5003	1,0445	1,4848	0,5932
Test F	1,3648	1,0296	1,7567 ^{**}	1,3234	1,4057	1,3115	1,1151	1,2877	1,0278
Stopnie swobody	86,5237	89,9178	81,5905	87,0124	88,5896	89,2497	89,1105	87,4209	89,6894

Wśród badanych z rekreacji potwierdza się prawidłowość, że mężczyźni w większym stopniu niż kobiety ($p=0,01$) reagują agresją fizyczną; ich zachowania bywają też bardziej ($p=0,05$) nasycone przejawami negatywizmu. U kobiet natomiast obserwujemy miernie większe ($p=0,1$) nasilenie poczucia winy. Wartości współczynników F pozwalają twierdzić, iż wśród studiujących na kierunku rekreacja kobiety są grupą bardziej zróżnicowaną ($p=0,05$) pod względem przejawiania zachowań wskazujących na urazę,

z kolei mężczyźni różnią się między sobą istotnie ($p=0,02$) w zakresie poczucia winy w wypadku niewłaściwego postępowania.

Grupa przyjętych na turystykę nie różni się istotnie poziomem agresji, o czym przekonał się stosując test T_0 . Natomiast wyniki mężczyzn z tego kierunku — w porównaniu z kobietami cechuje — nieco większe rozproszenie wokół wartości średniej ($p=0,1$).

Kończąc analizę rezultatów osiąganych przez badaną próbkę w skali „Nastroje i Humory” A. H. Bussa i A. Durkee, przedstawiamy rozkłady wyników skategoryzowanych na porównywanych kierunkach studiów (tabela 24).

Tabela 24. Rozkład poszczególnych kategorii wyników uzyskiwanych w skali „Nastroje i Humory”

kategoria wyników		liczba obserwacji w zakresie poszczególnych form agresji																				
		ogółem							rekreacja							turystyka						
		1	2	3	4	5	6	7	1	2	3	4	5	6	7	1	2	3	4	5	6	7
powyżej przeciętne	bardzo wysokie	0	0	8	0	0	4	4	0	0	3	0	0	1	2	0	0	5	0	0	3	2
	wysokie	18	24	39	17	2	8	11	6	11	16	9	1	4	3	12	13	23	8	1	4	8
przeciętne		91	83	90	112	57	91	75	35	29	34	43	22	32	31	56	54	56	69	35	59	44
poniżej przeciętne	niskie	30	35	10	15	65	42	37	10	16	4	4	27	19	10	20	19	6	11	38	23	27
	bardzo niskie	8	5	0	3	23	2	20	6	1	0	1	7	1	11	2	4	0	2	16	1	9

W odniesieniu do większości (pięciu) form agresji rozkładu wyników skategoryzowanych przedstawia się następująco: najliczniej reprezentowane są rezultaty przeciętne, najrzadziej — powyżej przeciętnej.

Uraza (V), czyli uczucie rozgoryczenia, najczęściej pojawia się w nasileniu niższym od przeciętnego, najrzadziej — w nasileniu powyżej normy.

W zakresie skłonności do irytacji (III) najwięcej osób przejawia przeciętne jej nasilenie, najmniej zaś — niskie.

Prawidłowości te obserwujemy tak w odniesieniu do ogółu badanych, jak i na poszczególnych kierunkach studiów. Wyjątek stanowi negatywizm (IV). W przypadku tej formy agresji u słuchaczy rekreacji rozkład jest nieco odmienny — najczęstsze są również rezultaty przeciętne, najmniej liczne zaś — poniżej przeciętnej. Warto także zwrócić uwagę, że w zasadzie brak różnic między studiującymi na obu kierunkach. Jedynie bardzo niski poziom agresji fizycznej częściej występuje u słuchaczy rekreacji (wartość współczynnika $U=2,184$, istotna na poziomie 0,05).

Podsumujemy obecnie rezultaty analizy danych uzyskanych za pomocą skali „Nastroje i Humory”.

Pozytywem jest przewaga liczby badanych prezentujących niższe od przeciętnego nasilenie zachowań agresywnych nad liczbą osób, które cechuje ponadprzeciętny poziom agresji. Dotyczy to zwłaszcza formy V (urazy), w odniesieniu do której proporcje wyników wynoszą 59,86% : 1,36%.

Negatywnym wyjątkiem jest skłonność do irytacji (III), w zakresie której występuje znaczna przewaga osób — zwłaszcza kobiet — przejawiających tę cechę w nasileniu powyżej normy (31,97%), przy jednocześnie niewielkiej (6,80%) liczbie studiujących, uzyskujących wyniki niższe od przeciętnych.

Niemniej niepokoić może, iż 10%—20% badanych prezentuje nasilone zachowania agresywne w postaci: III. agresji pośredniej (16,32%), fizycznej (12,24%) — ta forma istotnie dominuje u mężczyzn (szczególnie u słuchaczy rekreacji), IV. negatywizmu (11,56%) — tu również zaznacza się przewaga mężczyzn, zwłaszcza studiujących na kierunkach rekreacja, VII. agresji słownej (10,20%).

Przystępując do badań przyjęliśmy, iż słuchaczy rekreacji i turystyki winien cechować niski poziom agresji. Czy osoby przyjęte na studia odpowiadają temu kryterium? Nie sposób sformułować jednoznacznej odpowiedzi. Można stwierdzić, że więcej jest młodzieży o niskim nasileniu agresji przejawiającej się w rozmaitych formach, niż tych, u których poziom agresji przekracza przeciętną; tylko jeden rodzaj nasilonych zachowań agresywnych dominuje — skłonność do irytacji wyrażająca się gotowością do przejawiania negatywnych emocji przy najmniejszym podrażnieniu. Cecha ta może utrudnić badanym pełnienie roli zawodowej.

Wnioski

Generalnie, wnioski wypływające z prezentowanych badań można sprowadzić do dwóch postulatów:

1. Ewentualnego zwiększenia niektórych wymagań stawianym kandydatom poprzez zastosowanie dodatkowych kryteriów selekcji.

2. Specyficznego ukierunkowania pracy wychowawczej ze studentami.

Zastosowane kryteria selekcji, szczególnie na kierunku rekreacja (choć dotyczy to w pewnym stopniu wszystkich badanych), okazały się niewystarczające z punktu widzenia oczekiwanej przez nas wysokiej sprawności intelektualnej osób przyjmowanych na studia. (Około 1/4 badanych w teście inteligencji uzyskała wskaźniki odpowiadające niskiemu poziomowi rozwoju intelektualnego, co stoi w sprzeczności z założeniami modelu absolwenta rekreacji i turystyki.) W związku z powyższym postulujemy alternatywnie wprowadzenie — jako pomocniczych badań selekcyjnych — badania poziomu rozwoju umysłowego kandydatów lub stworzenie testów egzaminacyjnych zawierających w większej mierze zadania typu otwartego, problemowe, wymagające od kandydatów zaangażowania aktywnych procesów myślowych, nie zaś biernej reprodukcji wiedzy.

Niepokojące wyniki, odbiegające diametralnie od modelowych założeń, uzyskano w odniesieniu do neurotyzmu. W całym rozpatrywanym materiale

obserwuje się znikomą liczbę osób o niskim poziomie neurotyzmu. Co można zrobić, by w przyszłości zmienić ten stan? Istnieją w naszym przekonaniu, dwa możliwe wyjścia z sytuacji. Pierwszym z nich są psychologiczne badania selekcyjne kandydatów (MPI H. J. Eysencka), drugim — praca wychowawcza z przyjętą młodzieżą. Miałaby ona na celu osłabienie nerwicogenego wpływu studiów. Szczególnie dużą rolę mogliby w tym procesie odegrać pracownicy zajmujący się odnową psychosomatyczną, wspierani przez zatrudnionych w uczelniach psychologów; ich zadanie polegałoby na udzielaniu wskazówek bezpośrednio opiekunom słuchaczy.

W odniesieniu do zjawiska agresji uzyskane wyniki są zbliżone do założeń modelowych (przewaga niskiego poziomu agresji nad wysokim). Obserwowane różnice dotyczyły form zachowań agresywnych — odmiennych u kobiet i mężczyzn; prawdopodobnie są one uwarunkowane środowiskowo i kulturowo. Bylibyśmy skłonni dopatrywać się istnienia związku między niektórymi formami agresji (irytacja w rozumieniu A. H. Bussa i A. Durkee) a podwyższonym poziomem neurotyzmu badanych. Zatem i proponowany sposób przeciwdziałania zjawisku agresji jest taki sam jak w wypadku neurotyzmu.

W odniesieniu do jednego badanego wymiaru osobowości — ekstrawersji — dobór kandydatów na oba kierunki wydaje się właściwy, ponieważ można odnotować przewagę wyników wysokich i przeciętnych nad niskimi w zakresie omawianej dymensji.

Ponieważ z wielu względów aktualnie nie przewiduje się wprowadzenia pomocniczych, selekcyjnych badań kandydatów technikami psychologicznymi, jesteśmy zdania, iż zaprezentowane doniesienie można potraktować jako ogólne wskazania służące organizacji procesu wychowawczego w naszej uczelni. Jesteśmy skłonni twierdzić, że wychowawczy aspekt pracy ze studentami często bywa w szkołach wyższych traktowany drugoplanowo. Ze względu na specyfikę przyszłej roli zawodowej naszych absolwentów należy traktować go równorzędnie z procesem dydaktycznym. Terenem oddziaływań wychowawczych nie mogą być, jak to głównie bywa, praktyki zawodowe. Musi stać się nim codzienny proces interakcji nauczyciel akademicki — student, realizowany w toku kształcenia. Szczególnej roli w tym zakresie upatrywalibyśmy we wprowadzonych przez nowy program studiów „zajęciach z opiekunem”, a także w pracy wychowawczej opiekuna słuchaczy studiujących tokiem indywidualnym.

Some Personality Features of the Candidates Admitted to Tourism and Recreation Faculties, the Academy of Physical Education, Cracow

This article informs of the investigations of the chosen personality features of the persons beginning their studies at the faculties of Tourism and Recreation, the Academy of Physical Education, Cracow. The authors

have assumed that, from the point of view of the future professional activity demands, the optimum personality features of both faculty graduates should be; high intellectual level, considerable intensification of extroversion and the low level of neurotism and aggression, manifested particularly in the sphere of social behaviours.

In result of the studies it has been ascertained that the levels of intelligence and extroversion presented by the students are within the limits marked by the model assumptions. Yet the comparatively intensification of aggression (mainly some of its forms, especially the ones of social character) may be distressing. These features can be modified (weakened) in the course of studies thanks to the proper didactic educational process.

Piśmiennictwo

- [1] Choynowski M., *Testy psychologiczne w poradnictwie wychowawczo-zawodowym*, PWN, 1977.
- [2] Domańska E., *Kapitalizm menedżerski*, PWE, 1986.
- [3] Greń J., *Statystyka matematyczna. Modele i zadania*, PWN, 1976.
- [4] Kosewski M., *Wprowadzenie do skali agresji Buss-Durkee (Nastroje i Humory)*, Ośrodek Badań Przestępczości, 1967.
- [5] Kruczek Z., *Wybrane elementy wiedzy psychospołecznej i organizacyjnej dla pilotów wycieczek zagranicznych*, Wyd. Skrypt. nr 48, AWF, Kraków 1981.
- [6] Kruczek Z., Zdebski J., *Organizacja i prowadzenie wycieczek oraz imprez turystycznych*, PTTK „Kraj”, 1990.
- [7] Kubacka-Jasiecka D., *Struktura „ja” a związek między agresywnością i lękiem*, UJ, 1986.
- [8] Sanocki W., *Kwestionariusze osobowości w psychologii*, PWN, 1986.

Wpływ struktury majątku i kapitału na wyniki finansowe firmy turystycznej

Andrzej Jaklik, Bronisław Micherda *

1. Zarządzanie finansowe w gospodarce rynkowej

Podstawą funkcjonowania firmy w gospodarce rynkowej jest jej kapitał. Reprezentuje on prawo własności organu (podmiotu) założycielskiego. W związku z tym podstawowym zagadnieniem jest problem zwrotności, pomnażania kapitału. Szczególnie ostro rysuje się to w warunkach prywatyzacji. Funkcjonowanie i rozwój firm uwarunkowane są rozszerzoną reprodukcją kapitału, która powinna wynikać z efektywnej działalności gospodarczej (biznesu). Przebieg działalności gospodarczej wyraża się przez sprzężenie majątku (form lokaty kapitału) z wynikami działalności poprzez procesy gospodarcze. Osiąganie wyników działalności gospodarczej jest właśnie warunkiem reprodukcji kapitału. Wyniki działalności gospodarczej — pomijając w tym miejscu skutki oddziaływania działalności gospodarczej w sferze społecznej — występują w postaci rzeczowej i finansowej. Wynikami rzeczowymi są zarówno wytworzona produkcja (zrealizowane usługi), jak też osiągnięty przyrost wartości majątku, będący wyrazem procesów rozwojowych. Wynikiem finansowym jest zaś zysk netto, tworzący warunki samowystarczalności finansowej. Wyniki te są ze sobą ściśle powiązane [por. 3]. W szczególności zaś przyrost wartości majątku odpowiada wielkości zysku netto, a to z kolei zależy od skali działalności gospodarczej. W ten sposób zysk netto determinuje możliwości reprodukcyjne, a tym samym posiada znamiona miernika oceny działalności gospodarczej [por. 4].

Taka lokalizacja wyników działalności gospodarczej w jej strukturze kieruje uwagę na potrzebę świadomego, racjonalnego ich kształtowania. Kryteria tej racjonalizacji wyznacza rola zysku w pomnażaniu kapitału, która w praktyce sprowadza się do rozwoju, przetrwania bądź nawet upadku firmy. Proces racjonalnego kształtowania wyników finansowych

* Instytut Rachunkowości AE, Kraków, ul. Rakowicka 27

firmy to jedno z głównych zagadnień tzw. zarządzania finansowego (financial management) [por. 1, 5].

Orientacja zarządzania finansowego na proces pomnażania kapitału wiąże go ściśle z problematyką wieloaspektowego pomiaru wyniku finansowego, czyli z systemem rachunkowości¹. Właśnie warunki gospodarki rynkowej doprowadziły do integracji obu tych dziedzin. W tej sytuacji eksponuje się szczególnie czynniki dynamizujące działalność gospodarczą i proces pomnażania kapitału, odpowiednio wykorzystując w tym celu tworzone w rachunkowości informacje o majątku, kapitale, kosztach i wynikach. Wykorzystanie to charakteryzuje się równorzędnym potraktowaniem zagadnień leżących z jednej strony w sferze rzeczowej i finansowej procesu gospodarowania, z drugiej zaś w retrospektywnej i prospektywnej płaszczyźnie działalności gospodarczej.

Praktycznym przejawem integracji rachunkowości z zarządzaniem finansowym jest reforma systemu rachunkowości [9]. Podstawą tej reformy są międzynarodowe standardy rachunkowości i dyrektywy EWG, a jej celem jest zbliżenie naszych rozwiązań do rozwiązań światowych [por. 10]. Koncepcje i szczegółowe rozwiązania wprowadzone tą drogą stanowią bazę praktycznych możliwości zastosowań instrumentów zarządzania finansowego.

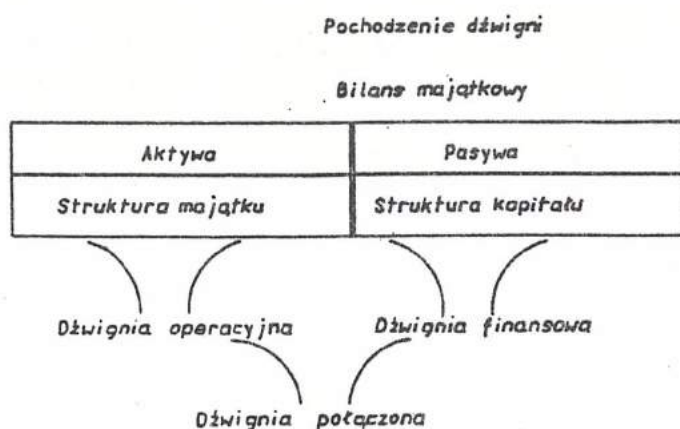
2. „Dźwignie” w zarządzaniu finansowym

Zarządzanie finansowe wykorzystuje specyficzne instrumenty jako stimulatory harmonijnego oddziaływania na rozwój firmy. Jednym z tych instrumentów są tzw. „dźwignie” [por. 7]. Termin „dźwignia” (ang. *leverage*) można popularnie interpretować jako „siły specjalne” pozytywnie wpływające na efektywność finansową firmy. Istotę „dźwigni” można zatem traktować jako wpływ struktury majątku i struktury kapitału na zyskowność firmy rozpatrywaną w różnych miarach w ujęciu globalnym i jednostkowym. W pierwszym wypadku idzie o wynik finansowy wyrażony w mierniku masy zysku, w drugim zaś o kształtowanie się zysku na jednostkę kapitału własnego. Majątkowe podejście do tego zagadnienia prowadzi do konstrukcji tzw. dźwigni operacyjnej, podejście zaś kapitałowe umożliwia powołanie tzw. dźwigni finansowej.

Równoczesne uwzględnienie obu tych zagadnień, traktujące majątek jako formę lokaty kapitału, umożliwia konstrukcję dźwigni połączonej.

¹ Słusznie pisze T. Peche, „...że cała potężna machina ewidencyjna księgowości, nakierowana na rejestrację środków trwałych, zapasów i procesu produkcyjnego, jest w istocie podporządkowana jednemu tylko celowi: prawidłowemu rozliczeniu wyniku finansowego w krótkim okresie” [8, s. 55].

Uwzględnia ona jednocześnie oddziaływanie struktury majątku i struktury kapitału na kreowanie wyników finansowych. Tak więc dźwignia operacyjna wyprowadzona jest ze struktury aktywów (lewa strona bilansu), a dźwignia finansowa — ze struktury pasywów (prawa strona bilansu). Pochodzenie tych instrumentów zarządzania finansowego zilustrowano na ryc. 1.

Ryc. 1. Pochodzenie dźwigni (Źródło: opracowanie własne.)

Dźwignia operacyjna wskazuje na wykorzystanie majątku, dźwignia finansowa pokazuje zaś w jaki sposób jest on finansowany.

Dźwignia operacyjna jest miarą wpływu struktury majątku na wynik finansowy. Majątek ten, uwzględniając sposób funkcjonowania w procesach produkcji, różnicuje się na majątek trwały i majątek obrotowy². Struktura ta znajduje odbicie w strukturze kosztów działalności, rozpatrywanych z punktu widzenia ich reagowania na zmiany wielkości świadczeń, czyli w układzie: koszty stałe i koszty zmienne. Koszty stałe są wyrazem zaangażowania głównie majątku trwałego, a koszty zmienne wynikają ze skali wykorzystania majątku obrotowego. Zmiana struktury majątku prowadzi więc do substytucji pomiędzy kosztami stałymi i zmiennymi. Substytucja ta wpływa odpowiednio na optymalizacyjne decyzje firmy. Praktyczną ilustracją tego zagadnienia jest rachunek „progów rentowności” [por. 6]. Firmy dynamiczne angażują znaczny kapitał w tworzenie trwałych podstaw funkcjonowania, co przejawia się w inwestowaniu w majątek trwały i pociąga za sobą odpowiednio wysoki poziom kosztów stałych. W zamian oczekiwać one mogą odpowiednio wysokich korzyści w postaci przyrostu zysku operacyjnego, choć sytuacja taka związana jest

² Aktualną treść i zakres tych pojęć reguluje Rozporządzenie Ministra Finansów [9].

z wysokim poziomem ryzyka gospodarczego. Korzyści te pojawiają się bowiem dopiero po przekroczeniu trudniej osiągalnego progu rentowności. Wskazany wyżej układ zależności kształtuje się diametralnie przeciwnie w wypadku takiej strategii zarządzania firmą, która zakłada oparcie działalności na stosunkowo niewielkim zaangażowaniu majątku trwałego. Wyraża się to w odpowiednio większym wykorzystaniu usług obcych, co tym samym determinuje strukturę kosztów.

Substytucję kosztów, a tym samym strukturę majątku, wyraża dźwignia operacyjna. Wskaźnikiem obrazującym to zagadnienie jest poziom dźwigni operacyjnej (DOL):

$$DOL = \frac{\text{względna zmiana zysku operacyjnego (w \%)} }{\text{względna zmiana wielkości sprzedanych świadczeń (w \%)} }$$

Wskaźnik ten pozwala wyznaczyć korzystny zakres działalności, gdyż DOL oznacza bardziej znaczący procentowy przyrost zysku operacyjnego. Wskaźnik DOL może być algebraicznie przekształcony do postaci:

$$DOL = \frac{\text{dochody ze sprzedaży} - \text{koszty zmienne}}{\text{zysk operacyjny}}$$

Wielkość ujęta w liczniku powyższej zależności określana jest jako tzw. marża brutto pokrywająca koszty stałe i zysk. Wskazana zależność dowodzi, iż w miarę oddalania się od punktu krytycznego niższy jest wskaźnik DOL, ponieważ przy wzroście zysku maleje procentowy stosunek marży brutto do zysku. Ograniczeniem tej analizy jest umowne założenie liniowej zmienności dochodów i kosztów w odniesieniu do wielkości sprzedaży świadczeń. W praktyce bowiem dochody i koszty charakteryzuje się zmiennością nieliniową.

Dźwignia finansowa jest miarą oddziaływania struktury kapitału na wynik finansowy, zrelatywizowanej na jednostkę kapitału własnego, np.: udział, akcje. Nie jest bowiem obojętne, z punktu widzenia efektywności finansowej firmy, jakim kapitałem sfinansowany został majątek. W tym zakresie występuje również możliwość substytucji kapitału, z punktu widzenia różnych źródeł jego pozyskiwania. Wyraża się to w zróżnicowaniu kapitału, dokonywanym z punktu widzenia prawa własności, na kapitał własny i kapitał obcy. Substytucja ta wywiera wpływ na miernik zysku na jednostkę kapitału własnego, różne są bowiem koszty pozyskiwania obu wskazanych grup kapitału. Kapitał własny wiąże się z koniecznością ponoszenia większych nakładów na jego pozyskanie, kapitał obcy opłacany jest zaś według stopy procentowej. Z tego więc punktu widzenia bardziej opłacalne jest korzystanie z kapitału obcego. Jednakże możliwość tej korzystnej substytucji jest z reguły ograniczona barierą wzrostu ryzyka finansowego, przejawiającego się w możliwości utraty zdolności firmy do

zaciągania długów (kredytów, pożyczek, emisji papierów wartościowych itp.). Godzenie tych przeciwstawnych tendencji znajduje wyraz w poszukiwaniu optymalnej struktury kapitału firmy [por. 2, s. 31-33].

Substytucję kapitału wyraża dźwignia finansowa. Wskaźnikiem obrazującym to zagadnienie jest poziom dźwigni finansowej (DFL):

$$DFL = \frac{\text{relatywna zmiana zysku na jednostkę kapitału własnego (w \%)}{\text{relatywna zmiana zysku operacyjnego (w \%)}}$$

co można też przedstawić jako:

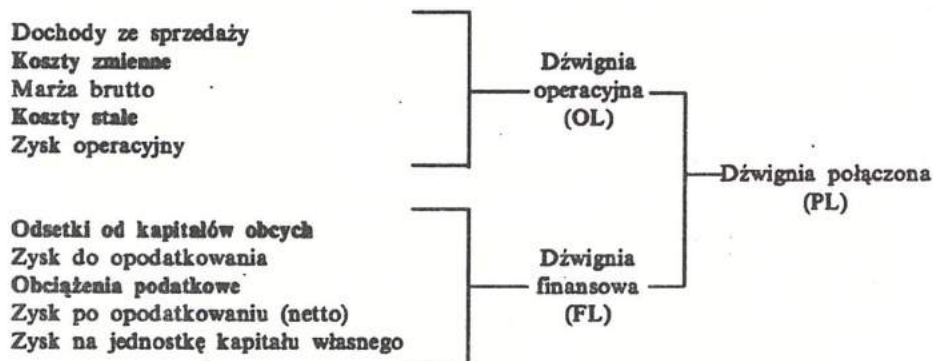
$$DFL = \frac{\text{zysk operacyjny}}{\text{zysk operacyjny} - \text{odsetki}}$$

Wskaźnik DFL jest przydatnym narzędziem zarządzania finansowego, pozwalającym na wskazanie korzystniejszego wariantu sfinansowania majątku.

Dźwignia połączona jest syntetyczną miarą wpływu struktury majątku i struktury kapitału na zwiększenie zwrotności kapitału. Zwrotność kapitału rozumiana jest jako jego rentowność, która może być wyrażona w ujęciu globalnym lub jednostkowym. Możliwość powiązania dźwigni operacyjnej i dźwigni finansowej w dźwignię połączoną znajduje wyraz w konstrukcji rachunku wyników, który poprzez kolejne detalizacje prowadzi do ustalenia zysku odzwierciedlającego skalę reprodukcji kapitału (zysku netto). Model tego rachunku i jego powiązanie z dźwigniami przedstawiono na zamieszczonym poniżej schemacie.

Można więc stwierdzić, że: $PL = OL \times FL$

Poziom dźwignia połączona (DPL), wykorzystując wszystkie zależności w rachunku wyników, wskazuje na wpływ zmian wielkości sprzedaży świadczeń na kształtowane się zysku netto na jednostkę kapitału własnego.

Powyższe pozwala na skonstruowanie następujących zależności:

$$DPL = \frac{\text{względna zmiana zysku netto na jednostkę kapitału własnego (w \%)}{\text{względna zmiana wielkości sprzedaży (w \%)}}$$

co można przedstawić jako:

$$DPL = \frac{\text{marża brutto}}{\text{zysk operacyjny} - \text{odsetki}}$$

Rachunek dźwigni dowodzi, że czynniki poprawy efektywności finansowej tkwią zarówno w sferze rzeczowej, jak i finansowej.

3. Wykorzystanie „dźwigni” w kształtowaniu wyników finansowych firmy turystycznej

Możliwości wykorzystania „dźwigni” w kształtowaniu wyników finansowych firmy turystycznej można zilustrować przykładem. Dotyczy on dwóch firm turystycznych prowadzących taką samą działalność gospodarczą, jednak o różnej strukturze majątku, a co za tym idzie różnej strukturze kosztów. Firma A prowadzi działalność gospodarczą w turystyce opierając się na własnym majątku trwałym (np. taborze samochodowym) i w związku z tym ponosi koszty stałe wynoszące w skali miesiąca 300 mln zł. Firma B opiera swą działalność przede wszystkim na korzystaniu z obcych usług transportowych i w związku z tym jej koszty stałe w tym okresie wynoszą 60 mln zł. Koszty zmienne na jednostkę świadczenia (miejsce wycieczkowe) muszą substytuować koszty stałe i stąd są one odpowiednio zróżnicowane i wynoszą — 400.000, — i 800.000, —, przy cenie tego typu usługi turystycznej wynoszącej 1.000.000, —. Sytuację firmy A, wyposażonej we własny potencjał taboru transportowego, traktować trzeba jako dynamiczną, obciążoną wysokim stopniem ryzyka gospodarczego, wynikającego z konieczności pokrycia stosunkowo wysokich kosztów stałych. Wyraża się to w odpowiednio wysokim progu rentowności. Strategia gospodarcza firmy B charakteryzuje się zaś „ostrożnością”, polegającą na większych możliwościach rezygnacji z podjętych działań, co znajduje wyraz w niższym progu rentowności. Tezę tę argumentuje następujący rachunek:

Firma A

$$\text{Próg rentowności świadczeń} = \frac{300.000.000,-}{1.000.000 - 400.000} = 500 \text{ miejsc wycieczkowych}$$

Firma B

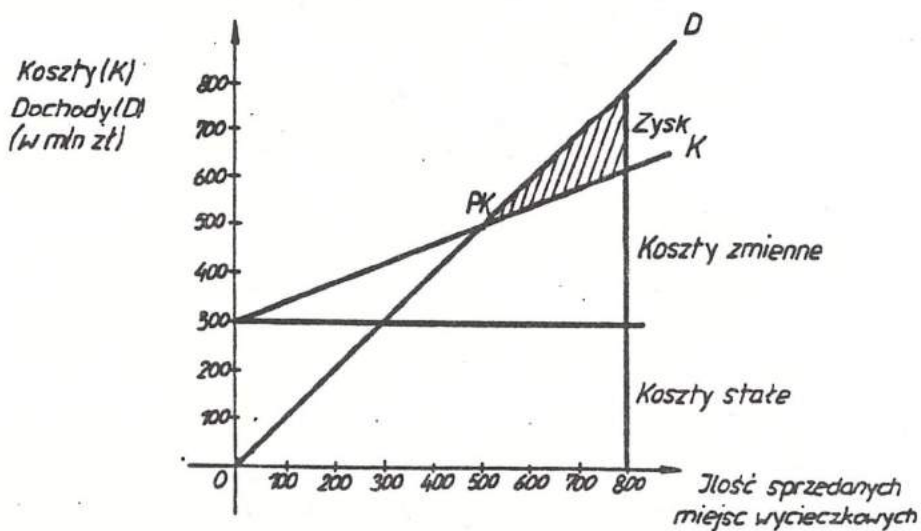
$$\text{Próg rentowności świadczeń} = \frac{60.000.000,-}{1.000.000 - 800.000} = 300 \text{ miejsc wycieczkowych}$$

Problem ten ilustrują dane liczbowe zawarte w tabeli 1 oraz ilustracja progów rentowności firm A i B przedstawionych na rycinach 2 i 3.

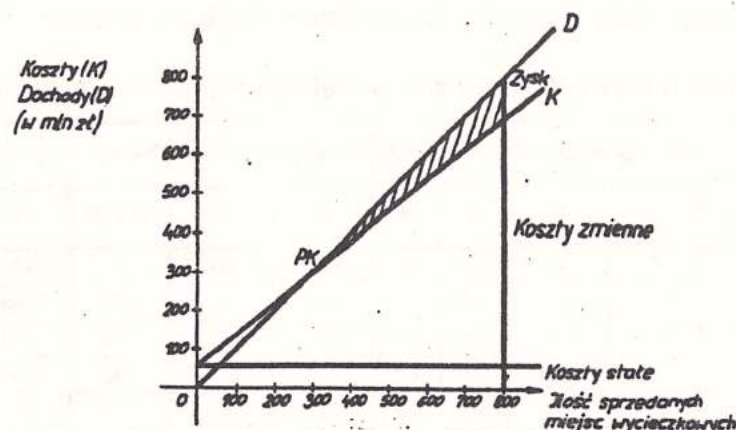
Tabela 1. Koszty, dochody i zyski (straty) firm turystycznych (w mln zł)

Liczba sprzedanych miejsc wycieczkowych	Koszty zmienne		Koszty stałe		Koszty całkowite		Dochody A i B	Zyski (straty)	
	A	B	A	B	A	B		A	B
0	0	0	300	60	300	60	0	/300/	/60/
100	40	80	300	60	340	140	100	/240/	/40/
200	80	160	300	60	380	220	200	/180/	/20/
300	120	240	300	60	420	300	300	/120/	0
400	160	320	300	60	460	380	400	/60/	20
500	200	400	300	60	500	460	500	0	40
600	240	480	300	60	540	540	600	60	60
700	280	560	300	60	580	620	700	120	80
800	320	640	300	60	620	700	800	180	100

Źródło: opracowanie własne

Ryc. 2. Próg rentowności firmy A

Ryc. 3. Próg rentowności firmy B

Na podstawie przytoczonych danych liczbowych można obliczyć wskaźnik dźwigni operacyjnej (DOL), pozwalający na identyfikację wpływu majątku tych firm na wyniki finansowe przy zmianie liczby sprzedanych miejsc wycieczkowych z 700 na 800. I tak:

$$\text{DOL firmy A} = \frac{\frac{180-120}{120} \times 100}{\frac{800-700}{700} \times 100} = \frac{50\%}{14,4\%} = 3,5,$$

$$\text{DOL firmy B} = \frac{\frac{100-80}{80} \times 100}{\frac{800-700}{700} \times 100} = \frac{25\%}{14,3\%} = 1,75$$

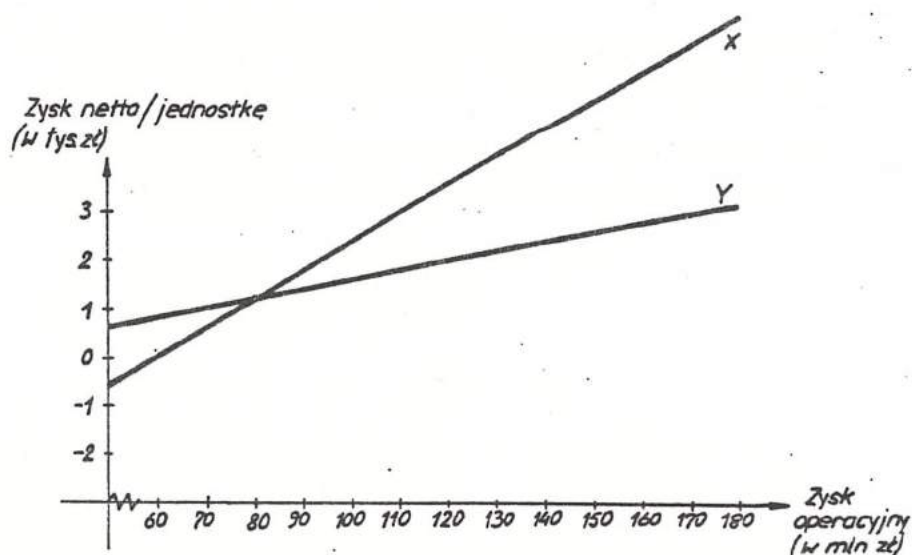
DOL obliczony przy sprzedaży 700 miejsc wycieczkowych jest wyższy dla dynamicznej firmy A. Oznacza to, że wzrost sprzedaży o 1% spowoduje wzrost zysku operacyjnego o 3,5%, a w firmie B przyrost ten wyniesie 1,75%. Tak więc po przekroczeniu progu rentowności sprzedaży miejsc wycieczkowych podjęcie dynamicznej strategii rozwoju firmy liczyć może na wyższe przyrosty zysku.

Należy jednak zwrócić uwagę na kapitałową stronę tego zagadnienia, czyli na strukturę kapitałów zaangażowanych w realizację programu działa-

lności. Ilustruje to kolejny przykład dotyczący dźwigni finansowej. Dla identyfikacji mechanizmu oddziaływania tej dźwigni na zysk firmy należy zbadać co najmniej dwie możliwości w zakresie sfinansowania majątku. Dla zilustrowania tego zagadnienia przyjęto dwa warianty (X i Y) struktury kapitału firmy A. Zakładają one zróżnicowany udział kapitałów obcych (długów) w strukturze kapitału tej firmy. Przyjmuje się, że suma bilansowa tej firmy wynosi 800 mln zł. Struktura kapitału ujęta w dwóch wariantach przedstawia się następująco:

	Wariant X	Wariant Y
Kapitał obcy	600 mln	200 mln
(10% odsetki)	(60 mln)	(20 mln)
Kapitał własny	200 mln	600 mln
(jednostki kapitału własnego)	(10.000 jednostek)	(30.000 jednostek)
Razem	800 mln	800 mln

Obliczenie zysku netto na jednostkę kapitału własnego dla obu wariantów struktury kapitału zawarto w tabeli 2 oraz zilustrowano na rycinie 4.

Ryc. 4. Zysk netto na jednostkę kapitału własnego

Tabela 2. Zysk na jednostkę kapitału własnego przy różnych pomiarach zysku operacyjnego (w mln zł)

Treść	Wariant		Wariant		Wariant		Wariant	
	X	Y	X	Y	X	Y	X	Y
Zysk operacyjny — odsetki	60	20	80	20	120	20	180	20
Zysk do opodatkowania — podatki (40%)	0	40	20	60	60	100	120	160
	0	16	8	24	24	40	48	64
Zysk po opodatkowaniu Zysk na jednostkę kapitału własnego (w zł)	0	24	12	36	36	60	72	96
	0	800,-	1200,-	1200,-	3600,-	2000,-	7200,-	3200,-

Źródło: opracowanie własne

Wpływ wariantu struktury kapitału jest niekorzystny. W zysku netto (zysku po opodatkowaniu) — rozpatrywanym w ujęciu globalnym bądź na jednostkę kapitału własnego — nie ma różnicy dla poziomu zysku operacyjnego 80 mln zł (co odpowiada sprzedaży nieco ponad 600 miejsc wycieczkowych) i wynosi 1.200. — . Przy wyższym poziomie zysku operacyjnego, a tym samym przy dynamizacji sprzedaży zaczyna się wyraźna przewaga wariantu X struktury kapitału. Zagadnienie to ilustruje wskaźnik dźwigni finansowej (DFL).

Wskaźniki dźwigni finansowej firmy, obejmujące oba warianty struktury kapitału, obliczone przy sprzedaży 700 miejsc wycieczkowych przedstawiają się następująco:

$$DFL_X = \frac{120}{120-60} = 2,0;$$

$$DFL_Y = \frac{120}{120-20} = 1,2$$

Na podstawie obliczonych wskaźników można stwierdzić, że przy strukturze kapitału ujętej w wariantcie X, 1% wzrostu zysku operacyjnego spowoduje 2% zysku netto, a przy wariantcie Y — tylko 1,2%. Jednakże granicznym wskaźnikiem DFL jest wskaźnik 3%, bo wówczas odsetki wyniosą 80 mln zł (800 mln kapitału obecnego — 10%). W tej sytuacji

$$DFL = \frac{120}{120-80} = 3$$

Oddziaływanie dźwigni operacyjnej i finansowej na zwrotność kapitału własnego wyraża wskaźnik dźwigni połączonej, obliczonej dla firmy A przy strukturze kapitału X oraz przy wzroście sprzedaży miejsc wycieczkowych z 700 do 800. Tak więc:

$$DFL_{AX} = \frac{100\%}{14,3\%} = 7 \quad \text{lub } 3,5 \times 2 = 7$$

Dźwignia połączona informuje zatem o łącznym wpływie struktury majątku i struktury kapitału na wyniki finansowe. 1% wzrostu liczby sprzedanych miejsc wycieczkowych ponad 700 daje aż 7% przyrostu zysku netto. Tak więc 14,3% wzrostu sprzedaży da w efekcie 100% wzrostu zysku netto (z 36 mln do 72 mln zł) bądź zysku netto na jednostkę kapitału własnego (z 3.600,- do 7.200,-). Znajduje to potwierdzenie w rachunku wyników przeprowadzonym przy założonym wzroście sprzedaży z 700 do 800 miejsc wycieczkowych:

	700 miejsc wycieczkowych	800 miejsc wycieczkowych
Dochody ze sprzedaży	700 mln	800 mln
— Koszty zmienne	280 mln	320 mln
Marża brutto	420 mln	480 mln
— Koszty stałe	300 mln	300 mln
Zysk operacyjny	120 mln	180 mln
— Odsetki od kapitałów obcych	60 mln	60 mln
Zysk do opodatkowania	60 mln	120 mln
Obciążenia podatkowe	24 mln	48 mln
Zysk netto	36 mln	72 mln
Zysk netto na jednostkę kapitału własnego	3.600,—	7.200,—

Powyższe rozważania dowodzą, że w zarządzaniu finansowym firmy turystycznej należy brać pod uwagę ryzyko gospodarcze związane z doborem odpowiedniej struktury majątku i kapitału. Pomocnym narzędziem analitycznym w rachunku tego ryzyka mogą być wskaźniki dźwigni pozwalające na takie ukierunkowanie procesu decyzyjnego, by można było osiągnąć korzystną zyskowność firmy, mierzoną zyskiem operacyjnym, bądź zyskiem netto w ujęciu globalnym lub na jednostkę zaangażowanego kapitału własnego. Ten ostatni miernik pozwala na zastosowanie tego rachunku w różnych formach organizacji kapitału.

Impact of Assets and Capital Structure of Tourist Enterprise Performance

In the paper the author described the use of "leverage" in the financial management of a tourist enterprise. "Leverage" describe the impact of the structure of assets and capital on the profitability of a tourist enterprise. The use of "leverage" for the shaping of performance of a tourist enterprise were illustrated with numerical examples. They prove that in the financial management one should take into consideration an economic risk related to a choice of an adequate structure of assets and capital. A helpful analytical instrument of an account of such a risk may be provided by leverage indicators enabling the modification of a decision-making process in such a way as to obtain profit measured with operating profit or nett profit globally or per unit of invested own capital. The latter indicator enables an application of the account question in various capital organization forms.

Piśmiennictwo

- [1] Block S.B., Hirt G.A., *Foundations of Financial Management*, wyd. 4. IRWIN, Homewood, Illinois 1987.
- [2] Czekał J., *Finansowe kryteria wyboru przedsięwzięć rozwojowych*, Akademia Ekonomiczna, Kraków 1991.
- [3] Federowicz Z., *Kryteria racjonalności systemu finansowego*, „Finanse” 1983, nr 11.
- [4] Gruszka B., *Zysk w konstrukcji systemu ekonomiczno-finansowego przedsiębiorstw*, „Finanse” 1981, nr 5.
- [5] Gup B.E., *Principles of Financial Management*, wyd. 2. John Wiley and Sons, New York 1987.
- [6] Jaklik A., Micherda B., *Rachunek progów rentowności w gospodarce turystycznej*, Folia Turistica 1991. (w druku).
- [7] Micherda B., „Dźwignie” w zarządzaniu finansami, „Rachunkowość” 1990, nr 9.
- [8] Peche T., *Podstawy współczesnej ewidencji gospodarczej*, PWN, Warszawa 1973.
- [9] Rozporządzenie Ministra Finansów z dnia 15 stycznia 1991 r. w sprawie zasad prowadzenia rachunkowości, Dz.U. nr 10, poz. 35.
- [10] Skowroński J., *Polska rachunkowość otwiera się na świat*, „Rachunkowość” 1990, nr 10.

Turystyczna baza noclegowa w województwie tarnobrzeskim

Antoni Jarosz *

Tarnobrzeskie jest regionem rolniczo-przemysłowym z dobrze rozwiniętym przemysłem wydobywczym. Stanowi ono przykład awansu gospodarczego terenów, które przed 1939 rokiem charakteryzowały się jedynie przeludnioną wsią, zacofaną gospodarką rolną oraz niewielkim przemysłem powstałym w ramach budowy COP-u w latach 1937—1939.

Przemysł siarkowy oraz energetyczny w woj. tarnobrzeskim wywiera negatywny wpływ na środowisko naturalne, przyczyniając się do znacznej jego degradacji. Jest to najważniejszy czynnik, obok braku szczególnych walorów naturalnych, który nie sprzyja rozwojowi turystyki pobytowej na szerszą skalę. Nie oznacza to jednak, iż obszar woj. tarnobrzeskiego jest całkowicie pozbawiony wartości krajoznawczych i warunków do rozwijania innych form turystyki. Charakter województwa, jego położenie geograficzne oraz bogata przeszłość historyczna sprawiają, iż dominującymi formami turystyki uprawianej na tym terenie są wycieczki i turystyka weekendowa. Stąd też istniejąca w województwie turystyczna baza noclegowa odgrywa istotną rolę w zaspokajaniu potrzeb noclegowych turystów.

Baza noclegowa, zapewniając turystę nocleg i zakwaterowanie wraz z podstawowymi urządzeniami sanitarnymi, jest tym elementem zagospodarowania turystycznego, który z jednej strony warunkuje rozwój funkcji turystycznych, z drugiej zaś umożliwia uprawianie podstawowych rodzajów turystyki. Z tego względu uważa się bazę noclegową za decydujące ogniwo zagospodarowania turystycznego.

Województwo tarnobrzeskie nie należy do regionów kraju dysponujących dobrze wyposażoną bazą noclegową. Na omawianym terenie zlokalizowane są: hotele, pensjonaty, domy wycieczkowe, pokoje gościnne, zespoły ogólnodostępnych domków turystycznych, pola biwakowe, schronis-

*Katedra Ekonomiki i Organizacji Turystyki AWF, Kraków, Al. Jana Pawła II 78

ka młodzieżowe, natomiast brak moteli, zajazdów i campingów. Jest to sprawa istotna i zaskakująca biorąc pod uwagę „tranzytowe” położenie województwa tarnobrzckiego na kierunku Polska Centralna — Bieszczady, Wspólnota Niepodległych Państw. W 1990 roku obiekty turystyczne stanowiły 82% całej bazy noclegowej, natomiast pozostałe 18% to obiekty czasowo-wypoczynkowe zaliczane do bazy zamkniętej. Wskaźniki te nieznacznie różnią się, jeśli chodzi o liczbę miejsc noclegowych: w obiektach turystycznych wynoszą 80%, w obiektach czasowo-wypoczynkowych 20%. Pod względem eksploatacji bazy noclegowej tylko 32% wszystkich miejsc noclegowych w obiektach turystycznych można wykorzystać przez cały rok, natomiast pozostałe 68% ma charakter jedynie sezonowy (tab. 1).

Tabela 1. Obiekty turystyczne wg liczby miejsc noclegowych w roku 1990 w woj. tarnobrzckim

Rodzaj obiektu	liczba obiektów		miejsc noclegowe	
	ogółem	w tym całoroczne	ogółem	w tym całoroczne
Hotele	8	8	308	308
Pensjonaty	4	4	118	180
Domy wycieczkowe	8	8	453	449
Pokoje gościnne uspołecznione	1	1	8	8
Pokoje gościnne prywatne	12	12	697	697
Ogólnodostępne domki turystyczne	3	3	363	363
Pola biwakowe	4		1240	
Schroniska młodzieżowe	24	1	828	44
Ogółem obiekty turystyczne	60	29	4015	1606

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych uzyskanych w WUS w Tarnobrzegu.

W ostatnim dziesięcioleciu (1980—1990) liczba miejsc noclegowych w obiektach turystycznych zmniejszyła się o 47%, osiągając największy spadek w 1990 roku. Analogicznie wygląda sytuacja z gęstością, która obrazuje liczbę miejsc noclegowych przypadających na 100 km kw.

37 obiektów turystycznych znajduje się w miastach woj. tarnobrzckiego, a 23 na wsi. Najwięcej z nich zlokalizowanych jest w Sandomierzu — 7 oraz w Stalowej Woli i Tarnobrzegu — po 5 obiektów. Wioską posiadającą najwięcej obiektów jest Zaklików — 3. Z ogólnej liczby 4015 miejsc noclegowych w miastach znajduje się 3184, co stanowi 77%, na wsi zaś 831 miejsc — czyli pozostałe 23% ogólnej liczby [1].

Województwo dysponuje 1606 miejscami noclegowymi całorocznymi, z tego w miastach jest 1571, na wsi tylko 35, co stanowi niewiele ponad 2% miejsc noclegowych całorocznych w tarnobrzskim [1].

Miejscowości posiadające najwięcej miejsc noclegowych w obiektach turystycznych [1]:

1. Staszów, 765 miejsc noclegowych, w tym całorocznych — 165.
2. Janów Lubelski, 556 miejsc noclegowych, w tym całorocznych — 49.
3. Stalowa Wola, 505 miejsc noclegowych, w tym całorocznych — 453.
4. Sandomierz, 401 miejsc noclegowych, w tym całorocznych — 353.
5. Tarnobrzeg, 286 miejsc noclegowych, w tym całorocznych — 234.

Poza miastami na wyróżnienie zasługuje wieś Harasiuki, która posiada 408 miejsc noclegowych sezonowych.

Zdecydowanie najwięcej miejsc noclegowych wykorzystywanych przez cały rok, bo aż 453, posiada Stalowa Wola — miasto, które — ze względu na jego głównie przemysłowy charakter — trudno zaliczyć do atrakcyjnych turystycznie. W Sandomierzu znajduje się o 100 miejsc mniej, pomimo że Sandomierz jest centralnym punktem turystyki przyjazdowej województwa tarnobrzskiego [2].

W województwie wśród 8 istniejących w roku 1990 hoteli brakowało hoteli o wysokim standardzie 4 i 5-gwiazdkowym w 5-gwiazdkowej skali ocen.

Na łączną liczbę 8 hoteli 3 z nich to obiekty 3-gwiazdkowe, z tego 2 w Stalowej Woli i 1 w Janowie Lubelskim. Z pozostałych pięciu 3 to hotele o standardzie dwóch gwiazdek i 2 hotele 1-gwiazdkowe.

Innym systemem kategoryzacji posłużono się w odniesieniu do pozostałych obiektów turystycznych, gdzie zastosowano 4 klasy oceny: I, II, III kategoria i obiekty bez kategorii. Spośród 4 pensjonatów tylko jeden posiada II kategorię, pozostałe kwalifikują się do obiektów bez kategorii.

Domy wycieczkowe województwa tarnobrzskiego należy zaliczyć do II i III kategorii. Podobnie oceniono zespoły ogólnodostępnych domków turystycznych, które zaklasyfikowano do II i III kategorii [2].

Bardziej wymierną ocenę standardu obiektów występujących w województwie tarnobrzskim daje rozkład liczby miejsc noclegowych w poszczególnych kategoriach. Na ogólną liczbę 478 miejsc noclegowych w hotelach w roku 1990, 53% to miejsca w kategorii 3-gwiazdkowej. Świadczy to o niezłym poziomie usług hotelarskich. Dla pensjonatów ocena ta wypada dużo gorzej. Na ogólną liczbę 112 miejsc aż 97 mieści się w klasie bez kategorii.

Miejsca noclegowe w zespołach ogólnodostępnych domków turystycznych w przeważającej części mieszczą się w niższych klasach kategorii. Na 363 miejsca noclegowe aż 96% to miejsce III kategorii i „bez kategorii”.

W tarnobrzskim na liczbę 60 obiektów turystycznych tylko 29 jest przeznaczonych do wykorzystania całorocznego. Liczba miejsc noclego-

wych całorocznych w stosunku do ogólnej liczby miejsc ma się tak, jak 1:2,5. Świadczy to o tym, że recepcja turystyczna w woj. tarnobrzeskim przystosowana jest do działalności sezonowej i to tylko letniej, ze względu na brak walorów turystycznych atrakcyjnych dla form turystyki zimowej [6].

Struktura obiektów turystycznych przedstawia się następująco: 40% (obiektów) stanowią schroniska młodzieżowe, w tym tylko jedno, spośród ogólnej liczby 24, jest czynne przez cały rok. Pokoje gościnne stanowią dalsze 20% bazy noclegowej i nastawione są na recepcję całoroczną. Domy wycieczkowe w tej strukturze zajmują 13%, hotele zaś tylko 0,5% [6].

Z powyższego wynika, że główną część bazy otwartej stanowią obiekty o średnim i niskim standardzie.

Nieco odmiennie rysuje się sytuacja na tle struktury liczebnej miejsc noclegowych w tych obiektach.

31% miejsc noclegowych jest usytuowana na czterech polach biwakowych, 21% w schroniskach młodzieżowych. Pokoje gościnne zajmują 17% miejsc noclegowych. W hotelach znajduje się tylko 7,6% wszystkich miejsc noclegowych bazy otwartej ogólnodostępnej, co należy ocenić negatywnie ze względu na zbyt małą liczbę miejsc noclegowych o wyższym standardzie w województwie w stosunku do istniejących (potencjalnych) potrzeb.

Porównując ogólną liczbę miejsc noclegowych i liczbę miejsc całorocznych do reszty województw w kraju okazuje się, że tarnobrzeskie mieści się w grupie „średniaków”, jeżeli chodzi o globalną liczbę miejsc noclegowych ogólnodostępnych. Plasuje się ono na 27 miejscu wśród innych województw i na 28 miejscu, jeżeli chodzi o liczbę miejsc noclegowych całorocznych [6].

Do bazy noclegowej zamkniętej, nazywanej także obiektami wczasowo-wypoczynkowymi, która jest dostępna tylko określonym grupom społeczno-zawodowym, zaliczają się następujące rodzaje obiektów: ośrodki wczasowe, ośrodki szkoleniowo-wypoczynkowe, obiekty lecznictwa uzdrowiskowego i sanatoryjnego, domy pracy twórczej oraz obiekty noclegowe w ośrodkach przeznaczonych do wypoczynku sobotnio-niedzielnego. Niemal wszystkie z wymienionych ośrodków stanowiły do tej pory rodzaj bazy programowo nie nastawionej na zysk. Zazwyczaj były one dotowane z budżetu państwa, czy zakładowego funduszu socjalnego, a indywidualnym turystom nie stwarzały możliwości korzystania z nich nawet wtedy, gdy miejsca były wolne.

Obecnie, ze względu na zmianę polityki społeczno-gospodarczej państwa, ma miejsce wymuszone odchodzenie wszelkich instytucji i zakładów pracy od szeregu świadczeń socjalnych, w tym także od fundowania pracownikom wypoczynku. Już dziś turystyka socjalna istnieje tylko w formie szczątkowej, a w sytuacji recesji gospodarczej ta forma turystyki nie ma szans rozwoju [3,4]. Jedynym wyjściem (w tej sytuacji) dla

gestorów posiadających niejednokrotnie bardzo kosztowne w utrzymaniu ośrodki czy obiekty, a zarazem o bardzo dobrym standardzie wyposażenia, będzie komercjalizacja usług. Komercjalizacja rozumiana przede wszystkim jako otwarcie się frontem do turysty indywidualnego, wydłużenie sezonu recepcyjnego oraz nastawienie na samofinansujące się utrzymanie z możliwościami rozwoju [3].

W woj. tarnobrzeskim występuje tylko jeden rodzaj obiektów wczasowo-wypoczynkowych. Są to ośrodki wczasowe, których jest 11.

W roku 1990 obiekty wczasowo-wypoczynkowe stanowiły 18% całej bazy noclegowej oraz około 25% wszystkich miejsc noclegowych zaliczanych zarówno do bazy otwartej, jak i zamkniętej. Jest to dość znaczny wskaźnik potwierdzający tezę o niedoinwestowaniu bazy otwartej w stosunku do bazy zamkniętej w latach ubiegłych, zważywszy że z tej ostatniej mogły korzystać tylko określone grupy społeczne, będące w zasięgu ochrony socjalnej [5].

Zdecydowana większość, bo aż 9 z 11 ośrodków wczasowych, przystosowana jest do recepcji turystów tylko w sezonie letnim. Stosunek liczebny miejsc całorocznych do ogólnej liczby miejsc noclegowych w obiektach wczasowo-wypoczynkowych wynosi 1:4,5, czyli miejsca całoroczne stanowiły 22% ogólnej liczby miejsc w roku 1989.

Porównanie liczby obiektów wczasowo-wypoczynkowych na przestrzeni lat osiemdziesiątych wskazuje na wyraźną tendencję spadkową w latach 1980—1985; liczba obiektów zmniejszyła się o 36%. Do roku 1990 zachowało się 11 obiektów. Ze zmniejszeniem liczby obiektów wczasowo-wypoczynkowych nie szła w parze liczba miejsc noclegowych. O ile ta ostatnia zmniejszyła się do 920 w roku 1990, czyli o ponad 400, to liczba miejsc całorocznych wzrosła i to o 37%.

Większość obiektów wczasowo-wypoczynkowych zalicza się do małych, tj. posiadających mniej niż 50 miejsc noclegowych. Tych obiektów w województwie znajduje się 6, co odpowiada 54% ogółu bazy zamkniętej. W województwie są 4 obiekty średnie o liczbie miejsc noclegowych od 51 do 150. Tylko jeden ośrodek znajdujący się w Ulanowie, którego właścicielem jest Huta Stalowa Wola, można zaliczyć do dużych. Ośrodek ten mieści się w przedziale 201–300 miejsc noclegowych.

Wiele ośrodków wczasowych zlokalizowanych jest w miejscowościach o bardzo dobrych walorach wypoczynkowych. W sąsiedztwie tych ośrodków znajdują się często inne ośrodki o powszechnej dostępności. Najbardziej malowniczo położone są ośrodki wczasowe w Janowie Lubelskim, znajdujące się na terenie Parku Krajobrazowego „Nad Branią” [7].

Mikroklimat i warunki terenowe predysponują ten ośrodek do spełniania funkcji wojewódzkiego ośrodka wypoczynku. Ogółem dysponuje

on 580 miejscami noclegowymi (największą liczbą miejsc noclegowych w województwie tarnobrzesckim).

Przestrzenny układ rozmieszczenia bazy noclegowej ma charakter promienisty. Każda część województwa posiada na swoim terenie bazę noclegową. Najlepiej zagospodarowane są pod tym względem największe miasta województwa: Stalowa Wola, Tarnobrzeg, Sandomierz i inne. Należy zwrócić uwagę na niedoinwestowanie bazy noclegowej Sandomierza i Tarnobrzegu, gdzie brak jest miejsc noclegowych o wysokim standardzie usług. Również brak obiektów spełniających rolę miejsc przestankowych na szlakach tranzytowych obniża turystyczną rangę województwa tarnobrzesckiego. Istnieje potrzeba budowy na terenie województwa campingów, które byłyby obiektami konkurencyjnymi dla pól biwakowych, często omijanych przez turystów ze względu na niski standard [7].

Analizując rozmieszczenie bazy turystycznej w województwie, do oceny spełniania funkcji turystycznej przez poszczególne miejscowości posłużono się wskaźnikiem Deferta, obrazującym liczbę miejsc noclegowych przypadającą na 100 mieszkańców stałych tych miast, w których występują obiekty turystyczne.

Tabela 2. Wartość wskaźnika Deferta dla niektórych miast woj. tarnobrzesckiego w roku 1990

Miasto	Liczba miejsc noclegowych		Wskaźnik Deferta dla miejsc noclegowych		
	ogółem	całoroczne	ogółem	całoroczne	sezonowe
Tarnobrzeg	286	234	0.58	0.47	0.11
Sandomierz	401	353	1.14	1.00	0.14
Janów Lubelski	724	49	4.25	0.28	3.97
Staszów	911	311	6.07	2.07	4.00
Stalowa Wola	505	453	0.63	0.56	0.07
Ulanów	605	59	10.03	0.98	9.02
Baranów Sandomierski	86	56	1.72	1.12	0.6
Połaniec	80	50	0.8	0.5	0.3

Źródło: jak w tab. 1.

Z danych zamieszczonych w tabeli 2 wynika, że miejscowościami o największych funkcjach turystycznych są w kolejności: Ulanów, Staszów, Janów Lubelski, Baranów Sandomierski i Sandomierz.

Przestrzenne rozmieszczenie bazy noclegowej jest następujące:

- hotele — Stalowa Wola (3 obiekty), Tarnobrzeg, Janów Lubelski, Nisko, Baranów Sandomierski, Połaniec;
- pensjonaty — Sandomierz (3 obiekty), Baranów Sandomierski;
- domy wycieczkowe — Tarnobrzeg (2 obiekty), Połaniec, Sandomierz, Stalowa Wola, Staszów, Osiek, Łąg, Ruszcza, Tarłów, Lipa;
- zespoły ogólnodostępnych domków turystycznych — Janów Lubelski, Staszów, Harasiuki;

— pola biwakowe — Janów Lubelski, Staszów, Ulanów, Harasiuki;
 — schroniska młodzieżowe — Tarnobrzeg, Baranów Sandomierski, Janów Lubelski, Nisko, Opodów, Połaniec, Rudnik, Sandomierz, Stalowa Wola, Zawichost, Annopol, Batorz, Godziszów, Gościeradów, Harasiuki (2 obiekty), Iwoniska, Mamoty Górne, Klimontów, Samborzec Szostarka, Zakliczów.

W 1990 roku udzielono w województwie tarnobrzesckim 330495 noclegów, z tego 293321 noclegów (88,7%) w obiektach turystycznych, a pozostałe 31174 (11,3%) noclegów w obiektach czasowo-wypoczynkowych. Ogółem z noclegów skorzystało 69226 osób, w tym 63430 (91,6%) w obiektach turystycznych oraz 5796 (8,4%) osób w obiektach czasowo-wypoczynkowych. Wykorzystanie miejsc noclegowych prezentuje tabela 3.

Tabela 3. Wykorzystanie miejsc noclegowych w obiektach turystycznych w woj. tarnobrzesckim w 1990 roku

Rodzaj obiektu	Osoby korzystające	Udzielone noclegi	Nominalna liczba noclegów	Stopień wykorzystania w %
Hotele	18.845	64.634	158.196	40.9
Pensjonaty	6.668	9.099	30.004	30.3
Domy wycieczkowe	27.764	37.950	137.601	42.1
Pokoje gościnne uspołecznione	38	193	804	24.9
Pokoje gościnne prywatne	3.393	129.501	240.300	53.9
Ogólnodostępne domki turystyczne	2.146	17.539	28.755	61.0
Pola biwakowe	2.608	11.370	108.100	10.5
Schroniska młodzieżowe	2.028	3.035	36.699	8.3
Ogółem obiekty turystyczne	63.430	293.321	740.442	39.6

Największy udział procentowy w recepcji osób korzystających z noclegów w obiektach turystycznych mają domy wycieczkowe (43,7%), następnie hotele (29,7%). Na dalszych pozycjach plasują się w kolejności: pensjonaty (10,5%), pokoje gościnne prywatne (5,3%), pola biwakowe (4,1%), zespoły ogólnodostępnych domków turystycznych (3,8%), schroniska młodzieżowe (3,2%) oraz pokoje gościnne uspołecznione (0,06%).

Pod względem liczby udzielonych noclegów pierwsze miejsce przypada pokojom gościnnym prywatnym (44,1%), na drugiej pozycji znajdują się hotele (22,0%), a następnie w kolejności: domy wycieczkowe (19,7%), domki turystyczne (5,9%), pola biwakowe (3,8%), pensjonaty (3,1%), schroniska młodzieżowe (1,0%) i pokoje gościnne uspołecznione (0,06%).

Z przeliczenia liczby udzielonych przez poszczególne obiekty noclegów na 1 osobę wynika, że czasookres pobytów można uszeregować w następującej kolejności: pokoje gościnne prywatne — 38,1 dnia, domki turystyczne — 8,1 dnia, pokoje gościnne uspołecznione — 5,0 dni, pola biwakowe — 4,3 dnia, hotele — 3,4 dnia, domy wycieczkowe — 2,0 dni, schroniska młodzieżowe — 1,5 dnia oraz pensjonaty — 1,3 dnia.

Przeciętny pobyt turysty w obiektach turystycznych wynosił w 1990 roku 4,6 dnia. Średni stopień wykorzystania miejsc noclegowych we wszystkich obiektach na terenie województwa odpowiadał 39,6%. Najwyższy stopień wykorzystywania osiągnięto w domkach turystycznych ogólnodostępnych (61%), pokojach gościnnych prywatnych (53,9%), domach wycieczkowych (42,1%), hotelach (40,9%). Najniższy stopień wykorzystania bazy noclegowej cechował schroniska młodzieżowe (8,3%) i pola biwakowe (10,5%).

Z miejsc noclegowych w obiektach wczasowo-wypoczynkowych skorzystało w 1990 roku 5796 osób. Ogółem udzielono w tym okresie 37174 noclegów, co średnio na jedną osobę dawało 6,4 dnia pobytu w obiektach wczasowo-wypoczynkowych.

Stopień wykorzystania miejsc noclegowych w obiektach wczasowo-wypoczynkowych jest stosunkowo niski, wynosi zaledwie 20,6% i jest zróżnicowany w poszczególnych miesiącach. Najwyższy stopień wykorzystania przypada na domki turystyczne, dostępne praktycznie na przestrzeni pięciu miesięcy: od maja do września. Następne obiekty o wysokim popycie to pokoje gościnne prywatne (53,9%). Wykazują one także najmniejsze wahania w eksploatacji miejsc w poszczególnych miesiącach. Z kolei domy wycieczkowe wykorzystują swoje możliwości noclegowe na poziomie 42,1%. Hotele znajdują się na następnym miejscu ze średnim rocznym wykorzystaniem na poziomie 40,9%. Największe obsadzenie miejsc w hotelach było w listopadzie i październiku, najmniejsze — w sierpniu i wrześniu. Znacznie mniejszy stopień wykorzystania miejsc noclegowych wykazują pensjonaty (najwyższy poziom obsadzenia notują w sierpniu, październiku i listopadzie, najniższy zaś w marcu i kwietniu) [1].

Wykorzystanie miejsc noclegowych w obiektach wczasowo-wypoczynkowych jest wyraźnie związane z okresami tradycyjnie traktowanymi jako urlopowo-wypoczynkowe. Najwyższy stopień obsadzenia miejsc noclegowych przypada na czerwiec, lipiec, sierpień, najniższy zaś notuje się w styczniu, marcu i kwietniu.

Uwagi końcowe

Spojrzenie globalne na stan i wykorzystanie obiektów turystycznych w latach osiemdziesiątych wskazuje, że wyraźnie zarysowują się tendencje spadkowe zarówno w liczbie obiektów, miejsc noclegowych, korzystających

z nich, jak i udzielonych noclegów przypadających na poszczególne lata. W 1980 roku stosunek ogólnej liczby miejsc noclegowych do miejsc całorocznych wynosił 1,47, aby już w 1985 roku zwiększyć się do 2,18, czyli o 67%. Największy spadek liczby miejsc całorocznych do ogólnej liczby miejsc noclegowych wystąpił w 1989 roku, kiedy to miejsca całoroczne stanowiły tylko 29%, a w 1980 roku aż 67% ogólnej liczby miejsc noclegowych. Ogółem w przeciągu 10 lat liczba miejsc noclegowych uległa zmniejszeniu o 57%, a miejsc całorocznych aż o 79%. W tym czasie liczba korzystających z obiektów turystycznych spadła o 47% osiągając stany pośrednie między tymi wskaźnikami w latach 1980–1990. Liczba udzielonych noclegów w okresie 1980–1990 obniżyła się aż o 80%. Główną przyczyną takiego stanu rzeczy był ogólny spadek poziomu życia ludności. Znacząco zmniejszyła się także liczba obiektów, a co się z tym wiąże — miejsc noclegowych w obiektach turystycznych.

Na przestrzeni 10 lat znacznie, bo o 48%, zmniejszyła się liczba obiektów wczasowo-wypoczynkowych. Jednakże wahania w liczbie miejsc noclegowych przebiegały zgoła inaczej niż miało to miejsce w wypadku obiektów turystycznych. Największy spadek w stosunku do roku 1980, kiedy to liczba miejsc w bazie zamkniętej była największa, zanotowano w 1986 roku (spadek o 45%). Następne lata charakteryzował powolny wzrost liczby miejsc noclegowych, które w latach 1988 i 1989 osiągnęły poziom wyższy o 22% niż w porównywanym roku 1980. Liczba miejsc całorocznych wzrosła w stosunku do 1980 roku o 35% już w 1981 roku i utrzymała się do 1990 roku. Liczba osób korzystających z bazy zamkniętej w latach 1980–1986 obniżyła się o 23%, by następnie rosnąć i osiągnąć apogeum w 1989 roku (wzrost o 24% w stosunku do 1980 r.). Już rok później liczba korzystających z tej bazy spadła o 44%.

Wydaje się, iż dobrym regulatorem rozwoju i wykorzystania istniejącej już bazy noclegowej może być jej prywatyzacja. Dotyczy to zwłaszcza hoteli, pensjonatów i domów wycieczkowych pozostających dotychczas przeważnie w gestii przedsiębiorstw państwowych. Program prywatyzacji, na co wskazują przykłady z innych gałęzi gospodarki narodowej, może doprowadzić do podniesienia standardu bazy noclegowej, zwiększenia poziomu jej wykorzystania, jak również do powstania towarzyszących form działalności usługowej.

Tourist Accommodation Base in Tarnobrzeg Voivodship

The Sandomierz region which almost corresponds with the administrative area of Tarnobrzeg voivodship does not belong to the districts of great tourist movement. The forms of tourist movement realized in this area

make use of the existing tourist base including the tourist accommodation. Its condition, standard and the level of exploitation have been analysed. The results show that the accommodation base is still far from perfect from the point of view of its kind, standard and exploitation. For these reasons special attention must be paid to the process of privatization of the existing accommodation base in the examined Tarnobrzeg voivodship. It should enable its better exploitation, also improve the quality of accommodation services and thus improve the general standard of tourists relaxation.

Piśmiennictwo

- [1] Dane uzyskane w Wojewódzkim Urzędzie Statystycznym w Tarnobrzegu.
- [2] Katalog informacji użytkowej woj. tarnobrzeskiego, Centrum Informacji Turystycznej w Tarnobrzegu, Tarnobrzeg 1985.
- [3] Jarosz A., *Ekonomika regionalna*, AWF, Kraków 1991.
- [4] Jarosz A., *Turystyka pracowników spółdzielczości wiejskiej Polski Południowo-Wschodniej*, AWF, Kraków 1991.
- [5] Na podstawie danych i informacji uzyskanych w Wydziale Rozwoju Gospodarczego Urzędu Wojewódzkiego w Tarnobrzegu.
- [6] Raport o stanie turystyki w woj. tarnobrzeskim, Urząd Wojewódzki, Tarnobrzeg 1989.
- [7] Raport o stanie wsi woj. tarnobrzeskiego, Urząd Wojewódzki, Tarnobrzeg 1989.

Baza turystyczno-wypoczynkowa Jugosławii i jej wpływ na zróżnicowanie społeczno-ekonomiczne i osadnicze kraju

Grażyna Mróz, Renata Rettinger *

Przedmiotem poniższej pracy są rozważania dotyczące zagospodarowania turystycznego Jugosławii oraz jego wpływ na przeobrażenia demograficzno-ekonomiczne i osadnicze kraju.

Punktem wyjścia jest charakterystyka walorów turystycznych zróżnicowanego środowiska geograficznego, umożliwiającego organizację różnorodnych form turystyki. Następnie omówiono dostępność komunikacyjną poszczególnych regionów i jej wpływ na zagospodarowanie turystyczne. Podkreślono znaczenie zarówno bazy noclegowej podstawowej, jak i komplementarnej, zwrócono także uwagę na bazę turystyki weekendowej. Wykazano wpływ zagospodarowania turystycznego na zmiany w strukturze demograficznej i zawodowej ludności, jej dochody oraz przeobrażenia w sieci osadniczej.

Walory turystyczne środowiska geograficznego

Jugosławia jest krajem bogato wyposażonym przez naturę w warunki umożliwiające organizowanie różnych form turystyki. Do walorów sprzyjających rozwojowi turystyki należy zaliczyć: urozmaiconą topograficznie rzeźbę terenu, rozciętą bystrzymi potokami na terenach górskich, natomiast na nizinach powolnie płynącymi wielkimi rzekami oraz dużą liczbą jezior i sztucznych zbiorników wodnych, a także różnorodność szaty roślinnej.

* Instytut Geografii WSP, Kraków, ul. Podchorążych 2

Duże znaczenie dla przyjeżdżających turystów posiadają również liczne zabytki historyczne, pomniki architektury świeckiej i sakralnej oraz bogaty folklor wynikający z nawarstwienia się kultur ludów napływających na tereny Jugosławii od zarania dziejów. Autorzy jugosłowiańscy [7, 13] określają położenie geograficzne swego kraju jako: bałkańskie, śródziemnomorskie, alpejskie, panońskie z elementami środkowoeuropejskimi, dzięki temu pełni on funkcje pomostu pomiędzy Europą Południową a Bliskim Wschodem i jest terenem przenikania się kultur zachodnich i orientalnych. Atrakcyjne pod względem turystycznym obszary można podzielić na 3 zasadnicze regiony przyrodniczo-geograficzne; 1) wybrzeże Adriatyku, 2) obszary górzysto-krasowe, 3) Nizina Panońska [2].

Najlepsze warunki do rozwoju turystyki ma dalmatyńskie wybrzeże Adriatyku, o dobrze rozwiniętej linii brzegowej (2092 km), z licznymi zatokami i wyspami (1000 wysp). Od kontynentalnej części kraju jest oddzielone pasmem Gór Dynarskich schodzących bezpośrednio do morza. Niejednokrotnie grzbieity górskie tworzą głęboko wciskające się w morze zatoki, otoczone stromymi zboczami silnie rozczłonkowanymi (np. Zatoka Kotorska).

Śródziemnomorski klimat sprzyja długiemu sezonowi turystycznemu, który trwa tu od maja do października. Roślinność śródziemnomorska, piękne piaszczyste plaże i ciepła woda (22°C-25°C) o znacznym stopniu zasolenia, stanowią dużą atrakcję dla turystów. Oprócz plażowania i kąpieli można uprawiać sporty żeglarskie i uczestniczyć w wyprawach speleologicznych płetwonurków. Miłośnicy zabytków mogą podziwiać w licznych miastach nadmorskich pozostałości z czasów antycznych i średniowiecza.

Obszary górzysto-krasowe, to jest Alpy, Góry Dynarskie, Szar Planina i Rodopy, ze względu na swoją rozległość i urozmaicenie krajobrazowe, stwarzają bardzo szerokie możliwości rozwoju turystyki. Ciągną się one od Triglavu do Gevgelija i od rzeki Sawy do wybrzeża Adriatyku.

Alpy położone w północno-zachodniej części Słowenii obejmują szereg pasm górskich (Alpy Julijskie, Karawanki, Pohorje, Alpy Kamnińskie). Występują tu formy rzeźby alpejskiej z licznymi malowniczymi jeziorami góorskimi (J. Bled, J. Bohinj), rzecznyymi kanionami i wodospadami. Na ich stokach rozwinęły się ośrodki sportów zimowych.

Góry Dynarskie przyciągają turystów zarówno urozmaiceniem krajobrazu, jak i szaty roślinnej. Na płaskowyżach i na wysokich stoliwach, zbudowanych przeważnie z wapieni, rozwinęły się niezwykle interesujące zjawiska krasowe (wertebry, leje, wąwozy, polja). Krasowienie skał doprowadziło do powstania wielu jaskiń (około 10 tys.) o ciekawych formach. Najbardziej znane i odwiedzane są groty w Postojnej i Škocjanske. Rzeki tego regionu (Piva, Tara, Drina, Cetina) płyną w głębokich jarach tworząc malownicze wodospady. Do najpiękniejszych jezior należą Plitwickie Jeziora położone w zachodniej Chorwacji.

Urokliwe są również pasma górskie Czarnogóry (Orjen, Lovćen, Durmitor) z licznymi formami polodowcowymi i długim okresem zalegania pokrywy śnieżnej, np. na Durmitorze śnieg utrzymuje się do późnego lata.

Góry Bośni i Hercegowiny są porośnięte bujnymi, przeważnie szpilkowymi lasami, w których pełno jest różnorodnej zwierzyny. Pasma Bjelašnica, Jahorina mają doskonałe warunki do uprawiania sportów zimowych. Tutaj odbyła się Zimowa Olimpiada w 1984 r.

Góry Szar Planina, Baba, Bistra są oddzielone przestronnymi kotlinami, w których znajdują się duże jeziora (J. Ochrida, J. Prespa). Jeziora te, a szczególnie Ochrydzkie, są wielką atrakcją dla turystów ze względu na długą insolację, piaszczyste brzegi, bogactwo i różnorodność endemicznych ryb oraz wiele pamiątek historycznych. W rejonach górskich i podgórskich występują liczne źródła mineralne i cieplice o dużych wartościach leczniczych (Vrnjačka-Banja, Ilidža).

Nizina Panońska nie posiada tak dużych walorów przyrodniczych. Jej równinny teren, dobre gleby, sprzyjają bardziej rozwojowi rolnictwa. Kryje ona jednak w sobie bogactwo znalezisk archeologicznych, jest prawdziwą mozaiką etnograficzną. W miastach tego regionu (Nowy Sad, Subotica, Zrenjanin, Sombor) można spotkać wiele interesujących zabytków, w których antyczne place i ulice przeplatają się z ulicami z czasów Marii Teresy i jej syna Józefa.

Piękno przyrody i wartość zabytków historycznych Jugosławii zostały docenione przez organizację UNESCO, która w rejestr światowych skarbów kultury wpisała Pałac Dioklejański w Splicie, stare miasto w Dubrowniku, miasto Kotor, Monastyr Sopoćani, Plitwickie Jeziora i zespół zabytkowy oraz rezerwat przyrody Ohrid.

Dostępność komunikacyjna

Jedną z istotnych barier rozwoju turystyki Jugosławii jest jej słaba dostępność komunikacyjna [8]. Wprawdzie budowę dróg rozpoczęto tu już w czasach rzymskich, ale po dzień dzisiejszy zauważalny jest jej znaczny niedorozwój. Sieć dróg kołowych i kolejowych nie zaspokaja potrzeb rozwijającej się gospodarki oraz ruchu turystycznego.

Łączna długość dróg publicznych w 1988 r. wynosiła 116602 km, z czego 56% (65222 km) tworzyły drogi pokryte asfaltem, kostką, betonem, pozostałe 44% to drogi ziemne (15,7%) lub pokryte tłuczniem (28,3%). Średnia gęstość dróg o twardej nawierzchni wynosiła 27 km/100 km² (dla porównania w Polsce średnia gęstość dróg o twardej nawierzchni wynosiła 44 km/100 km²). Od średniej krajowej odbiegała znacznie sieć drogowa Słowenii, która wynosiła 43 km/100 km², natomiast w Czarnogórze, Macedonii i Kosowie

zaledwie 16 km/100 km². O kierunkach budowy dróg decydowały urzêdzenie kraju i skupiska ludnoœci.

Najbardziej znaczącą magistralà to autostrada „Braterstwa i Jednoœci”, biegnàca od granicy z Austrià przez Lublanê Zagrzeb–Belgrad–Nisz–Skopje do granicy greckiej, do niej nawiàzuje szereg dróg poprzecznych, takich jak Nowy Sad–Subotica, Zagrzeb–Rijeka–Opatija i Nisz–Dimitrograd. Drugà wàzną arterià kominkacyjnà jest autostrada „Adriatycka”, która ma ogromne znaczenie w rozwoju turystyki, poniewa¿ biegnie przez najbardziej atrakcyjne turystycznie regiony Jugosławii. Łàczy ona wszystkie najwàżniejsze miasta wybrze¿a poczynajàc od Kopru przez Pulê–Rijekê–Split Dubrownik do Ulcinji. Z Ulcinji kieruje siê ona do Titogradu–Ivangradu–Rožanji–Priœtiny i Skopje. Tam łàczy siê z autostradà „Braterstwa i Jednoœci”. Gêstoœć dróg poprzecznych łàczàcych te dwie magistrale jest bardzo słaba. Jest to uzale¿nione miêdzy innymi od rzeźby terenu. Drogi te sà przewa¿nie w złym stanie technicznym i posiadajà małą przepustowoœć.

Ogólna dłu¿oœć linii kolejowych w 1988 r. wynosiła 9278 km, a gêstoœć sieci zaledwie 3,7 km/100 km² i jest jednà z najslabszych w Europie (dla porównania w Polsce w 1988 r. œrednia gêstoœć sieci kolejowej wynosiła 7,7 km/100 km²).

Wiele wàżnych połączêñ kolejowych ma znaczenie miêdzynarodowe. Łàczà one Jugosławie z państwami Europy Zachodniej, œrodkowej oraz krajami bałkańskimi. Najwàżniejsze z nich to linie: 1) Jesenice–Lublana–Zagrzeb–Belgrad, 2) Subotica–Nowy Sad–Belgrad–Nisz–Skopje–Gevgelija, 3) Belgrad–Bar, 4) Lublana–Rijeka–Vinkovci–Doboj–Zenica–Sarajevo–Mostar–Ploce. Kolej traci jednak swojà rolê w przewozie turystów, szczególnie krajowych. Przyczynà tego jest szybki rozwój komunikacji samochodowej, brak modernizacji sieci kolejowej i taboru kolejowego oraz słabe powiàzanie sieci kolejowej z obszarami recepcyjnymi [8].

Połączênia pomiêdzy wybrze¿em a wyspami odbywajà siê za pomocà statków i promów, które kràżà regularnie pomiêdzy nadmorskimi przystaniami. Ich standard, stan techniczny i liczba nie zaspokajajà potrzeb turystycznych. W sezonie letnim czynne sà połączênia wybrze¿a Adriatyku z włoskimi portami: Ankona, Pescara, Bari oraz z greckà wyspà Korfu.

Najlepiej zorganizowany jest transport lotniczy. Sieć lotnisk, ich rozmieszczenie, dostateczna liczba floty powietrznej zapewniajà wygodnà podró¿ turystom. Udział przewozów samolotami stale siê powiêksza. W 1988 r. przez jugosłowiańskie porty lotnicze przewinêło siê ponad 6,5 mln podró¿nych, z czego około 4 mln w komunikacji miêdzynarodowej [8].

Zagospodarowanie turystyczne

Zagospodarowanie turystyczne Jugosławii wiàzało siê w latach powojennych z problemem aktywizacji terenów słabo rozwiniêtych, a posiadajàcych du¿e walory krajobrazowe i liczne pomniki przeszłoœci. Władze kraju

Tabela 1. Baza turystyczna Jugosławii w 1988 r. (w liczbie łózek)

Republiki	Ogółem		Podstawowa baza noclegowa		Kempingi		Kwatery prywatne		Ośrodki wczasów pracowniczych		Ośrodki dla dzieci i młodzieży		Pozostałe	
	liczba	%	liczba	%	liczba	%	liczba	%	liczba	%	liczba	%	liczba	%
Bośnia i Hercegowina	50959	100,0	23504	46,1	13334	26,1	1990	3,9	1929	3,9	1929	3,8	3797	7,5
		3,5		6,6		2,8		1,7		3,2		3,2		8,8
Czarnogóra	14811	100,0	31972	21,5	24049	16,1	65702	44,2	10091	6,8	13444	9,1	3485	2,3
		10,4		8,9		6,5		13,8		8,5		22,4		7,9
Chorwacja	926349	100,0	204239	22,0	296363	32,0	312010	33,6	80335	8,7	24575	2,7	9243	1,0
		65,0		57,1		79,7		65,7		68,2		41,0		21,3
Macedonia	85284	100,0	14548	17,1	18471	21,6	30000	35,2	9349	11,0	9230	10,8	3686	4,3
		6,0		4,0		4,9		6,3		7,9		15,4		8,6
Słowenia	91088	100,0	34196	37,5	17505	19,2	15662	17,1	10387	11,4	2425	2,7	11070	12,1
		6,4		9,5		4,7		3,4		8,8		4,1		25,3
Serbia Właściwa	105866	100,0	38869	36,7	7730	7,3	36319	34,3	4878	4,6	6722	6,4	11348	10,7
		7,5		10,8		2,1		7,6		4,2		11,2		25,9
Wojwodina	9315	100,0	6661	71,5	1326	14,2	205	2,2	191	2,1	810	8,7	122	1,3
		0,6		1,9		0,3		0,04		0,1		1,4		0,4
Kosowo	8006	100,0	4108	51,3	86	1,1	1539	19,2	732	9,2	786	9,8	755	9,4
		0,5		1,2		0,02		0,36		0,6		1,3		18,0
Jugosławia Ogółem	1425278	100,0	258097	31,8	371971	26,0	474771	33,3	117953	8,2	59921	4,2	43790	3,0
		100,0		100,0		100,0		100,0		100,0		100,0		100,0

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych zawartych w Statystyki Godišnjak Jugoslavije, 1989 r., Beograd.

uznały, że należy wykorzystać wspaniałe warunki przyrodnicze i zaktywizować je poprzez rozwój turystyki. Polityka inwestycyjna została tu ukierunkowana na rozwój infrastruktury turystycznej.

Aby ocenić stopień zagospodarowania turystycznego Jugosławii należy przede wszystkim poznać stan rozwoju bazy noclegowej, jej wielkość, rodzaj oraz intensywność wykorzystania. W 1988 r. baza noclegowa Jugosławii dysponowała 1425287 łózkami. W roku 1965 było ich zaledwie 385409, był to zatem wzrost ponad trzykrotny. Baza noclegowa obejmowała różnego typu obiekty. Cechą charakterystyczną jej struktury była i jest przewaga bazy komplementarnej nad podstawową. Do podstawowej bazy noclegowej autorzy jugosłowiańscy [2,12] zaliczają hotele, pensjonaty, osiedla turystyczne, domy wycieczkowe i zajazdy, natomiast do uzupełniającej: sanatoria, schroniska górskie, ośrodki wczasów pracowniczych i ośrodki wypoczynkowe dla dzieci i młodzieży, kempingi i pokoje prywatne. Polscy autorzy [15] wyróżniają dwa główne rodzaje bazy noclegowej:

Ryc. 1. Wskaźnik funkcji turystycznej wg gmin w Jugosławii (1988 r.)

środowiskową i ogólnodostępną. Podział ten jest dostosowany do polskich warunków i nie pokrywa się z podziałem stosowanym przez autorów jugosłowiańskich [12].

W 1988 roku 33% proponowanych turystom miejsc znajdowało się w kwaterach prywatnych (474771), a ponad 26% w kempingach (371971) i tylko 25,7% w obiektach podstawowych. Pozostałe 12,5% miejsc noclegowych posiadały ośrodki wczasów pracowniczych i ośrodki dla dzieci i młodzieży (tab. 1). Największym potencjałem bazy turystycznej dysponuje Chorwacja, która skupia na swym obszarze blisko 65% miejsc noclegowych, oraz Czarnogóra (10,4%), Serbia Właściwa (7,5%) i Słowenia (6,4%).

Bardziej dokładny obraz zróżnicowania terytorialnego zagospodarowania turystycznego Jugosławii przedstawiono w podziale kraju na 527 gmin (opsztin) (ryc. 1). Do określenia stopnia rozwoju bazy noclegowej w poszczególnych jednostkach administracyjnych posłużono się wskaźnikiem funkcji turystycznej, mierzonym liczbą miejsc noclegowych na 100 mieszkańców [15]. Dla całej Jugosławii w 1988 r. wynosił on 6,3, dla porównania we Włoszech miał wartość 9, a w Austrii 16.

Cechą charakterystyczną przestrzennego zagospodarowania turystycznego jest jego duża koncentracja na niewielkim obszarze; są to głównie tereny nadmorskie. Znajduje się tu 75% wszystkich miejsc noclegowych. Zagospodarowanie turystyczne w strefie nadmorskiej ma wyraźny charakter liniowy i koncentruje się w najbliższej odległości od morza. Skupiają się tu wszystkie gminy (19) o najwyższych wartościach wskaźnika funkcji turystycznej, wynoszącego powyżej 100 (tab. 2). Stanowią one zaledwie 4,4% ogólnej liczby jednostek administracyjnych.

W niektórych z tych gmin, takich jak: Budva, Herceg-Novi, Krk, Pag, Rab, Brač na 100 stałych mieszkańców przypada od 100 do 450 miejsc noclegowych. W 12 gminach wskaźnik ten wynosi od 50 do 100. Są one położone również na wybrzeżu lub w jego bezpośrednim zapleczu. W 25

Tabela 2. Gminy wg wielkości wskaźnika funkcji turystycznej w 1988 r.

Republiki	Poniżej 1	1-10	10-50	50-100	Powyżej 100	Razem
Bośnia i Hercegowina	85	14	—	—	1	100
Czarnogóra	8	5	2	2	3	20
Chorwacja	53	17	8	8	15	101
Macedonia	18	8	3	1	—	30
Słowenia	19	29	7	—	1	56
Serbia Właściwa	60	33	5	1	—	99
Wojwodina	42	2	—	—	—	44
Kosowo	20	2	—	—	—	22
Jugosławia	305	110	25	12	19	472

jednostkach terytorialnych wskaźnik funkcji turystycznej wynosi od 10 do 50, w 110 zaś od 1 do 10.

Wysoką koncentrację obiektów turystycznych posiadają także stolice poszczególnych republik i obszarów autonomicznych, gminy na terenie których znajdują się główne centra sportów zimowych (Bovec, Kránjska Gora, Jezersko, Jahorina, Zlatibor, Kopaonik, Žabljak), źródła mineralne lub termalne (Rodenci, Varaždinske Toplice, Soko Banja, Krušumilja), jeziora (J. Ochrydzkie, J. Prespańskie) oraz te, które posiadają szczególne walory i osobliwości krajobrazowe, między innymi krasowe (Postojna, Bled, Plitvickie Jeziora, kanion rzeki Tary). Szczególna sytuacja występuje w wypadku dużych miast, gdzie wartości wskaźnika funkcji turystycznej są stosunkowo niskie z powodu dużego zagęszczenia ludności. Posiadają one jednak dobrze rozbudowaną bazę noclegową (np. Belgrad). Wszystkie miasta powyżej 100 tys. mieszkańców mają wskaźnik nieco powyżej 1. Najwięcej gmin posiada wskaźnik funkcji turystycznej poniżej 1; jest ich 340. Położone są one przeważnie w kontynentalnej części kraju.

Tabela 3. Gminy wg wielkości rozwoju bazy noclegowej w 1988 r.

Republiki	Poniżej 10	10–25	25–50	50–100	100–150	Powyżej 150
Bośnia i Hercegowina	–	27	29	33	1	–
Czarnogóra	6	2	9	3	–	–
Chorwacja	27	20	21	27	5	1
Macedonia	14	22	31	26	6	–
Słowenia	4	4	15	15	5	1
Serbia Właściwa	2	25	14	15	–	–
Wojwodina	7	3	4	6	–	2
Kosowo	5	9	11	6	–	–
Jugosławia	64	112	144	131	17	4

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych zawartych w: Statistički Godišnjak Jugoslavije, Belgrad 1989.

Innym wskaźnikiem charakteryzującym stan infrastruktury turystycznej jest wskaźnik rozwoju bazy noclegowej mierzony liczbą turystów przypadających na liczbę miejsc noclegowych [15, 16]. Im większa jest liczba miejsc noclegowych, tym mniejsza liczba turystów przypada na 1 łóżko. W 1988 r. średnio na 1 łóżko przypadało ponad 15 osób. Najlepiej rozwiniętą bazę turystyczną pod tym względem posiadają Czarnogóra, gdzie na 1 miejsce noclegowe przypadało 8 osób, i Chorwacja — 11 osób.

Analizując przestrzenny rozkład tego wskaźnika (ryc. 2) stwierdzono, że obszary o wysokich wartościach wskaźnika funkcji turystycznych posiadały najmniejsze obciążenie bazy noclegowej. Wyraźny niedorozwój infrastruktury turystycznej występował w części kontynentalnej, szczególnie w Woj-

Ryc. 2. Wskaźnik rozwoju bazy noclegowej wg gmin w Jugosławii (1988 r.)

wodinie, środkowej Bośni i Hercegowinie, w zachodniej Serbii i północnej Chorwacji oraz w niektórych opsztytach położonych na dalszym zapleczu wybrzeża, gdzie na 1 łóżko przypadało ponad 50 osób.

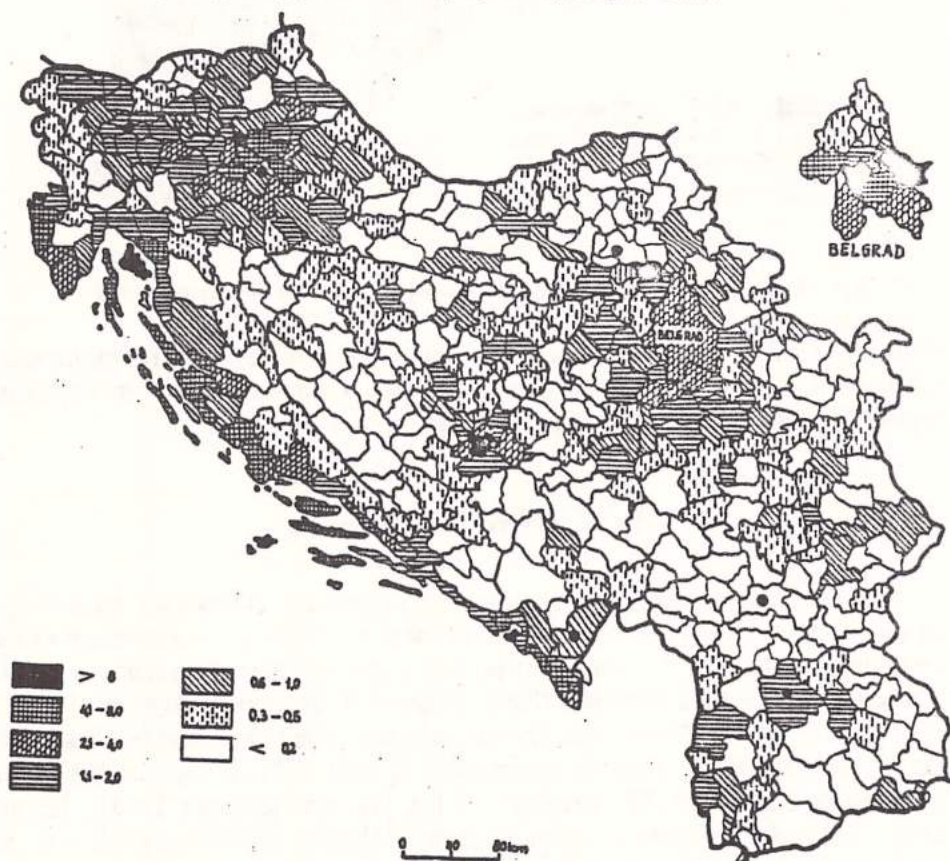
Baza turystyki weekendowej

Niemalą rolę w zagospodarowaniu turystycznym Jugosławii odgrywają drugie domy, których liczba — począwszy od 1960 r. — systematycznie wzrastała. Spis z 1971 r. zawierał po raz pierwszy dane dotyczące drugich domów, w roku 1971 było ich 42999. Najwięcej, bo ponad połowę, tj. 53% (tab. 4) posiadała Chorwacja. Drugie miejsce zajmowała Serbia Właściwa (19%), na pozostałe obszary przypadało łącznie 28%, z tego najmniej na Macedonię i Kosowo. W przeciągu 10 lat, jak podaje spis z 1981r., liczba drugich domów wzrosła aż pięciokrotnie (216204). Największy ich wzrost zanotowano w Macedonii, następnie w Bośni i Hercegowinie, najmniej przybyło ich w Kosowie. Chorwacja zajmuje nadal pierwsze miejsce z liczbą 84317, aczkolwiek procentowy udział w ogólnej liczbie drugich domów zmniejszył

Tabela 4. Liczba drugich domów w Jugosławii w latach 1971 i 1981

Republiki	1971		1981	
	liczba	%	Liczba	%
Bośnia i Hercegowina	1399	3,2	17286	8,1
Czarnogóra	1834	4,3	9248	4,3
Chorwacja	22946	53,4	84317	38,9
Macedoania	813	1,9	16566	7,8
Słowenia	4281	10,0	18965	8,4
Serbia Właściwa	8198	19,0	56775	26,2
Wojwodina	3351	7,8	12444	6,0
Kosowo	175	0,4	603	0,3
Jugosławia	42997	100,0	216204	100,0

Źródło: Popis stanovništve i stanova 31. III. 1971., Statistički bilten 705, SZS, Belgrad.
D. Alfler, Uzroci i posledice pretjerane izgradnje kuća za odmor i rekreaciju na području Jugoslavije, Turizam broj 6, s. 167, Zagreb 1987.

Ryc. 3. Liczba drugich domów na 1 km² (spis z 1981 r.)

się. Największy postęp w tej dziedzinie wykazała Serbia Właściwa i Macedonia, natomiast Kosowo pozostaje dalej na ostatnim miejscu. Niektórzy autorzy jugosłowiańscy [1] oceniają, że prawdziwa liczba drugich domów, w połowie 1981 r., osiągnęła 335 tys., a do 1986 r. wzrosła do około 550 tys.

Proces gwałtownego wzrostu liczby drugich domów przebiegał dwutorowo. W pierwszym wypadku wiązało się to z odnawianiem i modernizowaniem dla celów rekreacji, przejętych po rodzicach lub dziadkach, opuszczonych zabudowań wiejskich. Zjawisko to miało charakter rozproszony. Drugi kierunek, to koncentracja nowych obiektów na niewielkich obszarach o dużej atrakcyjności turystycznej.

Przestrzenne rozmieszczenie drugich domów jest nierównomierne i uwarunkowane wieloma czynnikami, z których najważniejsze to: odległość od miejsc zamieszkania, walory krajobrazowe, cena parcel, a także możliwość kupna opuszczonych budynków wiejskich [5].

W układzie przestrzennym na jedną gminę przypada średnio 400 drugich domów (ryc. 3). Szczególna ich koncentracja uwidacznia się wokół większych miast (w promieniu do 70 km), takich jak: Belgrad, Zagrzeb, Skopje, Sarajewo, gdzie na jedną opsztinę przypada 1600 tych obiektów, a ich gęstość wynosi 2–8 na 1 km². Podobne zagęszczenie widoczne jest w strefie nadmorskiej, co związane jest z budową dużej liczby nowych domów poza istniejącym wcześniej układem małych wsi i przysiółków, a szczególnie na wyspach. Rozwój tego typu budownictwa był tak ekspansywny, że powstało tam szereg wielkich autonomicznych osiedli domów weekendowych [1, 11]. Na wybrzeżu na 1 gminę przypadało w 1981 r., od 1500 do 2500 drugich domów, średnio 2–8 na km². Rekordową liczbę tych obiektów posiadała gmina Šibenik (7,7 tys.), Zadar (5,1 tys.) oraz wyspy Krk (3,5 tys.) i Lošinj (2,7 tys.). Największą ich gęstością cechowała się wyspa Krk, gdzie na 1 km² przypadało powyżej 8 drugich domów.

Nieco mniejsze zagęszczenie drugich domów, od 1600 do 800, widoczne jest w gminach położonych w sąsiedztwie pozostałych stolic republik i obszarów autonomicznych (poza Prisztiną), a także wokół innych miast (Nisz, Valjevo, Kragujevac, Karlovac Varaždin — w promieniu 40 km), w obszarach górskich, gdzie zlokalizowane są ośrodki sportów zimowych oraz nad jeziorami i w miejscowościach uzdrowiskowych.

Następstwa rozwoju bazy turystycznej

Zagospodarowanie turystyczne i związany z nim ruch turystyczny są czynnikami oddziałującymi na stratyfikację społeczno-ekonomiczną tych obszarów. Skutki rozwoju turystyki widoczne są tu przede wszystkim

w zakresie stosunków demograficznych, strukturze zatrudnienia, dochodach ludności i osadnictwie.

Przeobrażenia w strukturze demograficznej

Rozwój turystyki, głównie w miejscowościach nadmorskich, miał istotny wpływ na sytuację demograficzną tych obszarów. W latach 1948–1961 wystąpiły tu ubytki ludności związane z migracją i poszukiwaniem pracy w lepiej gospodarczo rozwiniętych regionach kraju. W następnej dekadzie, po objęciu omawianego terenu gospodarką turystyczną, ubytek zmienił się w przyrost ze wskaźnikiem 10–20% rocznie [9]. Turystyka umożliwiając zatrudnienie, głównie w usługach, wpłynęła na procesy migracyjne, ograniczając przenoszenie się ludzi z tych obszarów i powodując napływ osób z zewnątrz, a tym samym pozytywne zmiany w ruchu naturalnym ludności i jej strukturze demograficznej. Z badań wielu autorów wynika [3, 9, 10], że w nadmorskich miejscowościach turystycznych Jugosławii nastąpił stosunkowo szybki przyrost ludności. Wyludniały się natomiast gminy położone na dalszym zapleczu. Nastąpiło masowe przemieszczanie się ludności z górzystej części kraju i niektórych wysp na wybrzeże. Exodus ten przyspieszała dodatkowo ożywiona działalność przemysłu w takich miastach, jak: Split, Pula, Rijeka, Kardeljevo, Trogir, Bar.

Nie pozostało to bez wpływu na ruch naturalny i strukturę demograficzną ludności obszarów migracyjnych. Odpływ – głównie ludności młodej – spowodował ich depopulację i w konsekwencji niski przyrost naturalny, na niektórych terenach nawet ujemny, przyspieszył proces starzenia się ludności, np. w Czarnogórze — wg Z. Ivanovića — w wielu miejscowościach oddalonych od wybrzeża w wyniku odpływu ludności nastąpiło tzw. obumieranie wsi lub ich zanikanie.

W Alpach Słoweńskich, jak wykazały badania A. Gosara [14], w wyniku zagospodarowania turystycznego wielu miejscowości i masowego budownictwa drugich domów, zaobserwowano proces odwrotny niż w Górach Dynarskich. Nastąpiło częściowe zahamowanie migracji, wzrost zaludnienia i pozytywne przeobrażenia w strukturze ludności.

Zmiany w strukturze zatrudnienia

Inwestycje turystyczne wpłynęły także na zmiany źródeł utrzymania i strukturę zatrudnienia ludności, powodując odchodzenie od pracy w rolnictwie. W wielu regionach, szczególnie nadmorskich, w których turystyka odegrała główną rolę w ich społeczno-gospodarczym rozwoju, zatrudnienie w tym dziale gospodarki stało się jednym z podstawowych źródeł utrzymania ludności. Dane statystyczne wykazują, że w latach 1948–1981 odsetek ludności rolniczej zmniejszył się z 67% do 19% (1981 r.). Dużą rolę odegrało tu zatrudnienie w hotelarstwie i handlu.

W 1988 r. w obsłudze turystycznej, t.j. w hotelarstwie i handlu w Jugosławii pracowało 13% ludności zawodowo czynnej, najwięcej, bo aż 20% w Czarnogórze i blisko 16% w Chorwacji. Gminy turystyczne cechowały się znacznie większym odsetkiem zatrudnionych w tych działach gospodarki. Na Wybrzeżu Adriatyckim w większości jednostek terytorialnych w hotelarstwie i handlu pracowało około 30% ludności zawodowo czynnej. W 10 gminach nadmorskich udział zatrudnionych w obsłudze turystycznej przekroczył 50% (tab. 5). Najwięcej osób pracujących w hotelarstwie posiadała gmina

Tabela 5. Odsetek zatrudnionych w hotelarstwie i handlu w 1988 r.

Republiki	Poniżej 10	10-15	15-20	20-30	30-40	40-50	Powyżej 50
Bośnia i Hercegowina	37	47	23	1	-	1	1
Czarnogóra	1	9	2	3	1	1	3
Chorwacja	39	32	4	10	7	5	6
Macedonia	18	8	2	-	-	-	-
Słowenia	36	12	5	-	-	1	-
Serbia Właściwa	43	43	10	7	-	-	-
Wojwodina	10	9	4	-	-	-	-
Kosowo	19	23	3	-	-	-	-
Jugosławia	203	183	53	21	8	8	10

Budva (74% ogółu zatrudnionych, a w gminach Hvar, Poreč, Rab odpowiednio 67%, 64%, 61%). Poza wybrzeżem nie zaobserwowano tak dużego udziału zatrudnionych w obsłudze turystycznej. Górskie obszary recepcyjne (poza Zabljakiem) cechowały się niższym odsetkiem pracujących w tym dziale.

Dochody z turystyki

Turystyka od szeregu lat wywiera istotny wpływ na ekonomikę Jugosławii. Jej rola uwidacznia się w kształtowaniu bilansu płatniczego. Dochody z turystyki zagranicznej stanowią bowiem jedną z ważnych pozycji w budżecie państwa; w 1988 r. wynosiły 1,7 mld \$.

Oddziaływanie turystyki na gospodarkę poszczególnych regionów przejawia się w zróżnicowanych zyskach pochodzących z tego działu gospodarki. W 13 gminach nadmorskich udział turystyki i handlu, w strukturze globalnych dochodów ludności, wynosił ponad 50%, a w 11 wahał się w granicach 40-50% (tab. 6). W niektórych z nich, takich jak Rab, Poreč, Budva, Makarska, Dubrownik, Crikvenica przekroczył 60%. W gminach położonych w bezpośrednim zapleczu wybrzeża oraz w górskich regionach turystycznych, w stolicach republik i większych miastach dochody ludności

Tabela 6. Udział hotelarstwa i handlu w strukturze dochodów ludności wg gmin w 1988 r.

Republiki	Poniżej 10	10-20	20-30	30-40	40-50	Powyżej 50
Bośnia i Hercegowina	6	57	33	3	2	1
Czarnogóra	—	6	4	4	6	4
Chorwacja	3	52	23	9	—	8
Macedonia	5	19	6	—	1	—
Słowenia	7	36	9	3	—	—
Serbia Właściwa	6	73	18	2	—	—
Wojwodina	4	15	3	—	—	—
Kosowo	11	31	2	—	—	—
Jugosławia	40	289	98	21	9	13

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych zawartych w: Statistički Godišnjak Jugoslavije, Belgrad 1989.

pochodzące z turystyki wahały się w granicach 20–30%, a w niektórych 30–40% (Belgrad, Lublana, Pula). Przeważały jednak gminy (61%), w których zyski z obsługi turystycznej stanowiły 10–20%. Są one położone w mniej atrakcyjnych turystycznie obszarach Jugosławii, z dala od ważnych szlaków komunikacyjnych.

Zmiany w sieci osadniczej

W regionach turystycznych nastąpiły istotne przeobrażenia w osadnictwie. Przekształceniu uległ przestrzenny układ osadnictwa, struktura funkcjonalna osiedli, zmieniła się również fizjonomia budynków.

Przemiany struktury osadniczej zaznaczyły się wyraźnie w regionach nadmorskich wzdłuż magistrali adriatyckiej. Przemiany te mają charakter różnorodny. Wiele wsi położonych na zboczach Gór Dynarskich, np. w gminie Makarska wieś Grela Górna zupełnie opustoszała. Jej ludność przeniosła się w pobliże nowej drogi i w ten sposób powstała wieś Grela Dolna [3]. Przenoszenie lub wznoszenie nowych zabudowań po obu stronach autostrady doprowadziło do utworzenia pasma gęstej nadmorskiej zabudowy. W Czarnogórze w dalszym zapleczu wybrzeża, na skutek odpływu ludności do rozwijających się ośrodków turystycznych, obserwuje się zanikanie osad wiejskich.

Duże zmiany w strukturze osadnictwa powstały także w wyniku masowego rozwoju drugich domów, zwłaszcza na wyspach, wybrzeżu i obszarach górskich. Spowodowały one wzrost gęstości zabudowy oraz zmiany w przestrzennym układzie osadniczym. Powstały liczne izolowane osiedla domów weekendowych [4, 3]. Zmieniła się również fizjonomia osiedli. Tradycyjne budownictwo regionalne zostało w większości wyparte przez

zabudowę o charakterze współczesnym. Uwidoczniły się korzystne zmiany w wyposażeniu mieszkań, głównie w urządzenia techniczno-sanitarne.

Reasumując powyższe rozważania stwierdzono, że:

— walory przyrodnicze Jugosławii są tylko częściowo wykorzystane dla celów turystyki. Autorzy jugosłowiańscy — między innymi S. Marković [8] — oceniają, że obejmują one około 20% wybrzeża Adriatyku. Jeszcze w mniejszym stopniu zagospodarowano dla potrzeb turystyki część kontynentalną;

— tereny nadmorskie są głównymi obszarami koncentracji infrastruktury turystycznej (75% bazy noclegowej), poza tym częściowo tereny górskie, położone nad jeziorami, i wielkie miasta będące ośrodkami życia kulturalnego;

— barierą rozwoju turystyki jest słaba dostępność komunikacyjna wielu obszarów o dużych walorach przyrodniczych;

— rozwój turystyki spowodował aktywizację regionów słabo ekonomicznie rozwiniętych. Miała ona przebieg kilkutorowy:

a) zapewniła pracę ludności, b) zahamowała migrację wpływając na pozytywne przekształcenie struktur demograficznych, głównie płci i wieku, c) spowodowała rozwój gospodarczy gmin turystycznych oraz zwiększyła dochody zarówno lokalne, jak i ogólnokrajowe;

— z drugiej strony gwałtowny rozwój bazy turystycznej, a zwłaszcza drugich domów, wpłynął w pewnym stopniu niekorzystnie na przekształcenia osadnicze. Przejawia się to: w zanikaniu małych wsi, powstawaniu nowych osiedli nie dostosowanych do warunków regionalnych, w nieładzie w przestrzennym układzie nowej zabudowy o nieestetycznej architekturze.

Yugoslavian Tourist — Relaxation Base and its Influence upon the Social, Economic and Settlement Differentiation of the Country

The subject of the paper are the considerations connected with Yugoslavian tourist management and its influence upon the demographic, economic and settlement modifications of the country.

Tourist management of Yugoslavia in the post — war years was connected with the problem of activation of the weakly developed areas having great natural values and numerous monuments of the past. There was a rapid progress of accomodation base. In 1988 there were 1425287 beds at its disposal whereas in 1965 there were only 385409, so the increase was three times as large. The number of the second homes increased quintuple (from 42999 to 216204) in ten years (between 1971–1981).

The main areas of tourist base concentration are first of all the seaside regions (73% of the accommodation base), furthermore partly the mountainous terrains situated on the lakes and big cities. The continental part of the country is weakly managed for the needs of tourism.

The development of tourism caused the economic activation of the tourist areas and increased the people's income, gave employment to the previously unemployed ones and stopped emigration making some positive modification of the demographic structures.

The rapid development of tourist base, especially the incoherent building of the second homes, to a certain degree disadvantageously influenced the settlement modifications.

Piśmiennictwo

- [1] Alfier D., *Uzroci i posledice pretjerane izgradnje kuća za odmor i rekreaciju na području Jugoslavije*, Turizam, broj 6, Zagreb 1987.
- [2] Blažević I., Pepeonik Z., *Turistička Geografija*, Školska Knjiga, Zagreb 1979.
- [3] Djulić A., *Makarska regija*, w: E. Lanković, V. Brengoilica, *Efekti i posledice ekonomskih, socialnih i drugih promijene pod utjecajem turizma na Jadranskom Području*, Fakultet za Turizam i Vanijsku Targovinu, Dubrovnik 1985.
- [4] Gosar A., *Učinki potničkih bivališna preobrazbo Slovenske kulturne pokrajine*, Geographica Slovenica 18, Lublana 1987.
- [5] Ivanović Z., *Neki savremeni aspekti razvoja poljoprivrede u ruralnoj sredini SR Crne Gore*, Geographica Jugoslavica VI, Beograd 1985.
- [6] Jeršić M., *Učinki počitniških stanovanj na okolje*, Geographica Slovenica 18, Lublana 1987.
- [7] Klemenčić V., *Granična i centralna područja Jugoslavije u svetku geopolitičnog istraživanja*, Jugoslovenski Geoprostor, Univerza u Beogradu, Beograd 1989.
- [8] Marković S., *Turizam-razvoj 1945-1987 i strategija dugoročnog razvoja*, Jugoslovenski Pregled, broj 9, Beograd 1988.
- [9] Mróz G., Spasowski M., *Prostorna diferencijacija brojnog kretanja stanovništva u Jugoslaviji 1948-1981 godine*, Glasnik Srebrvog Geografskog Društva, LXVIII/2, Beograd.
- [10] Mróz G., *Migracije a zmiany w przestrzennym rozmieszczeniu ludności Jugosławii w latach 1953-1971*, Roczniki Naukowo-Dydaktyczne WSP w Krakowie, Zeszyt 88, Kraków 1983.
- [11] Pepeonik Z., *Stanovi za odmor i rekreaciju u Jugoslaviji*, Geographica Slovenica 5, Lublana 1977.
- [12] Pepeonik Z., *Osnovni prostorni pokazatelji turizma u Jugoslaviji*, Radovi, broj 23, Geografski Odjel PMF Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb 1988.
- [13] Pepeonik Z., *The village of Vrboska on the island of Hvar. An example of a current transformation of a rural settlement in Yugoslavia under the influence of turisam*, in: *Transformation of rural Areas*, Warszawa 1978.
- [14] Stanković S., *Polivalentnost jugoslovenskog geoprostora, kao turistička vrednost*, Jugoslovenski Geoprostor, Univerza u Beogradu, Beograd 1989.
- [15] Warszńska J., Jackowski A., *Podstawy geografii turystyki*, PWN, Warszawa 1978.
- [16] Warszńska J., *Funkcja turystyczna Karpat Polskich*, Folia Geographica. Series Geographica-Oeconomica 18, 1985.

**Wpływ konwencji brukselskiej z 1970 r.
o umowie o podróż (CCV)
na ustawodawstwo i praktykę Jugosławii i Włoch**

Jerzy Raciborski *

Po drugiej wojnie światowej, wraz ze znacznym rozwojem międzynarodowego ruchu turystycznego, pojawiły się postulaty ujednolicenia reguł prawnych rządzących ruchem turystycznym. Podjęto w tym okresie prace nad wieloma konwencjami międzynarodowymi, między innymi w sprawie ułatwień celnych dla turystyki, w sprawie przewozu pasażerów morzem, w sprawie przewozu lotniczego itp. Szczególne miejsce wśród tych regulacji zajmuje konwencja o umowie o podróż, dotyczy bowiem najistotniejszej kwestii cywilno-prawnej z zakresu stosunków łączących turystów z jednostkami świadczącymi na ich rzecz usługi turystyczne. Na szczególną uwagę zasługują wszelkie rozwiązania prawne zmierzające do sprawiedliwego rozłożenia praw i obowiązków biur podróży i ich klientów, w tym uniemożliwiające biurom nadużywanie swej przewagi organizacyjnej i ekonomicznej.

Poważne prace nad projektem Konwencji w zakresie ujednolicenia zasad zawierania i wykonywania umów przez biura podróży z klientami, zainicjowane zostały przez Międzynarodowy Instytut Unifikacji Prawa Cywilnego UNIDROIT po konferencji w sprawie turystyki i podróży międzynarodowych, która obradowała w Rzymie w 1963 r. z inicjatywy ONZ. Na tej konferencji przyjęto między innymi zalecenia w sprawie szybkiego ustalenia norm prawnych działania biur podróży, a także określenia zasad ich odpowiedzialności wobec klientów.

Zarówno na projekcie Konferencji — sformułowanym ostatecznie w 1968 r. i przyjętym przez Zarząd UNIDROIT, jak i na jej ostatecznym brzmieniu, ustalonym w wyniku prowadzonej dyskusji [1, s. 935 i n., 2] i uwzględnienia stanowisk krajowych związków biur podróży zaważyła

* Katedra Ekonomiki i Organizacji Turystyki AWF, Kraków, Al. Jana Pawła II 78

opinia największych biur, które zmierzały do ograniczenia płynącej z Konwencji odpowiedzialności¹. Formalnie prace nad kształtem Konwencji zakończyły się jej przyjęciem 23 kwietnia 1970 r. w Brukseli². Warunkiem jej wejścia w życie było złożenie na ręce Rządu Belgijskiego pięciu dokumentów ratyfikacyjnych. Do końca 1972 roku nie wpłynął jednak żaden dokument ratyfikacyjny [5 s., 28], a zatem w praktyce Konwencja nie weszła w życie, jakkolwiek nie określono ostatecznej daty, do której można ją ratyfikować³.

Od strony merytorycznej Konwencja przesądziła tradycyjny spór dotyczący roli biura podróży, jako organizatora podróży, wprowadzając różnorodne umowy o organizację podróży i umowy pośrednictwa podróży, przy domniemaniu zawarcia umowy o organizację podróży. Oznacza to kres dotychczasowych koncepcji funkcji biur ograniczającej się jedynie do pośrednictwa, a co za tym idzie, uniemożliwia biurom uchylanie się od odpowiedzialności za usługi świadczone przez osoby trzecie w ich imieniu.

Jednakże w tej sprawie jednoznaczna intencja pierwotnego projektu, który zgodnie z nowoczesnymi ujęciami cywilistycznymi zakładał pełną odpowiedzialność przyjmowanego zamówienia biura podróży za osoby, którymi posługuje się ono w wykonaniu zobowiązania, została zaciemniona konstrukcją uzależniającą odpowiedzialność za szkody powstałe w trakcie (przy okazji) świadczenia usług składających się na podróż od winy w wyborze po stronie biura podróży (organizatora)⁴. Pomijając jednak tę

¹ Przegląd stanowisk prezentowanych w dyskusji przedstawia M. Nesterowicz [1 s. 163 i n.] Autor ten podkreśla szczególnie stanowiska krajowych związków biur podróży Wielkiej Brytanii i Hiszpanii, negujących całkowicie celowość tworzenia konwencji, a także stanowisko związków: zachodnioniemieckiego, holenderskiego i francuskiego, które przychylnie ideę konwencji w ogóle, kwestionowały jednak zakres odpowiedzialności nakładanej przez nią na biura podróży

² Por. Raport UNIDROIT [4 s., 29], w którym informuje się, że konwencję przyjęto przy 24 głosach, bez sprzeciwu, przy 11 absencjach. Na miejscu konwencja została podpisana bez zastrzeżeń przez 10 państw: Belgię, Watykan, Wybrzeże Kości Słoniowej, Górną Woltę (27 kwietnia 1970 r.), Włochy, Liban, Niger, Filipiny, Portugalię i San Marino oraz Maroko z zastrzeżeniem.

³ Na przykład Włochy ratyfikowały Konwencję dopiero w 1977 roku, ustawą nr 1084 z 27 grudnia 1977 r., wprowadzając jej postanowienia równocześnie do ustawodawstwa wewnętrznego, a zatem jej obowiązywanie na terenie Włoch nie wynika jak dotychczas wprost z konwencji, a jedynie z inkorporowania jej postanowień w prawo wewnętrzne, niezależnie od zobowiązań innych państw.

⁴ Na słabość tej konstrukcji zwraca uwagę M. Nesterowicz, [1, s. 175 i n.] według którego można oczekiwać kontrowersji na tle odróżnienia szkód wynikłych z wykonania poszczególnych świadczeń od szkód powstałych przy okazji, czy też w trakcie wykonywania tych świadczeń. Nie sposób przy tym nie zauważyć, że przy konsekwentnym stosowaniu zasady odpowiedzialności za podwykonawców, problem ten nie powinien wcale zaistnieć, ponieważ albo jakieś zachowanie tego podwykonawcy narusza obowiązek ciążący na nim, podobnie jak ciążący na organizatorze, gdyby to on świadczenie wykonywał, a zatem odpowiedzialność jest

słabość stwierdzić należy, że tak wyraźne wyrażenie powoli dotychczas przyjmowanego poglądu o roli biura podróży jako organizatora, stanowi w teorii przynajmniej, istotny wkład Konwencji w kształtowanie stosunków między biurami podróży a klientami.

Analizując listę krajów, które podpisały Konwencję, a także tych, które jej postanowienia wprowadziły w życie, nie sposób nie zauważyć, że Konwencja w swoim obecnym kształcie spotkała się z większym zainteresowaniem krajów typowo recepcyjnych. Może to stanowić częściowe potwierdzenie stanowiska niektórych krajowych związków biur podróży, że jej uregulowania faworyzują hotelarzy, przewoźników i innych bezpośrednich wykonawców usług⁵. Jednakże wniosek taki wydaje się uproszczony. Nie ulega wątpliwości, że Konwencja stanowi istotną próbę polepszenia sytuacji klienta, który na wypadek roszczeń związanych z wykonaniem usług nie jest skazany na prowadzenie uciążliwego postępowania reklamacyjnego i ewentualnie sądowego w kraju trzecim z osobą, z którą nie zawierał bezpośrednio umowy, a może swoje roszczenia kierować do organizatora. Jednakże organizator nie traci przecież z tego powodu tytułu do dochodzenia regresu, a co więcej, pod względem organizacyjnym może czynić to sprawniej, rozliczając się z dostawcą usług hurtowo, łącząc wystąpienia w poszczególnych sprawach itp. Owo wspomniane uprzednio zainteresowanie krajów recepcyjnych płynie natomiast zapewne z innego oczekiwania — że biuro podróży jako organizator nie będzie mogło zrzucić na wykonawców usług skutków swych uchybień organizacyjnych. Oczywiście nie można wykluczyć także pewnych korzyści związanych z eliminowaniem przez „filtr”, jaki stanowi udział organizatora podróży, roszczeń błahych a także niesłusznych, w których biuro podróży jako organizator wygrywa co prawda spór sądowy, wymaga to jednak z jego strony udziału w sporze. Jednakże korzyści tego rodzaju nie uzasadniają chyba tezy o faworyzowaniu wykonawców usług.

bezsarna, albo obowiązku tego nie narusza, a wtedy cała konstrukcja jest niepotrzebna, gdyż i tak nie ma podstaw do odpowiedzialności.

⁵ M. Nesterowicz, [1, s. 184], zwraca uwagę, że niepowodzenie Konwencji CCV wiąże się z apelem wystosowanym przez FUAAB, to jest Międzynarodową Federację Krajowych Związków Biur Podróży do związków krajowych, o nakłonienie rządów do niepodpisywania i nieratyfikowania Konwencji. Jako motywy takiego kroku podawano między innymi przerzucanie ciężaru dowodu w zakresie odpowiedzialności na biura podróży (organizatora podróży), obarczenie organizatora odpowiedzialnością za szkody wyrządzone przez osoby trzecie, na które nie ma on wpływu, ułatwienie klientom prowadzenia nie usprawiedliwionych sporów sądowych, trudności w uzyskaniu korzystnych warunków ubezpieczeń gospodarczych, związanych z ryzykiem organizowania podróży pod rządami Konwencji itp. Nie sposób nie zauważyć, że stanowisko to jest doskonałym uzasadnieniem dla postanowień Konwencji z punktu widzenia interesów podróżnego, ujawnia bowiem stanowisko związku biur podróży, a pośrednio samych biur, wobec klientów w ewentualnych sporach.

Spróbujmy zatem prześledzić zaproponowaną w Konwencji konstrukcję umowy o podróż. W pierwszej kolejności oczywiście należy się zatrzymać nad podstawowym podziałem wynikającym z jej układu — podziałem na umowę o zorganizowanie podróży i umowę pośrednictwa podróży. Podział ten, jak należy przypuszczać, został wprowadzony dla przesądzenia sporów o to, w jakim charakterze biuro podróży występuje względem klienta — w charakterze pośrednika czy też organizatora i dostawcy świadczeń.

Umowa pośrednictwa podróży dotyczy sytuacji, w której dana osoba zobowiązuje się odpłatnie zawrzeć na rzecz innej osoby umowę o organizację podróży lub też o wykonanie jednej, lub więcej usług umożliwiających podróż (art. 13. Konwencji CCV). Odrębność konstrukcji tej umowy wynika ze sformułowań art. 17. i następnych Konwencji.

Przede wszystkim obowiązuje w niej zasada, że każda umowa zawarta między pośrednikiem a wykonawcą usług winna być uważana za zawartą przez podróżnego. Gdy umowa pośrednictwa podróży wiąże się z umową o organizację podróży, a zatem nie dotyczy jedynie zawierania w imieniu i na rzecz klienta szeregu umów z wykonawcami poszczególnych świadczeń, wówczas powinna odpowiadać warunkom określonym dla umowy o organizację podróży (art. 5. i 6. Konwencji) w odniesieniu do dokumentu podróży i jego treści, z tym że w dokumencie podróży winno być wskazane nazwisko (nazwa) i adres pośrednika, wraz z adnotacją, że występuje on w takim właśnie charakterze.

Gdy umowa wiąże się z dostarczeniem poszczególnych usług umożliwiających odbycie podróży, pośrednik podróży winien wydać podróżnemu dokumenty odnoszące się do tych usług, zaopatrując je swoim podpisem, ewentualnie pieczęcią (art. 18, Konwencji).

Konwencja przyjmuje zadadę nieważności wszystkich postanowień umów sprzecznych z jej brzmieniem, jeżeli działają na niekorzyść podróżnego (art. 31. Konwencji). Zasada ta w szczególności odnosi się do naruszenia przez pośrednika podróży obowiązków w zakresie wydania podróżnemu należycie oznaczonych dokumentów, przy czym szczególnego rodzaju sankcją jest przyjęcie, że pośrednik podróży, który narusza obowiązek opatrzenia dokumentu — odnoszącego się do umowy o organizację podróży, w której pośredniczy — własnym podpisem wraz z odpowiednią adnotacją, powinien być traktowany jak organizator podróży. Analogiczne uchybienie w odniesieniu do umów o poszczególne świadczenia rodzi jedynie odpowiedzialność odszkodowawczą (art. 19. Konwencji).

Pośrednikiem, podobnie jak organizatorem, może być osoba, dla której jest to działalność stała lub okresowa, niekoniecznie zawodowa, i niekoniecznie stanowiąca główne zajęcie.

Ograniczam się w tym miejscu do powierzchownego jedynie przedstawienia umowy pośrednictwa podróży, umowa ta bowiem nie stanowi

prawdziwej „umowy o podróż”, a odpowiada powszechnie znanej w wielu ustawodawstwach umowie odpłatnego zlecenia, przez co nie tworzy nowego typu umowy, ani też nie rozwiązuje żadnej z konkretnych kwestii pojawiających się w stosunkach biur podróży z ich klientami.

Przedmiotem szczegółowej analizy będzie natomiast umowa o zorganizowanie podróży, gdyż ona właśnie odpowiada pojęciu właściwej umowy o podróż. Analizę taką przeprowadzę według następującego porządku: kolejno omówię wynikające z Konwencji CCV pojęcie i charakter prawny tej umowy, kwestię zawarcia, zmiany i odstąpienia od umowy, prawa i obowiązki jej stron oraz odpowiedzialność za niewykonanie lub nienależyte wykonanie umowy.

Pojęcie umowy o podróż (umowy o zorganizowanie podróży) określone zostało w formie definicji ustawowej razem z innymi pojęciami w art. 1. Konwencji. Według art. 12. Konwencji umowa o organizację podróży oznacza każdą umowę, mocą której jedna osoba zobowiązuje się w swym własnym imieniu dostarczyć innej osobie za łączną cenę zestaw usług składających się z przewozu, a niezależnie od tego z zakwaterowania (pobytu) oraz innych usług z tym związanych. W komentarzach do projektu Konwencji zwracano zatem uwagę, że świadczenie organizatora podróży musi obejmować co najmniej dwie oddzielne usługi wynagradzane łącznie [2, s. 663, 1, s. 168].

Zakres podmiotowy pojęcia umowy o podróż po stronie organizatora podróży został określony bardzo szeroko. W szczególności organizatorem podróży jest każda osoba, która zobowiązuje się wykonać umowę o organizację podróży, to znaczy dostarczyć za łączną cenę zestaw usług składających się z przewozu, a niezależnie od tego — z zakwaterowania i innych. Organizatorem będzie zatem zarówno osoba wykonująca działalność tego rodzaju stale, jak i okresowo, bez względu na to czy jest to jej główne zajęcie, a także czy wykonuje je w sposób zawodowy. Tak szerokie zakreślenie kręgu podmiotów mogących pełnić funkcję organizatora podróży powoduje zapewne złagodzenie jego odpowiedzialności, o czym będzie mowa później. Podróżnym będzie każda osoba korzystająca ze świadczeń określonych umową, niezależnie od tego czy umowę taką zawarła sama, czy też umowę zawarła na jej rzecz i cenę zapłaciła inna osoba.

Postanowienia Konwencji CCV mają charakter semiimperatywny względem organizatora podróży w ten sposób, że niedopuszczalne są klauzule umowne mniej korzystne dla podróżnego niż uregulowania Konwencji (art. 31), a w miejsce takich klauzul należy stosować odpowiednie postanowienia Konwencji.

Zawarcie umowy o podróż według Konwencji może nastąpić w dowolnej formie, jednakże na organizatorze podróży ciąży obowiązek potwierdzenia warunków umowy przez wydanie dokumentu podróży. Uchybienie temu obowiązkowi nie powoduje nieważności umowy, ani też nie zamyka drogi do dowodzenia jej treści w inny sposób.

Zachowanie tej formy obwarowane jest jedynie sankcją odszkodowawczą na wypadek, gdyby z braku potwierdzenia warunków umowy podróżny doznał szkody. Treścią zawieranej umowy mogą zostać objęte szczególnie postanowienia zawarte w prospekcie dostarczonym podróżnemu, wówczas w dokumencie podróży można wprost odwoływać się do tego prospektu. Jeżeli podróżnemu dostarczono prospekt, to wszelkie zmiany postanowień w nim zawartych winny być uwidocznione w dokumencie podróży. Zatem prospekt zawiera ogólne postanowienia odnoszące się do ogółu podróży, natomiast uzupełniający go lub zastępujący dokument podróży zawiera konkretyzację odnoszącą się do poszczególnych podróży (art. 6.2 Konwencji).

Zmiana podmiotowa umowy po stronie organizatora podróży jest zawsze możliwa o tyle, że organizator ten może posłużyć się w wykonaniu swego zobowiązania innymi osobami, bez uzgadniania tego z podróżnymi, Konwencja bowiem nie zawiera żadnych ograniczeń w tym zakresie. Natomiast nie ma podstaw do dopuszczenia zmiany samego organizatora, ponieważ jego osoba jest wskazana wyraźnie w dokumencie podróży.

Po stronie podróżnego Konwencja dopuszcza zmianę osoby na rzecz której świadczenie powinno być spełnione (substytucja). Prawo to jest jednak ograniczone poprzez konieczność spełniania przez wskazaną osobę szczególnych wymagań odnoszących się do podróży lub pobytu będącego przedmiotem świadczenia. Skorzystanie z tego prawa wymaga ponadto poniesienia przez podróżnego dodatkowych kosztów związanych z substytucją, włącznie z wpłatami na rzecz osób trzecich.

Zmiana ceny podróży nie jest dopuszczalna, chyba że wynika ze zmiany kursów walut lub taryf przewoźników, i organizator podróży przewidział w dokumencie podróży możliwość zmiany z tego tytułu. Jeżeli zmiana z tego powodu byłaby większa niż 10% ceny pierwotnej, podróżny ma prawo od umowy odstąpić, bez żadnej rekompensaty dla organizatora, ma też prawo do otrzymania zwrotu wszystkiego, co wpłacił na rzecz organizatora podróży. W innych wypadkach odstąpienie przez podróżnego, możliwe w każdym czasie, wymaga z jego strony rekompensaty odpowiadającej miejscowemu prawu lub postanowieniom kontraktu.

Organizator podróży może odstąpić od umowy z powodu okoliczności o wyjątkowym charakterze, których w chwili zawierania umowy nie znał, a znając w oczywisty sposób umowy by nie zawierał. Sformułowanie to, zawarte w art. 10.1 Konwencji, wydaje się szersze niż pojęcie siły wyższej, rozumianej jako okoliczność nie dająca się przewidzieć, której nie sposób się oprzeć, a raczej przypomina swego rodzaju kryterium opłacalności świadczenia podróży przez organizatora w zmienionych warunkach, a zatem zbliża się do klauzuli *rebus sic stantibus*. Rozwiązanie to można ocenić jako jeden z elementów osłabiających odpowiedzialność biura podróży.

Organizator podróży może ponadto odstąpić od umowy, jeżeli nie zostanie osiągnięta minimalna liczba uczestników zastrzeżona w dokumencie podróży. Odstąpienie organizatora od umowy dopuszczalne jest jednak jedynie do 15 dni przed terminem rozpoczęcia podróży. W wypadku natomiast odstąpienia z powodu nadzwyczajnych okoliczności, może ono nastąpić zarówno przed rozpoczęciem podróży, wówczas organizator winien zwrócić wszystkie opłaty otrzymane od podróżnego, jak i w trakcie podróży, a wtedy organizator powinien podjąć wszelkie niezbędne kroki w interesie podróżnego (art. 10.4 Konwencji), a zatem należy przypuszczać, że powinien umożliwić podróżnemu powrót, ewentualnie świadczenia zastępcze, jakkolwiek w Konwencji wyraźnie tego nie powiedziano. Sposób rozliczeń w takim wypadku został ogólnikowo określony jako wzajemne zrekompen-sowanie nakładów w sprawiedliwy sposób.

Prawa i obowiązki stron umowy, składające się na jej treść, strony winny określić same w dokumentach stanowiących podstawę ich wzajemnych zobowiązań. Konwencja w tym zakresie zawiera wskazania bardziej ogólne, odnoszące się raczej do sposobu określania wzajemnych praw i obowiązków, niż bezpośrednio je konkretyzujące. Spośród obowiązków, zgodnie z art. 3. Konwencji, najogólniejszy charakter ma obowiązek zabezpieczenia (ochrony) praw i interesów podróżnego, stosownie do ogólnych zasad prawa i ustalonych zwyczajów. Przez to sformułowanie należy zapewne rozumieć pewną regułę interpretacyjną w zakresie oceniania zachowania organizatora, nakazującą mu realizację zobowiązania nie tylko poprzez literalne wykonanie świadczenia, ale także poprzez podejmowanie innych możliwych działań w interesie podróżnego.

Najbardziej uniwersalną powinnością podróżnego, niezależnie od obowiązku zapłacenia ceny, jest dostarczenie wszelkich niezbędnych informacji oraz podporządkowanie się przepisom i nakazom związanym z podróżą, czy z poszczególnymi usługami. W sformułowaniu tym (art. 4. Konwencji) można zatem wyodrębnić właściwie dwa obowiązki — obowiązek informowania w niezbędnym zakresie oraz obowiązek podporządkowania się nakazom związanym z podróżą.

Powyższe obowiązki wprowadzono „w celu spełniania zobowiązania” przez obie strony, a zatem ich naruszenie traktowane będzie jak naruszenie zobowiązania, a sankcje odpowiednie do naruszenia zobowiązania.

Szczegółowe prawa i obowiązki stron umowy winny znaleźć odzwierciedlenie w dokumencie podróży, który organizator ma obowiązek wydać podróżnemu. Według art. 5. i 6. Konwencji, organizator podróży ma obowiązek wydania uczestnikowi dokumentu podróży, w którym umieści takie informacje, jak: swoją nazwę i adres, nazwisko podróżnego ewentualnie osoby, która zawarła umowę na rzecz podróżnego, miejsce i datę rozpoczęcia i zakończenia podróży (pobytu), wyliczenie, a także niezbędne

szczegóły dotyczące przewozu, zakwaterowania i innych usług wliczonych w cenę, ewentualne minimum uczestników, warunki odstąpienia od umowy przez podróżnego, ewentualną klauzulę arbitrażu, oświadczenie o podległości umowy postanowieniom Konwencji i inne.

Naruszenie przez organizatora obowiązku wydania dokumentu podróży lub też obowiązku uwidocznienia w tym dokumencie niezbędnych elementów (art. 5. i 6. Konwencji) powoduje zastąpienie sformułowań dokumentu analogicznymi regulacjami Konwencji. W zakresie tych postanowień dokumentu podróży, które konkretyzują świadczenie, a zatem nie mogą być uzupełnione na podstawie Konwencji, powstaje po stronie organizatora obowiązek odszkodowawczy, jeżeli z braku tych postanowień w dokumencie podróży podróżny doznał szkody, na przykład bezskutecznie oczekując na świadczenia lub też nie mogąc korzystać z należnych świadczeń (art. 7. 2. Konwencji).

Jak już wspomniałem, Konwencja przesądza o odpowiedzialności organizatora podróży za działanie i zaniechanie osób, którymi się on posługuje oraz agentów działających w jego zastępstwie (w jego imieniu lub interesie) albo w zakresie jego upoważnienia. Organizator odpowiada za działanie tych osób jak za swoje własne (art. 12. Konwencji). Odpowiedzialność kontraktowa organizatora opiera się na zasadzie domniemanej winy, to znaczy — może się on od tej odpowiedzialności uwolnić, jeżeli udowodni, że działał z należytą starannością (według art. 13.1 Konwencji „jak pilny organizator podróży”)⁶.

Konwencja różnicuje odpowiedzialność w zależności od rodzaju dostarczanych usług, przyjmując zasadę stosowania do każdego rodzaju usług odpowiedzialności zgodnej z prawami rządzącymi tymi usługami (na przykład dla przewozu, zakwaterowania itp.). W konsekwencji również w sposób odpowiadający szczegółowej regulacji poszczególnych rodzajów usług odpowiada organizator za zaniedbania w wykonaniu tych usług.

Jak już wyżej wspomniano, w Konwencji odmiennie traktuje się szkody spowodowane nienależytym wykonaniem usług przez osoby, którymi organizator posługuje się w tym celu, i za które odpowiada tak jak za własne działanie, i szkody spowodowane przy okazji (w trakcie) wykonywania usług, za które odpowiada jedynie wówczas, gdy nie jest w stanie udowodnić, że w wyborze bezpośredniego wykonawcy usługi działał z należytą starannością. Nie sposób nie stwierdzić, że rozwiązanie to dodatkowo osłabia odpowiedzialność organizatora, już z założenia sformułowaną jako względną.

⁶ Odpowiedzialność z tego tytułu ograniczona jest kwotowo do 50000 franków za szkody na osobie, 2000 franków za uszkodzenie rzeczy osobistych i 5000 franków za inne szkody, przy czym poszczególne państwa mogą ustanawiać wyższe limity odpowiedzialności dla umów zawieranych na ich terytorium. Frank według art. 24. Konwencji to tak zwany złoty frank odpowiadający 10/31 grama złota o próbie 0.900.

Szczególnym uprawnieniem stron umowy o podróż, związanym z odpowiedzialnością za podwykonawców, jest z jednej strony prawo podróżnego do bezpośredniego dochodzenia roszczeń u wykonawcy usługi, z drugiej zaś prawo organizatora podróży, który zaspokoił roszczenia podróżnego, do wstąpienia w jego prawa i dochodzenia regresu od wykonawcy usług. Podróżny ma obowiązek współdziałania w tym zakresie, w szczególności zaś powinien przekazać niezbędne dokumenty i informacje, oraz gdyby to było możliwe, przenieść na organizatora odpowiednie prawa (art. 15.3 i 15.4 Konwencji).

Podróżny odpowiada względem organizatora podróży, a także innych osób działających na jego rzecz za wszelkie szkody spowodowane czynem niedozwolonym (bezprawnym). Kryterium oceny zachowania podróżnego jest miara normalnego zachowania podróżnego.

Konwencja wprowadza reżim unitarny odpowiedzialności, poddając przedstawionym powyżej ograniczeniom kwotowym zarówno odpowiedzialność kontraktową, jak i pozaumowną (*extra-contractuell*). Ograniczenie odpowiedzialności określone w Konwencji nie znajduje zastosowania, jeżeli organizator podróży lub inna osoba, za którą organizator odpowiada, spowodowała szkodę umyślnie, albo postępując z rażącym niedbalstwem lub lekkomyślnością (według art. 27. Konwencji: w sposób oznaczający rozmyślne lekceważenie, albo brak świadomości niewybaczalnych następstw).

Ponieważ — wbrew oczekiwaniom jej inicjatorów — Konwencja brukselska CCV nie znalazła powszechnego zastosowania, większość państw zachowała stan istniejący uprzednio, lub też stworzyła odrębny reżim stosunków umownych między klientami a biurami podróży. Państwa, w których regulację wewnętrzną oparto na konstrukcji przewidzianej w Konwencji CCV, należą do wyjątków. Jako znane przykłady wymienić można Jugosławię oraz Włochy.

Recepcja rozwiązań zaproponowanych w Konwencji CCV do prawa jugosłowiańskiego odbyła się poprzez wprowadzenie do jugosłowiańskiego kodeksu zobowiązań [j.k.z.] rozdziału XXIV — Umowa zorganizowania podróży — i rozdziału XXV — Umowa pośrednictwa podróży. Ponadto w kodeksie tym uregulowano jeszcze jedną umowę charakterystyczną dla obsługi ruchu turystycznego, a mianowicie w rozdziale XXVI — Umowę zakontraktowania usług hotelarskich. Jak zatem wynika z samego układu kodeksu, zachowano wprowadzony w Konwencji CCV podział na umowę zorganizowania podróży i umowę pośrednictwa podróży. Uregulowanie umowy pośrednictwa podróży w niczym nie odbiega od pierwotnego

zawartego w Konwencji CCV. W szczególności pośrednictwo odnoszące się do umowy zorganizowania podróży przez inną jednostkę wymaga wystawienia przez pośrednika dokumentu, w którym określi on wyraźnie osobę organizującą podróż, a także zamieści klauzulę informującą o tym, że sam występuje w roli pośrednika, w przeciwnym bowiem razie, w braku takiej klauzuli, traktowany będzie tak jak organizator podróży (art. 881. j.k.z.) Pośrednik jest związany otrzymanymi wskazówkami co do sposobu działania, a jego odpowiedzialność wynikać może z nierzetelnego wyboru osób trzecich, z którymi zawiera umowy na rzecz podróжного o wykonanie usług (art. 883. j.k.z.). W sprawach nie uregulowanych w rozdziale XXV do umowy pośrednictwa podróży znajdują odpowiednie zastosowanie przepisy o umowie zorganizowania podróży z rozdziału XXIV. Przejęcie konstrukcji umowy pośrednictwa podróży w nie zmienionym kształcie pozostawia aktualnymi zastrzeżenia o braku oryginalności tej konstrukcji względem umowy zlecenia [3, s. 81].

W odróżnieniu od Jugosławii, we Włoszech nie wprowadzono umowy o podróż jako nowego typu umowy do kodeksu cywilnego, natomiast wydano specjalną ustawę nr 1084 z 27 grudnia 1977 r. „o ratyfikacji i wykonaniu konwencji międzynarodowej o umowie o podróż (CCV), podpisanej w Brukseli 23 kwietnia 1970 r.”. Ustawa — poza samym faktem ratyfikacji Konwencji CCV — zawiera także jej postanowienia, w tym szczególnie w zakresie praw i obowiązków stron oraz odpowiedzialności. Postanowienia ustawy uzupełnione są postanowieniami odpowiednich ustaw lokalnych, na przykład Ustawy nr 39 regionu Lombardii z 3 maja 1983 r. o zasadach prowadzenia działalności zawodowej biur podróży w turystyce, regulującej między innymi wymagania odnoszące się do publicznie przedstawianych programów, ogłoszeń i innych materiałów (art. 13. w/w ustawy).

Jakkolwiek umowa zorganizowania podróży w podstawowym kształcie została przeniesiona do jugosłowiańskiego kodeksu zobowiązań z Konwencji CCV, to jednak odznacza się ona pewnymi cechami szczególnymi, i dlatego wskazane będzie jej przedstawienie, z uwypukleniem istniejących różnic. Podobnie w ustawie włoskiej, a także w praktyce włoskich biur podróży można wskazać pewne elementy szczególne.

Co do pojęcia umowy i jej charakteru prawnego, konstrukcje w obu wymienionych państwach powtarzają w zasadzie sformułowania Konwencji, z tym zastrzeżeniem, że jugosłowiański kodeks zobowiązań odmiennie określa zakres podmiotowy umowy. O ile więc po stronie podróжного wystąpić może każda osoba fizyczna, o tyle po stronie organizatora podróży wystąpić mogą jedynie osoby (organizacje) spełniające warunki określone w odrębnej ustawie⁷.

⁷ Według S. Susica, [3, s. 81], chodzi tu o ustawę o działalności turystycznej

W uregulowaniu trybu i warunków zawarcia umowy w prawie jugosłowiańskim i włoskim także powtórzono konstrukcje zawarte w Konwencji CCV, w szczególności pozostawiając stronom swobodę w zakresie sposobu zawarcia umowy, inaczej natomiast nazywając związane z procesem zawierania umowy dokumenty; w prawie jugosłowiańskim mowa o pokwitowaniu. W pokwitowaniu tym winny znaleźć się informacje takie same jak w dokumencie podróży przewidzianym przez konwencję CCV, przy czym skuteczne jest także odwołanie się w tym zakresie do informacji zawartych w dostarczonym podróznemu programie podróży (art. 860. ust. 3 j.k.z.). Gdyby przyjąć, że obowiązek wystawienia pokwitowania zmierza do ustalenia formy szczególnej zawarcia umowy zorganizowania podróży, to nie byłaby to ani forma pisemna pod rygorem nieważności, gdyż art. 861. 1 j.k.z. uniezależnia istnienie i ważność umowy od wystawienia pokwitowania, nie jest to także forma dla celów dowodowych chociażby dlatego, że art. 862 j.k.z. dopuszcza dowód przeciwny. Obowiązek wydania pokwitowania ma charakter jednostronny i dotyczy organizatora podróży, a obwarowany jest szczególną sankcją odszkodowawczą, obejmującą odpowiedzialność za całą szkodę jaką podróżny poniósł wskutek niewystawienia pokwitowania lub też jego nieprawdziwości⁸. W prawie włoskim z kolei operuje się pojęciem wpisu, przyjęcia wpisu i innych dokumentów dostarczanych przez biuro. Zawarcie umowy następuje poprzez wpis dokonany przez klienta i jego przyjęcie, uzależnione od posiadania przez biuro podróży wolnych miejsc.

Z chwilą przyjęcia wpisu (zgłoszenia) umowa obejmuje postanowienia określone w dokumentach przedstawionych przez biuro⁹.

i hotelarskiej z 1977 r., a także o ustawę o współpracy produkcyjnej i usługowej z zagranicą z 1977 r.

⁸ Według warunków uczestnictwa biura podróży „Putnik” z 1985 r., umowa zostaje zawarta z chwilą potwierdzenia przez biuro podróży przyjęcia zamówienia. Warunkiem przyjęcia zgłoszenia, podobnie jak w polskich biurach podróży, jest wpłacenie zaliczki wynoszącej 20% ceny.

⁹ Zgodnie z cytowaną powyżej ustawą regionalną Lombardii (art. 13) w dokumentach tych winny być określone następujące elementy: data rozpoczęcia podróży, jej trasa, czas trwania, cena globalna odpowiadająca wszelkim przewidywanym usługom, warunki zapłaty ceny, wyliczenie i opis świadczonych usług, ze szczególnym uwzględnieniem środków transportu, hoteli, liczby posiłków i wszystkich innych świadczeń objętych ceną, terminy wpisów (zgłoszeń), terminy i warunki wypowiedzania, w tym między innymi określenie kary umownej, warunki zwrotu kwoty wpłaconej w wypadku anulowania wycieczki przez biuro, wypowiedzenie przez klienta, anulowanie na skutek działania siły wyższej lub innych ustalonych z góry okoliczności, okres ważności i data ogłoszenia programu, określenie organizatora podróży i zakres odnośnej licencji. Wymagania stawiane dokumentom podróży także odpowiadają wymaganiom określonym w Konwencji CCV. Prawo włoskie zakazuje ponadto zamieszczania w telewizji, radiu, prasie itp. informacji zniekształconych w stosunku do treści programu (art. 13.3).

Zmiana umowy, podobnie jak w Konwencji, dotyczyć może zmiany podmiotowej, zmiany ceny podróży, oraz — co w stosunku do Konwencji jest nowością — zmiany jej programu przed rozpoczęciem lub w trakcie trwania podróży. Sprawa dopuszczalności zmiany ceny ujęta została jednolicie i zgodnie z konwencją, to znaczy zmiana taka dopuszczalna jest jedynie w wypadku zmiany kursu walut lub taryf przewoźników, a gdy przekracza 10% ceny podróży, podróżny może od umowy odstąpić¹⁰. Nie określono żadnego terminu, do którego biuro może cenę podwyższyć.

Również kwestia ewentualnej zmiany podmiotowej umowy została przejęta bezpośrednio z Konwencji CCV w ten sposób, że substytucja po stronie podróżnego jest możliwa, o ile osoba zastępująca spełnia szczególne wymagania związane z charakterem podróży oraz przepisami administracyjnymi i sanitarnymi. Podróżny ma przy tym obowiązek zwrócić organizatorowi dodatkowe koszty związane z zamianą¹¹.

Jak już wyżej wspomniałem, nowością w stosunku do uregulowania zawartego w Konwencji jest dopuszczenie możliwości jednostronnej zmiany programu podróży przez biuro. Możliwość taką przewiduje jugosłowiański kodeks zobowiązań. Zmiany w programie podróży dopuszczalne są jedynie w wyniku okoliczności, których organizator nie mógł przewidzieć, uniknąć lub usunąć. Wydatki powstałe na skutek zmiany programu podróży pokrywa organizator, ewentualne zaś oszczędności z tego tytułu przypadają podróżnemu. Dopuszczalna jest zmiana miejsca zakwaterowania na równorzędne (ewentualnie wyższej kategorii w tej samej cenie) w tej samej miejscowości. Zmiana programu, o ile jest istotna, usprawiedliwia odstąpienie od umowy przez podróżnego, któremu organizator winien zwrócić wszystko, co od niego otrzymał. Jeżeli istotne zmiany w programie podróży wprowadzono dopiero w trakcie jej trwania, podróżny odstępujący od umowy ponosi tylko rzeczywiste koszty zrealizowanych usług (art. 879.5 j.k.z.). To ostatnie sformułowanie z pozoru tylko wydaje się korzystne dla podróżnego. Należy przecież pamiętać, że podróżny odstępujący od umowy z powodu istotnych zmian programu ocenia wykonanie umowy w całości jako nieprzydatne dla siebie, a zatem obciążenie go znaczną częścią ceny za wykorzystanie, a być może w ostatecznym rachunku nieprzydatne świadczenie narusza jego interes.

Ogólne sformułowanie o możliwości odstąpienia od umowy przez podróżnego z innych przyczyn niż wymienione powyżej, za odszkodowaniem wynikającym z miejscowego prawa lub postanowień umowy, zostało w prawie oraz w praktyce jugosłowiańskiej i włoskiej skonkretyzowane. Usta-

¹⁰ Włoskie warunki uczestnictwa określają termin odstąpienia na 48 godzin.

¹¹ Włoskie warunki uczestnictwa, na przykład biur mediolańskich: „Chiariva” z 1985 r., „Grandi Viaggi” z 1985 r. i „Casual” z 1985 r., stosunkowo jednolicie dopuszczają możliwość zmiany podmiotowej po stronie podróżnego do 15 dni przed rozpoczęciem podróży.

wa jugosłowiańska wprowadza tu pojęcie „rozsądnego terminu”, zachowanie którego ogranicza roszczenie biura podróży jedynie do zwrotu wydatków administracyjnych. Termin ten uzależniony jest od rodzaju podróży¹². Odstąpienie późniejsze według art. 877.3 j.k.z. uprawnia organizatora do dochodzenia odszkodowania w wysokości odpowiedniego procentu umówionej ceny, proporcjonalnie do czasu pozostałego do rozpoczęcia podróży. Odszkodowanie musi być ekonomicznie uzasadnione. Wobec tak mało precyzyjnego sformułowania, warunki uczestnictwa operują kategorią poniesionych kosztów¹³. Praktyka włoska różnicuje możliwości odstąpienia od umowy przez podróżnego, w zależności od rodzaju wycieczki, zarówno co do wymaganych terminów, jak i wysokości odszkodowania (odstępnego)¹⁴.

Jugosłowiański kodeks zobowiązań określa ponadto szereg wypadków, w których odstąpienie od umowy przez podróżnego nie pociąga za sobą obowiązku zapłaty odstępnego. Podróżny może odstąpić od umowy ograniczając się jedynie do zwrotu organizatorowi podróży poniesionych nakładów, jeżeli następują okoliczności, których nie mógł przewidzieć, uniknąć ani usunąć, i które stanowiłyby wystarczającą podstawę do niezawierania umowy, gdyby nastąpiły odpowiednio wcześniej. Do okoliczności takich zaliczyć można chorobę uczestnika, chorobę lub śmierć jego najbliższych itp. Ograniczenie odpowiedzialności podróżnego jedynie do wysokości poniesionych przez organizatora wydatków ma miejsce również wówczas, gdy odstępując od umowy dał on odpowiednie zastępstwo, a także wówczas, gdy takie zastępstwo zapewnił sam organizator podróży (art. 875 j.k.z.). Według art. 877.5 j.k.z. odstąpienie od umowy przez podróżnego po rozpoczęciu podróży pociąga za sobą obowiązek zapłaty całej ceny, chyba że

¹² Na przykład warunki uczestnictwa BP „Putnik” dla podróży krajowych z 1985 r. przewidują możliwość odstąpienia od umowy na piśmie nie później niż 16 dni przed planowanym terminem rozpoczęcia podróży, za opłatą kosztów manipulacyjnych w wysokości 500 dinarów. Odstąpienie późniejsze wymaga zwrócenia organizatorowi poniesionych nakładów.

¹³ Na przykład cytowane wyżej warunki BP „Putnik” z 1985 r. Według S. Susica [3, s. 107], odpowiedni procent umówionej ceny kształtuje się następująco: 21–30 dni przed rozpoczęciem podróży — 10%, 10–20 dni przed rozpoczęciem podróży — 20%, 3–9 dni — 40–50%, 0–3 dni — 60–80% umówionej ceny. Praktyka sądowa przyjmuje, że podróżny może wnosić o obniżenie tych kwot, jeżeli są one niewspółmiernie wyższe od szkody (obejmującej rzeczywiste straty i utracone korzyści), jaką organizator podróży poniósł z powodu odstąpienia od umowy.

¹⁴ Na przykład przy wycieczkach z wykorzystaniem usług przewoźników regularnych 10% ceny na 15 dni przed wyjazdem, 30% do 3 dni przed wyjazdem. Przy wycieczkach z korzystaniem z usług przewoźników wyspecjalizowanych (czartery), w podróżach międzykontynentalnych, rejsach morskich i pobytach w apartamentach: 10% ceny do 30 dni przed rozpoczęciem podróży, 25% do 21 dni, 50% do 11 dni i 75% do 3 dni przed wyjazdem. Osoba, która nie zgłosi się na wyjazd, zrezygnuje w trakcie podróży lub nie bierze udziału z powodu braku lub niedokładności wymaganych dokumentów, nie otrzymuje żadnego zwrotu.

zaszły wymienione powyżej okoliczności nadzwyczajne lub podróży dał zastępstwo.

Szczególnym, praktycznym uzupełnieniem zasad odstępowania od umowy przez podróżnego jest przewidziana w praktyce włoskiej możliwość zawierania dodatkowych ubezpieczeń od obowiązku zapłaty odstępnego.

Pewna modyfikacja w stosunku do Konwencji CCV dotyczy także możliwości odstąpienia od umowy przez organizatora podróży, bez odškodowania. Przypomnijmy, że Konwencja CCV w tym zakresie przewidywała dwie sytuacje: nieosiągnięcie wymaganej liczby uczestników oraz nadzwyczajne okoliczności uzasadniające, gdyby wystąpiły wcześniej, nie zawieranie umowy.

Co do pierwszej kwestii, ustawa włoska nie zawiera żadnych modyfikacji ani co do zasady, ani co do terminu, natomiast jugosłowiański kodeks zobowiązań wprowadza krótki, bo zaledwie 5-dniowy okres między zawiadomieniem klienta o nieosiągnięciu wymaganej liczby uczestników a planowanym terminem rozpoczęcia podróży, co oznacza znaczne skrócenie w stosunku do 14-dniowego terminu przewidzianego w Konwencji CCV, a także w ustawie włoskiej. Można przypuszczać, że tak krótki termin w intencji ustawodawcy jugosłowiańskiego dotyczył miał jedynie prostych, powtarzalnych i krótkich wycieczek¹⁵.

Co do drugiej przesłanki uzasadniającej odstąpienie przez organizatora od umowy, pewną odmiennością odznacza się z kolei uregulowanie włoskie. Zgodnie z art. 10. ustawy włoskiej przyczyną odstąpienia mogą być okoliczności, na które organizator nie miał wpływu, i których nie mógł przewidzieć ani się im przeciwstawić, a które narażają go na nadmierne koszty. Sformułowanie zawarte w Konwencji CCV, a także w jugosłowiańskim kodeksie zobowiązań jest szersze i przewiduje podobne okoliczności, ale tego rodzaju, że gdyby były znane w chwili zawierania umowy, uzasadniałyby jej niezawarcie. Sformułowanie ustawy włoskiej wydaje się lepsze z punktu widzenia prawnego, jako bardziej precyzyjne. Podobnie jak w Konwencji CCV, w obydwu uregulowaniach przyjęto zasadę uprawnienia organizatora do otrzymania wynagrodzenia za wykonane już usługi (jugosłowiański k.z. mówi o słusznym wynagrodzeniu) oraz obowiązek organizatora do podjęcia kroków niezbędnych dla ochrony interesów podróżnego. Będzie tu zatem

¹⁵ Jednakże w warunkach proponowanych przez biura podróży stanowi on normę, na przykład BP „Putnik” w warunkach uczestnictwa w podróżach krajowych wprowadza właśnie taki 5-dniowy termin, natomiast w warunkach uczestnictwa w wycieczkach zagranicznych sprawę tego terminu pomija, stąd zastosowanie znajdzie termin 5-dniowy wynikający z kodeksu. Nie sposób nie zauważyć, że termin ten, szczególnie przy wycieczkach zagranicznych, jest zbyt późny, uniemożliwia bowiem w praktyce podejmowanie innych decyzji co do sposobu odbycia podróży i zastaje podróżnego z reguły w chwili poniesienia już innych nakładów związanych z planowaną podróżą.

chodziło o zapewnienie mu możliwości powrotu i związanych z tym świadczeń itp.

Trzeba zauważyć, że ustawa jugosłowiańska ustaliła symetrię tego szczególnego prawa do odstąpienia po stronie podróżnego i organizatora podróży. Należy przy tym zakładać, że okoliczności uzasadniające odstąpienie po stronie organizatora podróży muszą być w większym stopniu nadzwyczajne i nie dające się przewidzieć, występuje on bowiem jako podmiot szczególnie kwalifikowany [3, s. 110].

Sformułowanie praw i obowiązków stron umowy jest podobne do zawartego w Konwencji CCV, w szczególności obejmuje obowiązek działania organizatora zgodnie z interesem podróżnego, wzajemny obowiązek informowania się w niezbędnym zakresie, oraz spełnienia wzajemnych świadczeń, szczegółowo określonych w umowie. Kodeks jugosłowiański w art. 865, formułuje dodatkowo obowiązek przestrzegania tajemnicy, na podstawie którego organizator może udzielać informacji o podróżnym i jego bagażu jedynie za zgodą podróżnego lub na żądanie właściwego organu.

Odpowiedzialność organizatora podróży została uregulowana w sposób podobny do zaproponowanego w Konwencji CCV, w szczególności zaś zachowano zróżnicowanie odpowiedzialności za osoby, którymi organizator posłużył się w wykonaniu usług, w zależności od tego czy szkoda powstała na skutek całkowitego lub częściowego niewykonania tych usług, czy też powstała przy okazji ich wykonywania. W tym pierwszym wypadku organizator odpowiada tak, jakby sam świadczył te usługi, to znaczy zgodnie z przepisami dotyczącymi tych usług (art. 867 j.k.z.), natomiast gdy szkoda powstała przy okazji świadczenia usługi, a sama usługa została wykonana zgodnie z przepisami, organizator może uwolnić się od odpowiedzialności wykazując, że postępował jak „sumienny organizator” przy wyborze usługodawcy. Ta dość zawiła konstrukcja krytykowana była przy okazji omawiania Konwencji CCV, warto jednak dodatkowo zauważyć, że oznacza ona w praktyce, przez rozróżnienie usługi i zdarzeń powstałych przy okazji świadczenia usług, kwestionowanie jednolitego charakteru zobowiązania biura podróży organizującego podróż i nadawanie całej umowie niejednolitego, mieszanego charakteru, szczególnie przy uwzględnieniu art. 867. j.k.z., różnicującego odpowiedzialność organizatora w zależności od rodzaju usług.

W świetle tych wątpliwości trudno uznać za wystarczające sformułowanie ogólne art. 866 j.k.z., według którego „organizator podróży odpowiada za szkodę wyrządzoną podróżnemu z powodu częściowego lub całkowitego niewykonania obowiązków dotyczących podróży, przewidzianych w umowie i niniejszej ustawie”, skoro nie można do końca przesądzić jak daleko te obowiązki sięgają, w szczególności zaś, czy ich zakres obejmuje pieczę nad podróżnym w czasie wykonywania na jego rzecz usług przez osoby, którym organizator wykonanie tych usług powierzył.

Niezależnie od odszkodowania podróży — w razie nienależytego wykonania części usług — może żądać obniżenia ceny. W art. 870.1 j.k.z. wyraźnie wyklucza się możliwość wyłączenia lub zmniejszenia odpowiedzialności organizatora w stosunku do uregulowań zawartych w kodeksie, przy czym dopuszcza się wyjątkowo ograniczenia na piśmie sumy odszkodowania, pod warunkiem że suma ta nie pozostaje w oczywistej dysproporcji do odniesionych szkód. W pewnym stopniu postanowienie to jest względniejsze niż ograniczenia zawarte w Konwencji CCV, nie wymienia bowiem górnej granicy odszkodowania przy szkodach na osobie, w stosunku do których najczęściej taka dysproporcja mogłaby wystąpić. Ograniczenie wysokości odszkodowania nie może dotyczyć szkody wyrządzonej umyślnie lub przez rażące niedbalstwo.

Podróżny odpowiada za szkodę wyrządzoną organizatorowi podróży z powodu niewykonania swoich obowiązków, zastrzeżonych w umowie i postanowieniach ustawy (art. 874 j.k.z.). Odpowiedzialność ta nie jest w żaden sposób skonkretyzowana w przepisach, należy zatem przyjąć, że odpowiada ona ogólnej odpowiedzialności kontraktowej. Podróżny może uwolnić się od tej odpowiedzialności poprzez wykazanie, że po zawarciu umowy zaszyły okoliczności, których nie mógł przewidzieć, uniknąć ani usunąć (art. 262 j.k.z.), a które uniemożliwiały mu spełnienie obowiązków [3, s. 104].

W zakresie odpowiedzialności biura podróży, ustawa włoska przyjmuje w ślad na Konwencję CCV ograniczenie kwotowe odszkodowania¹⁶. Warunki uczestnictwa zastrzegają ponadto, że programy podróży publikowane są na wyłączną odpowiedzialność organizatora podróży, a tym samym nie obciążają przewoźnika, który odpowiada według zasad określonych we własnych warunkach. Stwierdzenie tego rodzaju w istotny sposób godzi w integralność umowy o podróż.

Po tym krótkim przedstawieniu problematyki należy spróbować ocenić ewentualną przydatność Konwencji do uregulowania umowy o podróż w prawie polskim. Na wstępie należałoby ogólnie zauważyć, że zaproponowana w Konwencji konstrukcja umowy, jakkolwiek wyraźnie formułująca — w odniesieniu do umowy o organizację podróży — zasadę odpowiedzialności za osoby, którymi organizator posługuje się w wykonaniu umowy, w szczególności zaś za wykonawców poszczególnych usług, nie jest rozwiązywaniem zadowalającym którąkolwiek ze stron. Z punktu widzenia or-

¹⁶ Ograniczenia te w Konwencji CCV zostały przejęte z ograniczeń stosowanych w uregulowaniach dotyczących umowy przewozu.

organizatora podróży, w szczególności zaś biur podróży, budzi ona opory wobec zamknięcia dla nich możliwości uchylania się od odpowiedzialności za wykonawców usług, poprzez przyjmowanie dla siebie roli pośredników. Z punktu widzenia klienta biura podróży niezrozumiałe jest różnicowanie odpowiedzialności w zależności od tego czy szkoda powstała jako rezultat nienależytego wykonania usługi, czy też w trakcie (przy okazji) wykonywania tej usługi. Rozróżnienie to jest nieostre i mylące. W istocie bowiem, w pojęciu wykonania usługi turystycznej tkwi również obowiązek unikania możliwości wyrządzenia szkody podróżnemu¹⁷. W moim przekonaniu tak określona odpowiedzialność za bezpośrednich wykonawców usług oznacza nie tyle ograniczenie odpowiedzialności, co ograniczenie w pojęciu przedmiotu świadczenia. Zdaje się sugerować, że przedmiotem świadczenia organizatora podróży nie jest dostarczenie jednolitej całości, ale zestawu ściśle wyliczonych świadczeń częściowych, w przeciwnym bowiem razie ograniczenie odpowiedzialności za szkody powstałe w trakcie wykonywania świadczeń częściowych jest niezrozumiałe.

Podzielam także zastrzeżenia dotyczące dzielenia umowy o podróż na dwa typy — umowę o organizację podróży i umowę pośrednictwa podróży. Umowa o podróż dotyczy bowiem jedynie organizacji podróży, natomiast pośrednictwo w zawarciu umowy o podróż czy też umowy o wykonanie poszczególnych świadczeń w całości mieści się w powszechnie znanej konstrukcji zlecenia¹⁸.

Wadą Konwencji jest także określenie podmiotowe organizatora podróży. Zaliczanie do tej kategorii także osób wykonujących usługi tego rodzaju nieprofesjonalnie jest o tyle nieuzasadnione, że trudno jednakowo określać zasady odpowiedzialności profesjonalnego i nieprofesjonalnego wykonawcy usług¹⁹.

¹⁷ Konstrukcja ta krytykowana jest również przez M. Nesterowicza [1, s. 187], który zwraca uwagę, że możliwość uchylenia się od odpowiedzialności przez wykazanie braku winy w wyborze jest w regulacjach krajowych spotykana jedynie w odniesieniu do wypadków szczególnych, na przykład w art. 799 k.c., nie dotyczy natomiast ogólnej odpowiedzialności za osoby, którymi dłużnik posługuje się w wykonaniu swego zobowiązania według art. 474. k.c.

¹⁸ M. Nesterowicz [1, s. 187] trafnie zwraca uwagę, że odmienny pogląd prowadzi do absurdu wniosku, że rodzajem umowy o podróż, a mianowicie umową pośrednictwa podróży jest umowa mająca za przedmiot pojedyncze świadczenie.

¹⁹ Nie zgadzam się natomiast z poglądem M. Nesterowicza [1, s. 188], jakoby przymiot organizatora podróży należało zachować jedynie dla biur podróży. Jak wcześniej wskazałem, wyodrębnienie pojęcia biura podróży nie ma charakteru obiektywnego, jest właściwie efektem pewnej koncepcji zarządzania gospodarką, przewidującej branżowe zróżnicowanie podmiotów gospodarczych. W polskich warunkach koncepcja taka jest już nieaktualna, a nawet w okresie jej obowiązywania nie miało to — moim zdaniem — znaczenia z omawianego punktu widzenia. Jak zresztą ten sam autor zauważa, ustalenie statusu organizatora turystyki zależy od ustawodawstwa wewnętrznego poszczególnych państw, a koncepcje w tych państwach mogą być rozmaite.

Biorąc pod uwagę powyższe zastrzeżenia dotyczące Konwencji należy dojść do wniosku, że w obecnym kształcie nie nadaje się ona do uregulowania stosunków na tle umowy o podróż w praktyce polskiej. Konstrukcyjnie odpowiada ona umowie nienazwanej, a w swej kompromisowej postaci nie spełnia niczyich oczekiwań. Interesujące być mogą niektóre z zawartych w niej propozycji rozwiązań szczegółowych, takie jak obowiązek wystawienia dokumentu podróży, obwarowany sankcją odszkodowawczą, najkorzystniejszą chyba dla podróżnego, wyraźne określenie możliwości substytucji po stronie podróżnego, a także wyraźne stwierdzenie, że przedmiotem umowy (o organizację podróży) jest dostarczenie świadczeń, a nie jedynie pośrednictwo między podróżnymi a wykonawcami poszczególnych usług.

Influence of the Brussels Convention, 1970, about Travelling Convenant upon Legislation and Practice of the Chosen Countries

In 1970, Brussels, the Convention about travelling covenant was signed. The purpose of it was to standardize, on the international scale, the privities between the travel agencies and tourists. As the Convention was not ratified it has not been implemented, yet, in a way, it has influenced the formation of legal travelling covenant regulations.

A greater interest in the Convention has been noticed in the reception countries which dominate both among the ones signing the Convention and the ones which implement its regulations.

The provisions of the Convention have been incorporated, with some small changes, into the internal laws in Yugoslavia and Italy where they are the base for regulations of agreements between the travel agencies and customers. Yet, from the point of view of other countries including Poland, many rules of the Convention may be useful in constructing the own model of travelling covenant. However, the travelling covenant dominates as a contract similar to the work covenant.

Piśmiennictwo

- [1] Nesterowicz M., *Odpowiedzialność cywilna biur podróży*, Warszawa 1974.
- [2] Riese O., *Der Entfirt eines internationalen Abkommens uber den Reisevertrag und die Haftnung der Reisebiuros*, Rabels Zeitschrift fur auslanderches und internationales Privat-recht, z. 1 1968.
- [3] Susic S., *Turisticko pravo*, Sibenik 1985.
- [4] UNIDROIT Report on the Activity of the Institute 1970, Rome 1971.
- [5] UNIDROIT Report on the Activity of the Institute 1972, Rome 1973.
- [6] Wanderperren W., *Etude sur un projet de convention internationale relative aux agences de voyages*, Droit Europeen des Transports, t. III 1968, nr 5.
- [7] Wanderperren W., *Komentarz do projektu konwencji o umowie o podróż*, mat. powielany.

Ocena zmian udziału przedsiębiorstwa turystycznego na rynku (propozycja nowej metody analizy przyczynowej)

Marek Rawski *

Uwagi wstępne

Przedsiębiorstwo turystyczne na rynku działa w otoczeniu innych przedsiębiorstw turystycznych — współuczestników systemu podaży usług turystycznych. Efekty działalności przedsiębiorstwa turystycznego są więc nie tylko rezultatem jego wysiłków, lecz także poczynañ współpartnerów. Stwarza to określoną sytuację konkurencji i współzawodnictwa nie tylko w pozyskiwaniu nabywców, ale i zdobywaniu określonego udziału w rynku. Udział ten zależy od wielu czynników, między innymi od liczby uczestników rynku, fizycznych rozmiarów popytu, a także od operatywności i aktywności pozostałych współuczestników rynku.

Chcąc określić cząstkowy wpływ zmian poszczególnych czynników na wielkość sprzedaży usług turystycznych — a więc na udział w rynku — osiągniętych przez przedsiębiorstwo turystyczne, można wykorzystać metody analizy przyczynowej.

Generalnie, metody analizy przyczynowej pozwalają „zmierzyć” wartość wpływu na globalne odchylenie określonych wielkości ekonomicznych w dwu różnych „stanach” (np. dwa różne momenty czasu), wzrost lub zmniejszenie się wartości poszczególnych czynników kształtujących daną wielkość.

W praktyce, najczęściej stosowanymi metodami określenia wpływu poszczególnych czynników na odchylenie globalne są metody: kolejnych podstawień, różnic cząstkowych, wskaźnikowa, podstawień krzyżowych, proporcjonalnego podziału, funkcyjna.

* Instytut Ekonomiki Obrotu Towarowego AE, Kraków, ul. Rakowicka 27

Do każdej z wymienionych metod zgłaszanych jest wiele zastrzeżeń natury merytorycznej. Wszystkie one posiadają różne ograniczenia oraz budowane są na umownych założeniach, co rzutuje na jakość uzyskiwanych wyników. Analiza tych samych danych wyjściowych, za pomocą różnych metod, daje różne wyniki końcowe, często znacznie odbiegające od siebie. Uzasadnia to potrzebę poszukiwania nowych metod, bardziej efektywnych, ponieważ tylko takie mogą być przydatne.

W artykule [4] zaprezentowano prostą metodę podziału odchyleń łącznych na poszczególne czynniki tworzące te odchylenia. Brak miejsca nie pozwala na jej obszerniejsze streszczenie. Generalnie, jej istotą jest rozpisanie danego odchylenia łącznego (ustalonego za pomocą metody różnic cząstkowych) na czynniki tworzące je w wielkościach wyznaczonych proporcją, w jakiej pozostają do siebie odchylenia indywidualne tych czynników.

W niniejszym artykule postanowiono zrealizować dwa zamierzenia:

1. Ukazać możliwości metod analizy przyczynowej do ustalania zmian wielkości sprzedaży, realizowanych na rynku przez przedsiębiorstwo turystyczne. Cel zamierzano osiągnąć ukazując sposób postępowania przy zastosowaniu wybranych metod (kolejnych podstawień, funkcyjnej) i metody proponowanej do różnych kombinacji wielkości czynników tworzących wielkość sprzedaży przedsiębiorstwa, z wykorzystaniem rzeczywistych danych liczbowych.

2. Ukazać te wybrane własności metody proponowanej, które pozwolą sformułować wniosek o większej skuteczności tej metody w analizie wielkości sprzedaży osiągananej przez przedsiębiorstwo turystyczne na rynku. Porównanie wyników uzyskanych za pomocą metody proponowanej z wynikami otrzymanymi za pomocą innych wybranych metod pozwoli na zrealizowanie powyższego zamierzenia.

Porównania ograniczono do trzech czynników i pięciu przykładów. Większa liczba czynników uwzględnionych w przykładach, poza pewnym skomplikowaniem obliczeń, nie spowoduje podważenia wniosków, jakie można wyciągnąć z przeprowadzonych porównań.

W prowadzonych analizach, wyniki uzyskane za pomocą metody proponowanej porównano z wynikami otrzymanymi przez zastosowanie metody funkcyjnej i metody kolejnych podstawień. Ograniczenie się tylko do dwu metod wynikało z następujących przesłanek:

1. Powyższe metody są najczęściej wykorzystywane w praktyce, z racji posiadanych własności.

2. Istnieją możliwości porównywania wyników obu metod i metody proponowanej z racji wspólnych podstaw. Te metody pozwalają na ustalenie wpływów indywidualnych czynników, skorygowanych o wpływy łączne. Różnice polegają na stosowaniu różnych reguł przyłączania odchyleń łącznych do czynników pierwotnych.

1. Analiza zmian wielkości sprzedaży przedsiębiorstwa turystycznego — przykłady i wnioski

Założmy, że wielkość sprzedaży usług turystycznych (S), osiąganą na danym rynku przez przedsiębiorstwo turystyczne, można przedstawić jako wypadkową działania trzech czynników: procentu wartości sprzedaży danego przedsiębiorstwa w stosunku do całości obrotów danego rynku (a), liczby osób zatrudnionych w przedsiębiorstwie (b), wydajności pracy zatrudnionych (c). Tak rozumiana sprzedaż określa udział danego przedsiębiorstwa w obrotach wyróżnionego rynku¹.

Pomiędzy wskazanymi czynnikami a sprzedażą zachodzi zależność multiplikatywna, co można zapisać:

$$S = a \cdot b \cdot c \quad (1)$$

Rozważmy pięć przykładów, zakładając różne warianty zmian wielkości czynników, wpływających na wielkość sprzedaży przedsiębiorstwa.

W przykładach wykorzystano rzeczywiste dane liczbowe (z jednym wyjątkiem), zaczerpnięte z publikacji Głównego Komitetu Turystyki, dotyczącej wyników działalności wojewódzkich przedsiębiorstw turystycznych. Przeciętną liczbę pełnozatrudnionych zaczerpnięto bezpośrednio z materiału źródłowego, pozostałe wartości czynników obliczono wykorzystując wielkość sprzedaży poszczególnych przedsiębiorstw i wielkość wszystkich obrotów wojewódzkich przedsiębiorstw turystycznych w poszczególnych okresach.

Przykład I. Wszystkie czynniki wzrastają nierównomiernie (zmiany jednokierunkowe).

W Wojewódzkim Przedsiębiorstwie Turystycznym „Flisak” zarejestrowano następujące wartości czynników:

	okres bazowy (o)	okres porównywany (1)
czynnik a	0.6%	0.8%
czynnik b	99 osób	112 osób
czynnik c	1139.5 tys. zł	1791.6 tys. zł
sprzedaż	676.86 tys. zł	1605.27 tys. zł

Odchylenie globalne (R) wynosi 928.41 tys. zł (1605.27–676.86). Wpływ poszczególnych czynników wartości odchylenia globalnego obliczono poniżej.

¹ Wprowadzono czynnik a (choć wydaje się zbędny) aby unormować wielkości obrotów przedsiębiorstwa (odnosząc je do obrotów na rynku), i aby za jego pomocą określić zmiany w wielkości obrotów na rynku danego przedsiębiorstwa, spowodowane przez zmiany obrotów innych przedsiębiorstw, uczestników rynku.

A) Metoda kolejnych podstawień polega na kolejnym podstawianiu wartości czynników z okresu porównywanego w miejsce wartości czynników z okresu bazowego i ustaleniu wielkości ich wpływu na wartość odchylenia globalnego za każdym podstawieniem. Wzory pozwalające dokonać obliczeń przyjmują postać:

$$R'_a = (a_1 - a_0) \cdot b_0 \cdot c_0, \quad (2)$$

$$R'_b = a_1 \cdot (b_1 - b_0) \cdot c_0, \quad (3)$$

$$R'_c = a_1 \cdot b_1 \cdot (c_1 - c_0). \quad (4)$$

W wyniku zmian czynnika a (wzrost udziału obrotów przedsiębiorstwa na rynku w stosunku do pozostałych uczestników rynku o 0.2%) osiągnięto przyrost sprzedaży o 225.62 tys. zł. Wskutek zmian czynnika b (wzrost przeciętnej liczby zatrudnionych o 13 osób) nastąpił wzrost sprzedaży o 118.51 tys. zł. Rezultatem zmian czynnika c (zwiększenie wydajności pracy i zatrudnionego o 652.1 tys. zł) było powiększenie sprzedaży o 584.28 tys. zł.

B) Metoda funkcyjna polega na ustaleniu udziału poszczególnych czynników w wielkości odchylenia globalnego, jako sumy odchylen indywidualnych czynników, zwiększonych o część odchylen łącznych (rozpisanych równo na liczbę czynników tworzących je)². Wzory wykorzystywane do obliczeń mają postać:

$$R'_a = S_0 \cdot A \cdot \left(1 + \frac{B+C}{2} + \frac{B \cdot C}{3}\right), \quad (5)$$

$$R'_b = S_0 \cdot B \cdot \left(1 + \frac{A+C}{2} + \frac{A \cdot C}{3}\right), \quad (6)$$

$$R'_c = S_0 \cdot C \cdot \left(1 + \frac{A+B}{2} + \frac{A \cdot B}{3}\right), \quad (7)$$

gdzie:

$$A = \frac{a_1}{a_0} - 1, \quad B = \frac{b_1}{b_0} - 1, \quad C = \frac{c_1}{c_0} - 1, \quad (8)$$

$$S_0 = a_0 \cdot b_0 \cdot c_0.$$

Po wykonaniu obliczeń zgodnie z powyższymi wzorami, otrzymano:

$$\begin{aligned} A &= 0.33(3), & B &= 0.13, & C &= 0.57, \\ R'_a &= 310.65, & R'_b &= 134.78, & R'_c &= 482.98. \end{aligned}$$

² Odchylenia indywidualne czynnika to część odchylenia globalnego, powstała w wyniku działania pojedynczego czynnika; odchylenie łączne powstaje w wyniku wspólnego oddziaływania kilku czynników, np. czynników a, b. O metodzie funkcyjnej pisze T. Waśniewski... [7]

Interpretacja wyników jest taka sama jak przy metodzie kolejnych podstawień.

C) Istotą metody proponowanej jest ustalenie wpływu poszczególnych czynników na wartość odchylenia globalnego jako sumy odchylenia indywidualnego czynnika i części odchylenia łącznego, którego wartość wyznacza proporcja, w jakiej pozostają do siebie odchylenia indywidualne czynników tworzących odchylenia łączne. Wzory pozwalające dokonać obliczeń mają postać³:

$$R'_a = R_a \cdot \left(1 + \frac{R_{ab}}{R_a + R_b} + \frac{R_{ac}}{R_a + R_c} + \frac{R_{abc}}{R_a + R_b + R_c}\right), \quad (10)$$

$$R'_b = R_b \cdot \left(1 + \frac{R_{ab}}{R_a + R_b} + \frac{R_{bc}}{R_a + R_c} + \frac{R_{abc}}{R_a + R_b + R_c}\right), \quad (11)$$

$$R'_c = R_c \cdot \left(1 + \frac{R_{ac}}{R_a + R_c} + \frac{R_{bc}}{R_a + R_c} + \frac{R_{abc}}{R_a + R_b + R_c}\right), \quad (12)$$

gdzie: $R_a, R_b, R_c, R_{ab}, R_{bc}, R_{ac}, R_{abc}$ to wielkości ustalone za pomocą metody różnic cząstkowych (metoda D), zgodnie z poniżej podanymi formułami:

$$R_a = (a_1 - a_0) \cdot b_0 \cdot c_0, \quad (13)$$

$$R_b = a_0 \cdot (b_1 - b_0) \cdot c_0, \quad (14)$$

$$R_c = a_0 \cdot b_0 \cdot (c_1 - c_0), \quad (15)$$

$$R_{ab} = (a_1 - a_0) \cdot (b_1 - b_0) \cdot c_0, \quad (16)$$

$$R_{bc} = a_0 \cdot (b_1 - b_0) \cdot (c_1 - c_0), \quad (17)$$

$$R_{ac} = (a_1 - a_0) \cdot b_0 \cdot (c_1 - c_0), \quad (18)$$

$$R_{abc} = (a_1 - a_0) \cdot (b_1 - b_0) \cdot (c_1 - c_0). \quad (19)$$

Wykonując obliczenia zgodnie z powyższymi wzorami, otrzymano:

$$R_a = 225.62, R_b = 88.88, R_c = 387.34, R_{ab} = 29.63, R_{ac} = 129.13, R_{bc} = 50.86, \\ R_{abc} = 16.95.$$

Ostatecznie odchylenia — w metodzie proponowanej — wynoszą:

$$R'_a = 299.87, R'_b = 109.89, R'_c = 519.86.$$

Interpretacja wyników jest taka sama, jak przy metodzie kolejnych podstawień.

W tabeli 1 zestawiono otrzymane wyniki uwzględniając także rezultaty uzyskane za pomocą metody D, aby zobrazować wielkość odchyleń łącznych i ich wpływ — w zależności od sposobu podziału — na odchylenia indywidualne poszczególnych czynników.

³ Zob. [5].

Tabela 1. Wyniki uzyskane za pomocą różnych metod (dane w tys. zł)

Metody Czynniki	A	B	C	D
a	225.62	310.65	299.87	225.62
b	118.51	134.78	108.89	88.88
c	584.28	482.98	519.65	387.34
a, b	—	—	—	29.63
a, c	—	—	—	129.13
b., c	—	—	—	50.86
a, b, c	—	—	—	16.95
Ogółem	928.41	928.41	928.41	928.41

Metody A, B, C „dały” zbieżne rezultaty. Tylko odchylenie czynnika c, przy zastosowaniu metody A, przyjęło większą wartość, co wynika z dużej wartości odchylenia czynników a, c w stosunku do odchylenia globalnego.

Niewielkie różnice pomiędzy wartościami odchylen czynników, uzyskanymi za pomocą metod B i C, wynikają ze stosunkowo małych wartości odchylen łącznych czynników (wyjątek to wartość odchylenia czynników a, c) w stosunku do odchylenia globalnego. Różne zasady podziału odchylen łącznych w obu metodach nie mogły wyraźnie zróżnicować wyników końcowych.

Większa wartość odchylenia czynnika c, — uzyskana za pomocą metody C w stosunku do B — wynika z faktu, iż duża wartość odchylenia indywidualnego tego czynnika (zob. metodę D), w stosunku do odchylen indywidualnych pozostałych czynników, spowodowała przypisanie większej części odchylen łącznych (w których czynnik c występował) do odchylenia indywidualnego czynnika c. Automatycznie mniejsze wartości odchylenia łącznego przypisano odchyleniom indywidualnym czynników a i b, stąd mniejsze ich wartości w metodzie C aniżeli w B, gdzie odchylenia łączne podzielono równo pomiędzy odchylenia indywidualne czynników.

Przykład II. Jeden czynnik maleje, pozostałe wzrastają (zmiany dwukierunkowe).

W Wojewódzkim Przedsiębiorstwie Turystycznym „Noteć” zaobserwowano następujące wartości rozważanych czynników:

	okres bazowy (o)	okres porównywany (1)
czynnik a	1.7%	1.9%
czynnik b	238 osób	232 osoby
czynnik c	1380.88 tys. zł	2148.25 tys. zł
sprzedaż	5587.04 tys. zł	9469.48 tys. zł

Odchylenie globalne R wynosi 3882.44 tys. zł. Na odchylenie globalne „składają się” wartości odchyłeń wywołane przez poszczególne czynniki w wielkościach zestawionych w tab. 2; obliczenia prowadzono jak w przykładzie I.

Tabela 2. Wyniki uzyskane za pomocą różnych metod (dane w tys. zł)

Metody Czynniki	A	B	C	D
a	657.29	828.56	698.34	657.29
b	-157.42	-191.32	-132.25	-140.84
c	3382.57	3245.52	3316.35	3104.77
a, b	-	-	-	-16.57
a, c	-	-	-	365.26
b, c	-	-	-	-78.27
a, b, c	-	-	-	-9.20
Ogółem	3882.44	3882.44	3882.44	3882.44

Uzyskane wyniki znacznie różnią się, co generalnie jest pochodną dużych absolutnych wartości odchyłeń łącznych tak w stosunku do odchyłeń indywidualnych, jak i odchylenia globalnego R. Różne wyniki są efektem odmiennych zasad podziału odchyłeń łącznych, formułowanych przez różne metody. Na uwagę zasługują wyniki uzyskane za pomocą metody C, w stosunku do wyników otrzymywanych przez zastosowanie metod A i B. Podział odchyłeń łącznych zawierających czynnik b (a działający w kierunku przeciwnym niż czynniki a i c) zaważył na ostatecznych rezultatach. Odchylenie R_{ab} rozliczono następująco: wielkość wywołana zmianami czynnika a wynosi -21.09, wielkość wywoływana zmianami czynnika b wynosi 4.51 (w sumie -16.57). Na odchylenie R_{bc} składają się czynnik b, powodujący powstawanie odchylenia w wielkości 3.71, i czynnik c, powodujący powstawanie odchylenia w wielkości -81.98 (w sumie -78.27). Taki sposób rozliczenia wpływa decydująco na obliczone wartości odchyłeń. Jest to konsekwencją założeń metody i odpowiada wymaganiom jej logiki.

Czynnik b działa w kierunku przeciwnym (znak minus) w stosunku do pozostałych czynników. We współdziałaniu z czynnikami a i c, czynnik b zachowuje kierunek działania. Czynniki a, c w powiązaniu z czynnikiem b także zachowują kierunek działania indywidualnego, powodując z racji siły działania powstanie odchylenia ujemnego, ale dość dużego (duża siła oddziaływania czynników, mierzona odchyleniami indywidualnymi tych czynników). Przeciwnieoddziaływania czynnika b i czynników a, c sumują się. Odchylenie R_{ab} i R_{bc} przyjmuje wartość i kierunek będący wypadkową wartości i kierunku czynników b, a, c.

W stosunku do powyższego przykładu istnieją więc racje przemawiające za poprawnością wyników metody C, chociaż znacznie odbiegają one od wyników uzyskanych za pomocą metod A i B.

Interpretacja wyników otrzymanych za pomocą metody C jest następująca: spadek o 0.2% udziału obrotów pozostałych uczestników rynku, na rzecz rozważanego przedsiębiorstwa, pozwolił na zwiększenie sprzedaży przedsiębiorstwa o 698.34 tys. zł. Zmniejszenie przeciętnej liczby zatrudnionych o 6 osób spowodowało zmniejszenie sprzedaży przedsiębiorstwa o 132.25 tys. zł. Wzrost wydajności pracy zatrudnionych pozwolił zwiększyć sprzedaż przedsiębiorstwa o 3316.35 tys. zł. W efekcie tych zmian sprzedaż całkowita przedsiębiorstwa zwiększyła się o 3883.44 tys. zł. Analogicznie można interpretować wyniki uzyskane za pomocą pozostałych metod.

Przykład III. Jeden czynnik wzrasta, pozostałe maleją (zmiany dwukierunkowe).

W Wojewódzkim Przedsiębiorstwie Turystycznym, prowadzącym działalność na terenie województwa leszczyńskiego, zarejestrowano następujące wartości rozważanych czynników:

	okres bazowy (0)	okres porównywany (1)
czynnik a	0.9%	0.6%
czynnik b	86 osób	96 osób
czynnik c	2028.9 tys. zł	1776.3 tys. zł
sprzedaż	1570.37 tys. zł	1023.15 tys. zł

Odchylenie globalne R wynosi —547.22 tys. zł. Odchylenie globalne „tworzone” jest przez poszczególne czynniki w wielkościach przedstawionych w tabeli 3 (obliczenia prowadzono przy użyciu metod i wzorów zaprezentowanych w przykładzie I).

Tabela 3. Wyniki uzyskane za pomocą różnych metod (dane w tys. zł)

Metody Czynniki	A	B	C	D
a	—523.46	—518.78	—562.08	—523.46
b	121.73	143.33	533.87	182.60
c	—145.49	—171.77	—519.01	—195.51
a, b	—	—	—	—60.86
b, c	—	—	—	—22.73
a, c	—	—	—	65.17
a, b, c	—	—	—	7.57
Ogółem	—547.22	—547.22	—547.22	—547.22

Wyniki uzyskane za pomocą metod A, B, C są zróżnicowane. Przyczyny rozważane w przykładzie II (duże wartości odchyłeń łącznych czynników a,b i b,c i a,c w stosunku do odchylenia R i różnych sposobów ich rozliczania) ujawniły się ze zwiększoną mocą, powodując obserwowany rozkład wyników. Odchylenie czynników w metodzie A jest większe od odchyłeń obliczonych za pomocą metody B. Wszystkie obliczone odchylenia za pomocą obu metod są znacznie niższe od odchyłeń obliczonych przy użyciu metody D, co jest efektem dużych i zróżnicowanych odchyłeń łącznych.

Odchylenia czynników a i c, obliczone za pomocą metody C, okazują się znacznie niższe od jednoimiennych odchyłeń uzyskanych przy użyciu pozostałych metod, a odchylenie czynnika b dużo wyższe w porównaniu z odchyleniami obliczonymi przez wykorzystanie pozostałych metod.

Uzyskane wyniki kształtowane są przez kierunek oddziaływania i wartości odchyłeń łącznych. Odchylenia łączne dzielone są następująco: $R_{ab} = -60.86$, -93.46 przypada na działanie czynnika a, 32.60 na działanie czynnika b, $R_{bc} = -22.73$ (321.23 , -342.96), $R_{ac} = 100.00$ (47.44 , 17.73), $R_{abc} = 7.56$ (7.38 , -2.57 , 2.76).

Interpretacja wyników otrzymanych za pomocą metody C jest następująca. Spadek o 0.3% udziału obrotów rozważanego przedsiębiorstwa, na korzyść pozostałych uczestników rynku, spowodował zmniejszenie obrotów przedsiębiorstwa o 562.08 tys. zł. Wzrost przeciętnej liczby zatrudnionych pozwolił zwiększyć sprzedaż o 533.87 tys. zł. Zmniejszenie wydajności pracy spowodowało z kolei jej spadek w przedsiębiorstwie o 519.01 tys. zł. W rezultacie tych zmian sprzedaż przedsiębiorstwa spadła o 547.22 tys. zł.

Przykład IV. Czynniki maleją nierównomiernie (zmiany jednokierunkowe).

W Wojewódzkim Przedsiębiorstwie Turystycznym „Drwęca” zaobserwowano następujące wartości rozważanych czynników:

	okres bazowy (0)	okres porównywany (1)
czynnik a	1.1%	1.0%
czynnik b	322 osoby	299 osób
czynnik c	680.5 tys. zł	600.0 tys. zł
sprzedaż	2410.33 tys. zł	1794.00 tys. zł

Odchylenie globalne R wynosi -616.33 tys. zł. Wielkość poszczególnych czynników „tworzących” odchylenie globalne, zestawiono w tabeli 4 (obliczenia dokonano przy użyciu metod i wzorów zaprezentowanych w przykładzie I).

Tabela 4. Wyniki uzyskane za pomocą różnych metod (dane w tys. zł)

Metody Czynniki	A	B	C	D
a	-219.12	-198.95	-199.69	-219.12
b	-156.52	-154.77	-158.09	-172.16
c	-240.69	-262.61	-258.55	-285.13
a, b	-	-	-	15.65
a, c	-	-	-	25.92
b, c	-	-	-	20.36
a, b, c	-	-	-	-1.85
Ogółem	-616.33	-616.33	-616.33	-616.33

Odchylenia spowodowane przez poszczególne czynniki, obliczone za pomocą prezentowanych metod, są bardzo zbliżone. Odchylenie czynnika c, obliczone za pomocą metody A, jest większe od odchylenia tego czynnika obliczonych przy użyciu metod B i C, co wynika z małej wartości odchylenia łącznych. Niewielkie zróżnicowanie czynników odchylenia obliczonych metodami B i C, wynika z różnych zasad podziału odchylenia łącznych. Większe odchylenie czynnika b, uzyskane za pomocą metody C, to wynik przypisania większej części odchylenia łącznych, tworzonego przez czynnik b wspólnie z innymi (zob. metoda D).

Uwagę zwracają dodatnie odchylenia łączne czynników: a, b i a, c i b, c. W wypadku zmniejszenia się czynników, ich odchylenia łączne, zawierające wpływ parzystej liczby czynników, są dodatnie, co wynika z zasad arytmetyki. Dodatnie odchylenia, których interpretacja jest wątpliwa, są rozliczane na czynniki indywidualne tak w metodzie B, jak i C. Skłania to do traktowania otrzymanych wyników jako wielkości przybliżonych, sygnalizujących tylko intensywność oddziaływania zmiany określanego czynnika.

Przykład V. Czynniki wzrastają równomiernie (zmiany jednokierunkowe).

Załóżmy, że w pewnym Wojewódzkim Przedsiębiorstwie Turystycznym zarejestrowano następujące wartości rozważanych czynników:

	okres bazowy (0)	okres porównywany (1)
czynnik a	0.2%	0.3%
czynnik b	40 osób	60 osób
czynnik c	2000.0 tys. zł	3000.0 tys. zł
sprzedaż	160.0 tys. zł	540.0 tys. zł

Odchylenie globalne R wynosi 380 tys. zł. Do powstania odchylenia globalnego przyczyniły się poszczególne czynniki w wielkościach zestawionych w tabeli 5 (obliczenia prowadzono jak w przykładzie I).

Tabela 5. Wyniki uzyskane za pomocą różnych metod (dane w tys. zł)

Metody Czynniki	A	B	C	D
a	80.00	126.6(6)	126.66	80.00
b	120.00	126.6(6)	126.66	80.00
c	180.00	126.6(6)	126.66	80.00
a, b	-	-	-	40.00
a, c	-	-	-	40.00
b, c	-	-	-	40.00
a, b, c	-	-	-	20.00
Ogółem	380.00	380.00	380.00	380.00

Przybliżenie rezultatów metod B i C wynika z założonej dokładności obliczeń. Uwzględnienie coraz więcej cyfr po przecinku przybliżyłoby nas do rozwiązania dokładnego.

Przy przyjętych założeniach wyniki uzyskane za pomocą metod B i C są identyczne, co jest oczywiste. Stosunki odchyleń indywidualnych czynników ($R_a : R_b$, $R_b : R_c$, $R_a : R_c$) są równe jedności, przez co podział odchyleń łącznych jest równy pomiędzy czynnikami tworzącymi je, tak samo jak w metodzie funkcyjnej. Metoda funkcyjna jest szczególnym przypadkiem proponowanej metody.

Uwagę zwracają duże różnice między wynikami metody A i wynikami metod B i C (rzędu 40%). Wiąże się to z dużymi wartościami odchyleń łącznych. Gdy wielkości odchyleń łącznych w stosunku do odchylenia globalnego R i odchyleń indywidualnych są niewielkie, wyniki uzyskane za pomocą różnych metod są zbieżne (zob. poprzednie przykłady). Gdy wartości odchyleń łącznych są duże, różnice wzrastają. Powyższa prawidłowość sugeruje poprawność wyników uzyskanych w takiej sytuacji za pomocą metod B i C.

Interpretacja wyników, otrzymanych przy użyciu metody proponowanej, jest następująca: zmiany każdego z czynników, tj. wzrost o 0.1% udziałów obrotów przedsiębiorstwa na rynku w stosunku do pozostałych przedsiębiorstw, zwiększenie liczby zatrudnionych w przedsiębiorstwie o 20 osób, zwiększenie wydajności pracy przez każdego pracownika o 1000 tys. zł. spowodują zwiększenie sprzedaży przedsiębiorstwa o 380 tys. zł.

Prezentowane przykłady ukazują możliwości wykorzystania metod analizy przyczynowej do analizy zmian wielkości sprzedaży osiąganych na rynku przez przedsiębiorstwo turystyczne, a więc i udział przedsiębiorstwa turystycznego w rynku.

Analizy wyników uzyskanych za pomocą wybranych metod pozwalają sformułować kilka własności metody proponowanej. Metoda ta jest uogól-

nieniem wszystkich tych metod analizy przyczynowej, które dzielą odchylenia łączne pomiędzy czynniki tworzące je. Wyniki metody proponowanej są zbieżne z wynikami innych metod w wypadku jednokierunkowych zmian czynników. Zmiany dwukierunkowe czynników wywołują istotne różnice w wynikach uzyskanych za pomocą różnych metod. W tych sytuacjach wyniki otrzymane przez zastosowanie metody proponowanej (co potwierdzają obliczenia) są dokładniejszym odbiciem rzeczywistości niż wyniki uzyskane za pomocą metod pozostałych. Taka sytuacja pozwala sformułować wniosek, iż proponowana metoda winna znaleźć praktyczne zastosowanie do prowadzenia analiz przyczynowych.

Evaluation of a Tourist Agency Participation Changes in the Market (a Suggestion of New Cause Analysis Method)

This article attempts at presenting the possibilities of applying a new method of cause analysis (defined by equations 10-12) in the description of the influence of elements creating the tourist agency service volume on the market upon the origin of the difference between the agency's service volume in two moments of time. This method has been presented against the background of commonly used methods; the functional one and the one of successive substitutions.

Basing on the analysis of five instances presenting the different change combinations of elements creating the tourist agency sales on the market, i.e. the proportional participation of the tourist agency in the market, the number of employees in the agency and their productiveness, some properties of the new cause analysis method have been formulated. Many advantages of this method in comparison to the ones applied so far as well as its practical usefulness while examining the elements creating the changes of the tourist agency sales on the market have been presented here.

Piśmiennictwo

- [1] Bednarski L., *Analiza finansowa w przedsiębiorstwie przemysłowym*, PWE, Warszawa 1987.
- [2] Kitowski J., *Metody analizy ekonomicznej jako instrument podejmowania decyzji*, Organizacja-Metody-Technika 1983, nr 5.
- [3] Leszkiewicz K., *Niedoskonałości metod analizy przyczynowej*, Rachunkowość 1973, nr 7.
- [4] Rawski M., *Prosta metoda podziału odchyłań łącznych w analizie ekonomicznej*, Zeszyty Naukowe AE w Krakowie, 1985, nr 207.
- [5] Rawski M., *O metodach obliczania odchyłań w analizie ekonomicznej*, Rachunkowość 1984, nr 9.

- [6] Szczepaniak J., *Analiza finansowa w przedsiębiorstwie przemysłowym*, PWE, Warszawa 1969.
- [7] Waśniewski T., *Metoda analizy finansowej w przedsiębiorstwie*, PWE, Warszawa 1989.
- [8] Więckowski J., *Analiza ekonomiczna w przedsiębiorstwie przemysłowym*, PWE, Warszawa 1986.
- [9] Zajewski M., *Krzyżowe podstawienia*, Rachunkowość 1969, nr 1, 2.

Motywy wyboru kierunków kształcenia u studentów turystyki i rekreacji

Irena Surówka-Fenczyn *

Uwagi wstępne

Wybór kierunku studiów winien być wyborem środka prowadzącego do osiągnięcia celu. Jest nim praca w wyuczonym zawodzie. Decyzja zawodowa — nawet dla jednostki stosunkowo dojrzałej (19–22 lata) — jest zawsze decyzją trudną; podejmując ją określa się bowiem w pewien sposób własną drogę życiową. Co prawda wielu autorów [4, 5, 11] uważa, iż młodzież w tym przedziale wieku znajduje się na takim etapie rozwoju zawodowego, który umożliwia jej trafny wybór zawodu — niemniej dane statystyczne z roku 1976 świadczyły o znacznej liczbie nietrafnych decyzji zawodowych. Według Rocznika GUS [10] 30% osób z wyższym wykształceniem wykonywało pracę niezgodną z kierunkiem i poziomem przygotowania zawodowego. Przyczyną tego zjawiska było niespełnienie się oczekiwań związanych z pracą zawodową. Świadomie wzięto pod uwagę dane z połowy lat siedemdziesiątych. W późniejszym okresie obserwowano już bowiem zachwianie się sytuacji gospodarczej kraju, co przyczyniło się do wzrostu liczby rezygnujących z pracy w wyuczonym zawodzie (głównie z przyczyn materialnych). Z kolei obecny okres przejścia do gospodarki rynkowej wywołuje zakłócenia na rynku pracy i niekiedy konieczność przekwalifikowania pracowników w różnych działach gospodarki. Nie stanowi to jednak powodu do lekceważenia problemu trafności decyzji o wyborze zawodu. Trafny wybór zawodu to, zdaniem badaczy [2, 8, 13, 14], wybór oparty na maksymalnie dużej liczbie racjonalnych przesłanek.

Prezentowane doniesienie jest próbą prześledzenia motywów, które kierowały osobami ubiegającymi się o przyjęcie na kierunki turystyka i rekreacja.

* Katedra Teoretycznych Podstaw Rekreacji AWF, Kraków, Al. Jana Pawła II 78

Charakterystyka badanej grupy i techniki badań

Badaniami objęto 146 osób przyjętych na pierwszy rok Wydziału Turystyki i Rekreacji AWF w Krakowie w roku akademickim 1990/91. Było wśród nich 93 studentów kierunku turystyka i 53 studiujących na kierunku rekreacja. Podjęli oni studia w systemie dziennym. Wiek badanych wahał się w granicach 19–21 lat.

W pierwszym tygodniu zajęć dydaktycznych z psychologii zostali oni poproszeni o pisemne sformułowanie motywów wyboru kierunku kształcenia. Motyw rozumiałam — za K. Obuchowskim [9] — jako uświadomiony i zwerbalizowany cel i program działania umożliwiający podjęcie i realizację określonych czynności. Temat wypracowania brzmiał: „Jakie przyczyny skłoniły Cię do podjęcia studiów na turystyce/rekreacji?”

Motywy wyboru kierunku kształcenia przez studentów Wydziału Turystyki i Rekreacji

Dane uzyskane w badaniach ilustruje tabela 1. Przedstawiono w niej kategorie motywów wymienionych przez studentów jako przesłanki podjętych decyzji, ogólną liczbę osób je uwzględniających (M) oraz porównanie testem U dla dwóch składników struktury liczby badanych z turystyki (M_t) i rekreacji (M_r), kierujących się daną kategorią motywów przy podejmowaniu decyzji.

Pierwsze miejsce pod względem częstości występowania zajmują zainteresowania — rozumiane za A. Gurycką [7] — jako właściwość psychiczna przybierająca postać ukierunkowanej aktywności poznawczej o określonym nasileniu, przejawiająca się w wybiórczym stosunku do otaczających zjawisk. Dotyczą one najczęściej sportu (40,4% wypowiedzi) i turystyki (21,8% badanych). 15,8% osób zgłosiło zainteresowanie teoretycznymi przedmiotami wykładanymi w toku studiów (np. geografią, organizacją przedsiębiorstwa turystycznego, językami obcymi, a 4,1% rekreacją).

Zamiłowania — czyli właściwość psychiczna, którą charakteryzuje pozytywny stosunek emocjonalny do określonych wykonywanych przez jednostkę czynności [7] — stanowiły przesłankę podejmowanej decyzji u 48,6% studentów. Również w odniesieniu do tej kategorii zjawisk psychicznych najwięcej wypowiedzi (21,2%) dotyczyło uprawiania sportu, następne miejsca zaś zajmowały kolejno: turystyka (15,8%), przedmioty teoretyczne znajdujące się w planie studiów (10,9%) i rekreacja (0,7%).

Z tą samą częstotliwością (48,6%) występowały motywy dotyczące faktu studiowania. Składały się na nie: subiektywna ocena możliwości dostania się na studia i ukończenia ich (29,4%), chęć studiowania lub zdobycia

Tabela 1. Kategorie motywów wpływających na decyzje zawodowe studentów Wydziału Turystyki i Rekreacji AWF w Krakowie

Kategoria motywów	M		U	
		%	M ₁	M ₂
Zdolności ogólne i specjalne	5	3,4	-2,417**	4
Zainteresowania	120	82,2	3,176**	37
Zamiłowania	71	48,6	4,752**	13
Cechy osobowości	11	7,5	2,257*	1
Preferowany system wartości	27	18,5	-4,501**	19
Własciwości fizyczne	10	6,8	-0,934	5
Poznawcze	55	37,7	-0,371	21
Dotyczące faktu studiowania	71	48,6	0,503	25
Elementy wiedzy o zawodzie	67	45,9	3,298**	15
Związane z miejscem studiów	13	8,9	2,834**	0
Związane z miejscem zamieszkania	4	2,7	0,666	1
Tradycja rodzinna	6	4,1	-0,914	3
Pragnienie uniknięcia zjawisk ocenianych negatywnie	36	24,6	1,351	12
Wpływ osób znaczących	23	15,8	0,175	8
Studia jako środek pomocy w założeniu prywatnego warsztatu pracy	3	2,1	1,333	0
Ładnie brzmiąca nazwa Wydziału	1	0,7	0,811	0

wyższego wykształcenia — niezależnie od kierunku, spowodowana przyczynami ambicjonalnymi (10,3%), atrakcyjny według badanych (to znaczy przewidujący obozy i objazdy turystyczne) program studiów (4,8%) oraz „dobra atmosfera w uczelni”, co podkreślało 4,1% respondentów.

Elementami wiedzy o przyszłym zawodzie kierowało się przy wyborze studiów 45,9% badanych. W tej kategorii motywów zdecydowanie dominowała znajomość zapotrzebowania gospodarki na fachowców w wybranej dziedzinie (30,1%). W 9,6% przypadków podjęcie decyzji uwarunkowane było możliwością osiągnięcia relatywnie wysokich dochodów. Inne elementy wiedzy o zawodzie były wymieniane sporadycznie (prestż zawodu: 3,4%, możliwość awansu zawodowego: 2,7%) lub wcale (np. znajomość warunków, w jakich wykonuje się zawód).

Czwartą pod względem częstości występowania kategorią były motywy poznawcze (37,7%) — nie związane bezpośrednio z zainteresowaniami, lecz traktowane utylitarnie (np. „chcę poznać języki obce, to się przyda”). Dotyczyły one zdobywania nieznanej dotąd wiedzy lub umiejętności (23,3%), bądź też pogłębiania wiedzy już posiadanej, czy doskonalenia umiejętności (14,4%).

Część osób (24,6%) zdecydowała się podjąć studia pod wpływem chęci uniknięcia zjawisk, które oceniała jako negatywne. Badani zaliczali do tych zjawisk: konieczność odbycia przez mężczyzn zasadniczej służby wojskowej (13,0%), niechęć wobec pełnienia roli człowieka dorosłego (5,5% wypowiedzi „chcę sobie przedłużyć młodość, bo to okres beztroski”), nietrafny poprzedni wybór zawodu (4,1%) oraz brak pracy w wyuczonym już zawodzie — zgłoszony przez 1 studenta (0,07%).

18,5% respondentów kierowało się w swym wyborze preferowanym systemem wartości — głównie pragnieniem pomocy innym w organizacji czasu wolnego.

Pod wpływem osób znaczących podjętych zostało 15,8% decyzji. Najczęściej wybór kierunku kształcenia doradzili badanym koledzy: nieco starsi (5,5%) lub rówieśnicy (4,1%). Sugestie rodziców stanowiły przesłankę wyboru w 4,8% przypadków, natomiast stanowisko nauczyciela uwzględniły 2 osoby (1,4%).

Pozostałe kategorie motywów wymieniane były przez mniej niż 10% badanych. Należały do nich: motywy związane z miejscem odbywania studiów (Kraków) — 8,9%, cechy osobowości respondenta (7,5%), jego właściwości fizyczne (6,8%), tradycja rodzinna (4,1%), zdolności ogólne lub specjalne (3,4%), przesłanki związane z miejscem zamieszkania (2,7%), traktowanie studiów jako środka pomocnego w założeniu prywatnego warsztatu pracy (2,1%) oraz motyw, który pojawił się u jednego badanego: „ładnie brzmiąca nazwa Wydziału” (0,7%).

Porównanie motywów wyboru profilu kształcenia u studentów turystyki i rekreacji

W badaniu różnic międzygrupowych porównywano rezultaty osiągnięte przez studentów turystyki z wartościami charakteryzującymi kierunek rekreacji. Jest to istotne z uwagi na znak współczynnika U. Jego wartość

przyjmuje znak ujemny gdy $M_r < M_s$, w sytuacji odwrotnej zaś wartość współczynnika U jest liczbą dodatnią. Dwie gwiazdki oznaczają różnice istotne na $p=0,01$, a jedna — na $p=0,05$.

Prześledźmy, w zakresie których kategorii przesłanek badane podgrupy różniły się w sposób statystycznie istotny.

Studiujący na kierunku turystyka (grupa T) podejmując decyzję istotnie częściej kierowali się pięcioma kategoriami motywów: zamiłowaniem, elementami wiedzy o zawodzie, zainteresowaniami, miejscem odbywania studiów oraz własnymi cechami osobowości. Różnice w zakresie częstości występowania pierwszych czterech rodzajów motywów są istotne na $p=0,01$, natomiast w odniesieniu do ostatniego istotność różnicy wynosi 0,05.

Przeanalizujemy wymienione wyżej różnice. Zamiłowaniem częściej uwzględnianymi przez studentów turystyki okazały się zamiłowania do uprawiania turystyki ($U=3,985^{**}$); pozostałe (sport, zajęcia rekreacyjne, przedmioty wykładane w toku studiów) nie różnicowały badanych. Wśród elementów wiedzy o zawodzie, częściej wymienianych przez tę grupę, znalazły się: znajomość przyszłych możliwości zarobkowych ($U=2,654^{**}$), zapotrzebowanie gospodarki na fachowców w wybranej dziedzinie i związana z tym szansa uzyskania atrakcyjnego zatrudnienia ($U=2,187^{*}$) oraz możliwość awansu zawodowego ($U=1,795^{*}$). Wyjątek stanowił prestiż przyszłego zawodu, którym częściej ($U=-2,419^{**}$) kierowali się studiujący na kierunku rekreacja. Z kolei w strukturze zainteresowań w grupie T dominowały: turystyka ($U=4,692^{**}$) i przedmioty teoretyczne wykładane na wybranym kierunku ($U=2,666^{**}$). Studenci rekreacji (grupa R) — co stanowiło wyjątek w kategorii zainteresowań — częściej deklarowali wybór uzasadniając go zainteresowaniami sportem ($U=-2,287^{*}$) oraz zajęciami rekreacyjnymi (w tym wypadku wartość testu U zmniejszała do nieskończoności, gdyż grupa T tej przesłanki nie zgłaszała). Atrakcyjność Krakowa jako miejsca studiów była częściej przyczyną ubiegania się o przyjęcie na naszą uczelnię przez grupę T ($U=2,358^{*}$), podobnie jak warunki socjalno-bytowe w AWF ($U=1,794^{*}$). Studenci turystyki częściej także (o czym już wspomniano) kierowali się przy podejmowaniu decyzji posiadanymi cechami osobowości ($U=2,257^{*}$), np. pisali: „jestem dobrym organizatorem”, „lubię być w ruchu”, „nie znoszę monotonnej pracy biurowej i dlatego chcę być pilotem wycieczek”.

W grupie R istotnie statystycznie dominowały dwie kategorie motywów: preferowany system wartości — głównie pragnienie pomocy innym w organizacji czasu wolnego i przeciwdziałania negatywnym następstwom braku ruchu ($U=-4,501^{**}$), oraz posiadane zdolności ogólne lub specjalne ($U=-2,417^{**}$).

W zakresie pozostałych kategorii determinant badani nie różnili się w sposób statystycznie istotny. Stwierdzono natomiast różnice w wystę-

powaniu szczegółowych przesłanek składających się na motywy dotyczące faktu studiowania. Grupa T częściej kierowała się przekonaniem o atrakcyjności programu studiów ($U=2,000^*$); za atrakcję uważają studenci obozy i objazdy turystyczne organizowane w toku studiów. Podkreślała ona również znaczenie dobrej atmosfery panującej w naszej uczelni ($U=1,903^*$).

Uwagi końcowe i wnioski

Rodzi się pytanie, czy — w świetle wyników prezentowanych badań — wybór zawodu dokonany przez studentów I roku Wydziału Turystyki i Rekreacji można uznać za trafny, a tym samym, czy w momencie podejmowania decyzji o kierunku kształcenia osiągnęli oni dojrzałość zawodową [7].

Na tak sformułowane pytanie nie sposób udzielić jednoznacznej odpowiedzi „tak” lub „nie”. Decyzje badanych oparte są bowiem zarówno na przesłankach uznawanych przez badaczy za racjonalne [2, 3, 8, 12, 13, 14]: posiadane właściwości fizyczne, psychiczne, wiedzę o zawodzie, jak i takich, których racjonalnymi nazwać nie można (np. chęć studiowania niezależnie od kierunku lub zdobycia wyższego wykształcenia, spowodowana tylko przyczynami ambicjonalnymi, pragnienie uniknięcia służby wojskowej, czy przedłużenia młodości i niechęć do pełnienia roli człowieka dorosłego, nie wspominając już o kuriozalnym motywie „ładnie brzmiąca nazwa Wydziału”). Te ostatnie wymieniane są stosunkowo rzadko (częstotliwość ich występowania nie przekracza 13,0%) — co uznać należy za pozytywne.

Jednakże udział poszczególnych kategorii motywów racjonalnych w strukturze motywacji badanych może budzić pewien niepokój. Najczęściej wymienianą przyczyną wyboru kierunku kształcenia są zainteresowania; tymczasem — na co zwraca B. Horoszowska [13] — nie powinna to być jedyna, a nawet dominująca przesłanka, gdyż deklarowane w momencie podejmowania decyzji zawodowej zainteresowania często nie korelują z późniejszym zadowoleniem z pracy, ani z osiągnięciami w tym zakresie. Fakt ten jest zrozumiały wobec istnienia zjawiska zmienności zainteresowań, nawet u człowieka dorosłego. Wydaje się również, iż korzystny — w strukturze motywów — byłby większy udział zainteresowań teoretycznymi problemami wykładanymi w toku studiów. Ta sama uwaga odnosi się do zamiłowań. Uważam też, że młodzież zbyt rzadko przypisuje właściwą rangę własnym cechom osobowości, posiadanym właściwościom fizycznym oraz zdolnościom ogólnym i specjalnym.

Można dyskutować czy i na ile niektóre przesłanki mają charakter racjonalny. Wątpliwości te dotyczą, moim zdaniem, głównie trzech rodzajów motywów.

Pierwszym jest wybór określonego kierunku spowodowany faktem, iż program studiów przewiduje obozy i objazdy turystyczne. Pojawiał się on rzadko, lecz skłonna jestem sądzić, że deklarujący go studenci nie byli w pełni dojrzały do podjęcia decyzji zawodowej — potraktowali studia jako cel, nie zaś jako środek do zdobycia kwalifikacji zawodowych.

Drugim — kontrowersyjnym z punktu widzenia dojrzałości podjętej decyzji — jest wybór podyktowany chęcią zdobycia wiedzy, która „przyda się w przyszłości” — lecz przyszłość ta nie wiąże się z pracą w wyuczonym zawodzie, choć taki powinien być cel, ku któremu zmierzają badani. Pod tym względem ich decyzja nie spełnia wymagań stawianych decyzjom dojrzałym. Dodatkowo niepokoić może znaczna częstość występowania wymienionego motywu.

Należy także zwrócić uwagę, iż stosunkowo liczna jest grupa, której decyzje nie są w pełni samodzielne, podjęte zostały pod wpływem osób znaczących (głównie kolegów). Można się obawiać czy wybory te będą trafne, a więc i dojrzałe [6].

Ogólnie uważam, iż decyzje zawodowe badanych cechuje pewna dojrzałość, choć są wśród nich studenci, którzy obok przesłanek racjonalnych uwzględniają motywy mało lub nieracjonalne. Niewielki odsetek wyborów można uznać za niedojrzałe (gdy celem, do jakiego zmierzają, nie jest uzyskanie przygotowania zawodowego).

Drugie nasuwające się pytanie dotyczy zróżnicowania badanych podgrup pod względem dojrzałości zawodowej. Wyniki analizowanych badań wskazują, że studenci turystyki uwzględniają większą liczbę przesłanek podjętej decyzji ($\bar{x}=3,80$) niż młodzież studiująca na kierunku rekreacja ($\bar{x}=3,09$). Grupa T wymienia również więcej kategorii motywów (w tym racjonalnych). Obserwuje się także różnice międzygrupowe w strukturze przesłanek składających się na daną kategorię. Na przykład u osób studiujących turystykę dominują zainteresowania podróżami, turystyką, a na kierunku rekreacja — sportem i zajęciami ruchowymi; na atrakcyjny program studiów (obozy, objazdy turystyczne) — jako motyw podjętej decyzji — wskazują wyłącznie studenci turystyki. Różnice te wynikają ze specyfiki danego kierunku. Ogólnie — wydaje się, iż decyzje ubiegających się o przyjęcie na kierunek turystyka są bardziej racjonalnie uzasadnione, a więc i dojrzałe.

Na podstawie wyników prezentowanych badań nasuwa się pewien wniosek, mianowicie wskazane wydaje się uzupełnienie sposobu kwalifikacji kandydatów na studia jednym elementem — takim, który by pozwolił na zdobycie rozeznania w przesłankach wyboru określonego profilu studiów.

Można to uczynić posługując się dwiema metodami — albo ukierunkowaną rozmową z kandydatem, lub też za pomocą gotowego kwestionariusza (listy) motywów podjęcia decyzji, spośród których zdający zaznaczałby te, którymi się kierowali. Rozmowa jest niewątpliwie bardziej cza-

chłonna, trudniej w sposób obiektywny określić jej wyniki, lecz daje — w tym przekonaniu — możliwość uzyskania większej liczby wiarygodnych informacji (m. in. dzięki zadawaniu dodatkowych pytań, kontaktowi face to face); uważam ją za bardziej wartościową. Kwestionariusz wypełniany przez kandydatów jest mniej czasochłonny, stwarza mniej problemów z opracowaniem wyników (gdy już ustali się zasady oceniania), lecz jest on zawsze schematyczny i nie pozwala na poznanie człowieka. Stąd, szczególnie w początkowym okresie, do momentu zdobycia bardzo dobrego rozeznania w przesłankach podejmowania decyzji zawodowej przez kandydatów i opracowania kwestionariusza (co wymagać będzie wiele czasu i włożonego wysiłku) — skłaniałabym się ku posługiwaniu się rozmową.

Motives of Tourism and Recreation Students Specialization Choice

This article presents the investigation results of the motives of specialization choice made by 146 First Year students of Tourism and Recreation Faculties, the Academy of Physical Education, Cracow. It appears that the students under examination make the decisions, most often, basing on some of their psychical properties (interests, fondness), elements of information about the job and the inclination to acquire knowledge. The comparison of the students of Tourism to those studying Recreation shows that the former ones present a higher level of professional maturity (their decisions are based on more numerous rational reasons). Yet in both groups there appear some (rare) irrational motives of the future job choice. Thus, in the course of qualification for studies, the author suggests the application of exertions which could let the examiners know the reasons of the candidates decisions connected with their further education.

Piśmiennictwo

- [1] Barzach D., *Z problemów poradnictwa zawodowego*, Psychologia Wychowawcza 1966, nr 4.
- [2] Baścik S., *Wybór zawodu a szkoła*, WSiP, Warszawa 1974.
- [3] Budkiewicz J., *Psychologiczna problematyka rozwoju zawodowego i stadiów życia zawodowego jednostki*, w: Sarapata A. (red.), *Socjologia zawodów*, PWN, Warszawa 1977.
- [4] Bühler Ch., *Der menschliche Lebenslauf als psychologisches Problem*, Leipzig 1933.
- [5] Czarnecki K., *Rozwój zawodowy człowieka*, Instytut Wydawniczy Związków Zawodowych, Warszawa 1985.
- [6] Czerwińska-Jasiewicz M., *Psychologiczna analiza cech decyzji zawodowych*, UW, Warszawa 1979.
- [7] Gurycka A., *Rozwój i kształtowanie zainteresowań*, WSiP, Warszawa 1978.

- [8] Lewitow N., *Psychologia pracy*, PWE, Warszawa 1965.
- [9] Obuchowski K., *Psychologia dążeń ludzkich*, PWN, Warszawa 1972.
- [10] Rocznik GUS 1976.
- [11] Super D. E., *The psychology off careers*, New York 1957.
- [12] Super D. E., *The vocational naturity of ninth grade boys*, New York 1960.
- [13] Surówka-Fenczyn I., *Psychospoleczne uwarunkowania motywów wyboru zawodu przez młodzież kończącą szkołę podstawową*, UJ, Kraków 1990 (praca doktorska — maszynopis).
- [14] Szajek S., *Orientacja i poradnictwo zawodowe*, PWN, Warszawa 1979.

Problemy wielofunkcyjnego rozwoju wsi — turystyka religijna w Kalwarii Pałacowskiej

Marek Żoldak *

Rozwój gospodarczy i społeczny poszczególnych miejscowości jest ukształtowany poprzez warunki naturalne i historyczne na bardzo zróżnicowanym poziomie. Zróżnicowanie to występuje w strukturze zatrudnienia i w stanie infrastruktury społecznej oraz technicznej obszarów wiejskich. Różnice te w konsekwencji powodują konieczność poszukiwania wielorakich dróg wielofunkcyjnego rozwoju wsi i gmin w różnych regionach kraju. Prawie każda gmina, a nawet wieś jest inna.

Zachodzące obecnie przemiany społeczno-gospodarcze ujawniają na nowo, iż instrumentalne traktowanie wsi jako tylko producenta żywności i rezerwy siły roboczej było błędne. Należy zwrócić uwagę, iż na obszarach wiejskich żyje prawie 40% ludności kraju, a ponad połowa mieszkańców miast wywodzi się ze wsi i przez kilka tygodni w roku regeneruje swoje siły na obszarach wiejskich [3]. Stąd też wśród wielu funkcji, jakie powstają w procesie modernizacji wsi, może zaistnieć również funkcja turystyczna. Zasadniczo, biorąc pod uwagę funkcję turystyczną, można określić kilka typów wsi [1]:

- wsie o wiodącej funkcji rolniczej z turystyką jako funkcją dodatkową,
- wsie rolniczo-turystyczne o równorzędnych funkcjach,
- wsie o zanikającej funkcji rolniczej, a wykształcającej się funkcji turystycznej,
- wsie o wykształcającej się funkcji turystycznej na podstawie zabudowy związanej z nie istniejącą już funkcją rolniczą.

Ruch pielgrzymkowy ma wiele cech ruchu turystycznego, odbywa się bowiem po określonych szlakach, kieruje do wybranych miejsc i zaspokaja określone potrzeby recepcyjne. Turystyka religijna (pielgrzymkowa) koncentruje się przede wszystkim w sanktuariach — miejscach nadzwyczajnego kultu związanego z nadprzyrodzonymi zdarzeniami, relikwiami czy też cudownym obrazem. W polskiej katolickiej tradycji religijnej sanktuaria związane są przede wszystkim z postacią Matki Boskiej.

* Katedra Ekonomiki i Organizacji Turystyki AWF, Kraków, Al. Jana Pawła II 78

W kraju istnieje wiele ośrodków wiejskich, w których funkcjonują miejsca kultu religijnego będące celem pielgrzymek. Rozwój społeczno-ekonomiczny tych miejscowości w ogromnej większości nie jest jednak związany z faktem zaistnienia na ich obszarze funkcji turystycznej, wynikającej z ruchu pielgrzymkowego i pątniczego. Dominującą rolę odgrywa w nich bowiem funkcja rolniczo-przemysłowa, otwierająca mieszkańcom możliwości stabilizacji i rozwoju ekonomicznego (z tych też względów poświęcają oni jej najwięcej uwagi). Tak więc w osadach tych turystyka religijna ma charakter drugoplanowy i nie wpływa na ich oblicze gospodarcze. Turysty-pielgrzymi korzystają z infrastruktury gospodarczej miejscowości (np. gastronomii, komunikacji, telekomunikacji), nie będąc jednocześnie siłą wymuszającą jej rozwój. Wyjątkiem jest tutaj — być może — powstanie bazy noclegowej (zwłaszcza jednak o niskim standardzie), oferującej pielgrzymom-pątnikom możliwość noclegu.

Wydaje się więc, iż turystyka religijna — z rangi swej specyfiki — nie jest w stanie zdominować rozwoju miejscowości, dla których podstawę stanowi funkcja rolniczo-przemysłowa. O ile jednak w miejscowościach tych istnieją określone walory turystyczne, będące przedmiotem zagospodarowania turystycznego, o tyle turystyka pątnicza niejednokrotnie wchodzi w obszar zainteresowania turystów, których podstawowym celem jest jednak wypoczynek i rekreacja.

Istnieje również znaczna liczba osad wiejskich, w których funkcja rolniczo-przemysłowa upada, a w jej miejsce pojawia się funkcja turystyczna. Zazwyczaj wynika ona z możliwości wykorzystania walorów turystycznych, wśród których fakt istnienia miejsca kultu religijnego, będącego celem turystyki religijnej, odgrywa wobec nich rolę komplementarną.

Rozwój funkcji turystycznej tych miejscowości, jak i zachodzące zmiany w zakresie zagospodarowania turystycznego stwarzają więc możliwości szerokim rzeszom turystów nie zainteresowanych turystyką religijną. W wielu jednak wypadkach istnieje sytuacja odwrotna, upada bowiem funkcja rolniczo-przemysłowa wsi, w jej miejsce pojawia się funkcja turystyczna, zdominowana przez turystykę religijną. Turystyka ta jednak z rangi swej specyfiki (wyrażającej się między innymi poprzez niski poziom konsumpcji turystycznej) nie jest w stanie zapewnić rozwoju społeczno-ekonomicznego miejscowości. Mamy wówczas do czynienia z pewnym paradoksem ekonomicznym — z jednej strony w osadzie wiejskiej rozwija się prężnie ośrodek kultu religijnego — będący celem pielgrzymek — z drugiej zaś wieś nie jest w stanie uzyskać z zaistniałej sytuacji takich korzyści ekonomicznych, które pozwoliłyby „zatrzymać” jej ubożenie. Wyjściem dla wszystkich tych miejscowości może być tylko szeroko rozumiany rozwój funkcji turystycznej (oczywiście przy założeniu braku możliwości rozwoju innych funkcji ekonomicznych), związanej z wykorzystaniem istniejących

walorów turystycznych (przede wszystkim przyrodniczo-geograficznych) oraz stwarzaniem dogodnych możliwości do realizacji różnych form turystyki pielgrzymkowej. Przykład analizowanej osady wiejskiej pozwoli poznać się z praktyczną stroną poruszonej problematyki.

W województwie przemyskim, dysponującym atrakcyjnymi — choć nie w pełni wykorzystanymi — walorami turystycznymi, zlokalizowana jest miejscowość Kalwaria Pałacowska z sanktuarium maryjnym, w którym znajduje się słynny obraz Matki Bożej. On też przyciąga przed swoje oblicze rzesze pielgrzymów — głównie diecezji przemyskiej.

W niniejszym opracowaniu, na podstawie przykładu wsi Kalwaria Pałacowska, przedstawiono problemy, przed jakimi stoją osady o zanikającej funkcji rolniczej, z możliwością rozwoju funkcji turystycznej. Dla Kalwarii Pałacowskiej szansą jest rozwój turystyki, głównie zaś ruchu pielgrzymkowego.

Racjonalne zagospodarowanie miejscowości turystycznej przejawia się poprzez przygotowanie warunków pobytu turysty przede wszystkim w zakresie pomieszczeń noclegowych, urządzeń żywieniowych, sanitarnych i komunikacji. Problematyka ta dotyczy również zagospodarowania turystycznego miejsc kultu religijnego. Pielgrzymi są bowiem specyficzną grupą uczestników ruchu turystycznego, nastawioną głównie na zaspokajanie podstawowych potrzeb bytowych, co wynika z charakteru samej pielgrzymki, zmuszającej do pewnych wyrzeczeń stanowiących formę pokuty.

Baza noclegowa, zapewniając turystę nocleg i zakwaterowanie wraz z podstawowymi urządzeniami sanitarnymi, warunkuje rozwój funkcji turystycznych. Wielkość bazy noclegowej jest uważana powszechnie za podstawowy miernik zagospodarowania turystycznego. Typowymi obiektami noclegowymi, wykorzystywanymi w turystyce pątniczej, są tzw. Domy Pielgrzyma, przygotowane najczęściej do przyjęcia jak największej liczby pątników.

Istniejący w Kalwarii Pałacowskiej Dom Pielgrzyma, zbudowany w latach 1906–1907, dysponuje 80 miejscami noclegowymi w pokojach 8-osobowych i bardzo skromnym wyposażeniem sanitarnym (2 natryski, 6 umywałek, 4 toalety). Stąd też podstawową bazę noclegową pielgrzymów stanowi możliwość noclegu w wiejskich domach z zaadaptowanymi do tego celu strychami. Liczbę miejsc noclegowych w wiejskich domach można oszacować na ok. 5000 [4]. Standard ich jednak pozostaje poza wszelkimi kategoriami.

Biorąc pod uwagę dostępne dane dotyczące całorocznego funkcjonowania obiektu noclegowego w Kalwarii Pałacowskiej, tj. Domu Pielgrzyma, należy zwrócić uwagę na sezonowość w wykorzystywaniu miejsc noclegowych. Największej liczby noclegów udzielono od maja do sierpnia, przy czym poziom wykorzystania miejsc noclegowych (licząc jako iloraz liczby

udzielonych noclegów w miesiącu do nominalnej liczby miejsc noclegowych w miesiącu) wahał się w granicach 18,5–31,4%. W pozostałych miesiącach roku wskaźnik ten wynosił 1,9–6,9% [4].

Baza gastronomiczna służy zarówno ludności zamieszkałej na stałe w danej miejscowości lub w niej pracującej, jak i czasowo przebywającym turystom, obsługując w mniejszym lub większym stopniu pierwszą lub drugą grupę ludności. W odniesieniu do Kalwarii Pałacowskiej trudno jest mówić o jakiegokolwiek stacjonarnej bazie gastronomicznej. Zmiana sytuacji następuje w okresie sezonu turystycznego, wówczas bowiem otwieranych jest wiele obwoźnych punktów gastronomicznych, zaopatrujących pielgrzymów w artykuły spożywcze. Ceny proponowane w tego rodzaju placówkach gastronomicznych są jednak bardzo wysokie. Sprzedawcy nastawiają się na duży zysk, wykorzystując peryferyjne położenie Kalwarii Pałacowskiej, jedyny bowiem całoroczny punkt handlowy — istniejący w tej miejscowości — przewidziany został głównie dla przeciętnej liczby stałych mieszkańców (około 400 osób).

W samym klasztorze usługi żywieniowe ograniczają się do wydawania małej ilości ciepłych posiłków w okresie odpustów. Dodać należy, iż działające wówczas punkty małej gastronomii są w stanie obsłużyć wszystkich pątników. Wydaje się, iż przenośne i ruchome punkty sprzedaży napojów i produktów łatwych do spożycia (zapiekanek, kanapki itp.) są najbardziej racjonalnym rozwiązaniem problemów gastronomicznych w tak małej miejscowości. Zaspokojenie omawianych potrzeb poprzez budowę nawet bardzo prostych zakładów gastronomicznych nie jest opłacalne, przede wszystkim ze względu na wysokie koszty ich urządzenia i utrzymania w stosunku do uzyskiwanych efektów ekonomicznych i usługowych.

Istotnym składnikiem wpływającym na poziom zagospodarowania turystycznego jest dostępność komunikacyjna badanego obszaru. W zagospodarowaniu turystycznym największe znaczenie mają dwie sieci transportowe: sieć dróg o nawierzchni twardej, wraz z obiektami zaplecza technicznego dla transportu samochodowego, i sieć kolejowa. Kalwaria Pałacowska włączona jest tylko w system transportu samochodowego.

Omawiana miejscowość znajduje się na obszarze górzystym, na szczycie dość stromego wzniesienia (400 m.n.p.m.). Z najbliższym większym ośrodkiem miejskim — Przemyślem — odległym o 25 km łączy ją tylko jedna droga o twardej nawierzchni. Istnieje również regularne połączenie PKS — wynosi 2-3 połączenia w ciągu dnia. Najlepszym jednak rozwiązaniem dla turysty — pielgrzyma jest posiadanie własnego środka transportu, umożliwiającego największą swobodę poruszania się.

Analiza liczebna ruchu turystycznego w badanej miejscowości nie jest łatwa, trudno bowiem o zebranie wyczerpujących danych dotyczących liczby pątników. Stąd też oparto się na danych udostępnionych przez

gospodarzy klasztoru (dane dotyczące liczby udzielonych noclegów w Domu Pielgrzyma i wydanych w czasie odpustów komunii) oraz danych związanych z liczbą miejsc noclegowych w domach wiejskich i na polu namiotowym.

Badając ruch turystyczny w Kalwarii Pałacowskiej oszacowano, iż w roku 1990 liczba przybywających pątników wzrosła o około 25% — w stosunku do roku 1985 i wynosiła ponad 100 tys. osób [4]. Okres, w którym następuje szczyt ruchu turystycznego w Kalwarii Pałacowskiej to lipiec, sierpień. W miesiącach tych koncentruje się ok. 80% liczby turystów odwiedzających badaną miejscowość w ciągu roku.

Kalwaria Pałacowska jest specyficzną jednostką osadniczą w gminie Fredropol, znajduje się w całości na obszarze chronionego krajobrazu, na terenach górskich. Stąd też jej podstawową funkcją, która umożliwić może jej rozwój, jest turystyka związana z ośrodkiem pątniczym. Z tych też względów interesująco przedstawia się plan zagospodarowania przestrzennego Kalwarii Pałacowskiej [5]. W myśl jego założeń Kalwaria Pałacowska i Pałac mają pełnić funkcję ośrodka wypoczynku przeznaczonego przede wszystkim dla turystów z terenu woj. przemyskiego. Nie przewiduje się przy tym większej intensyfikacji ruchu turystycznego, założono jednak, iż podstawową funkcją Kalwarii będzie turystyka, a ściślej następujące jej typy:

- turystyka kwalifikowana — rozwijająca się w oparciu o szlaki turystyczne przebiegające przez Kalwarię,
- wypoczynek świąteczno-weekendowy,
- wypoczynek pobytowy — w zorganizowanych, niewielkich grupach o zainteresowaniach tematycznie związanych z zespołem kalwaryjskim,
- wypoczynek pobytowy, indywidualny.

Dla potrzeb turystów zaproponowano odtworzenie rzemiosła (tkactwo) i handlu, dając tym samym możliwości zatrudnienia mieszkańcom osady.

Przewiduje się, iż z 87 budynków mieszkalnych jednorodzinnych 60 będzie pełniło swoją funkcję, pozostałe zaś — zarazem najbardziej wartościowe — zostaną zaadaptowane do potrzeb turystyki. Będą one mogły pomieścić około 100 osób. Dla podobnej liczby turystów przeznaczane jest pole namiotowe. Możliwości noclegowe zagród oszacowano na około 700 osób (strychy przygotowane do przyjmowania pielgrzymów) [5].

Biorąc również pod uwagę znaczny ruch pasantów zwłaszcza w okresie letnim, zaproponowano w planie dodatkowe sezonowe punkty gastronomiczne, a ponadto:

- biuro informacji i organizacji ruchu turystycznego,
- schronisko turystyczne na 20 miejsc noclegowych,
- schronisko młodzieżowe (szkoła),
- Dom Pielgrzyma mogący przyjąć jednorazowo 350 pątników (w budowie),
- pole namiotowe o powierzchni 1,5 ha.

Na terenie Kalwarii Pałacowskiej nie zaplanowano większych parkingów, są one bowiem zapewnione w ramach działek mieszkalnych i turystycznych.

Przedstawiony w sposób wybiórczy plan przewiduje pozostawienie dotychczasowych funkcji wsi, jakie zostały przez nią wykształcone. Turystyka natomiast ma być tutaj czynnikiem aktywizującym i wzmacniającym ekonomicznie osadę, jak również promującym pozarolnicze obszary gospodarowania, dające zatrudnienie miejscowej ludności.

Uwagi końcowe

Przedstawiona w pracy problematyka pozwala zwrócić baczniejszą uwagę na zagadnienie zmiany dotychczasowego oblicza wsi, często postrzegane jako li tylko obszar produkujący żywność i traktowany tym samym w sposób schematyczny. Przykład zaniedbanej i wciąż ubożęcej osady wiejskiej, jaką jest Kalwaria Pałacowska, zmusza do stawiania pytań. Dotyczą one przede wszystkim możliwości wielofunkcyjnego rozwoju wsi w aktualnej sytuacji gospodarczej. Obecnie rolnictwo, a tym samym wieś, nie może liczyć na dotacje z budżetu państwa. Stąd też pożądane jest prowadzenie przez lokalne władze gminne i regionalne działań kreujących inicjatywę gospodarczą miejscowej społeczności. Na dziś umożliwić to powinny przede wszystkim ulgi podatkowe od prowadzonej działalności gospodarczej, pozwalającej np. w przedstawionej wsi na rozwój sezonowej, a następnie stałej bazy gastronomicznej i noclegowej. Rozwój ten powinien wyrażać się nie tylko poprzez utrzymanie istniejącego poziomu zagospodarowania turystycznego, ale również przez jego podniesienie na drodze inwestycyjnej [2]. Możliwe to będzie jednak dopiero wówczas, gdy regionalna polityka gospodarcza — obejmująca swym oddziaływaniem również sferę turystyki — stanie się zjawiskiem trwałym tak w aspekcie ekonomicznym, jak i w świadomości właścicieli obiektów turystycznych.

Przedstawiona miejscowość jak dotychczas nie potrafi w pełni wykorzystać tej szansy rozwoju ekonomicznego, jaką stwarza dla niej turystyka religijna. Z drugiej strony Kalwaria Pałacowska — o czym wspomniano wyżej — posiada interesujące walory turystyczne, które dotąd nie były obiektem zainteresowania miejscowej ludności i władz lokalnych. Ich ekonomiczne wykorzystanie może przyczynić się do rozwoju innych — niewiele mających z turystyką religijną wspólnego — obszarów zainteresowania turysty, jak choćby narciarstwa, turystyki kwalifikowanej, turystyki weekendowej. Klucz do rozwiązania tych problemów znajduje się w rękach lokalnych władz i mieszkańców miejscowości.

Problems of Multifunctional Development of a Village Pilgrimage Tourism at Kalwaria Paclawska

The multifunctional village development demands searching for the ways out of the present state of economic regress of the village surroundings. One of the possible forms of village development is the eagerness for creating the conditions affording the possibilities for their non — agricultural development including the development of the village touristic functions.

This paper presents the dilemmas connected with it. The village settlement, Kalwaria Paclawska, has been taken into consideration as an example. A chance for this spot is an attempt at the development of pilgrimage tourism which occurs there. The potential formal and legal possibilities created in this field have not been fully used yet. It is, among the others, at the instance of the regional and local authorities. Making use of these possibilities is a chance for the economic non — agricultural development of the examined village.

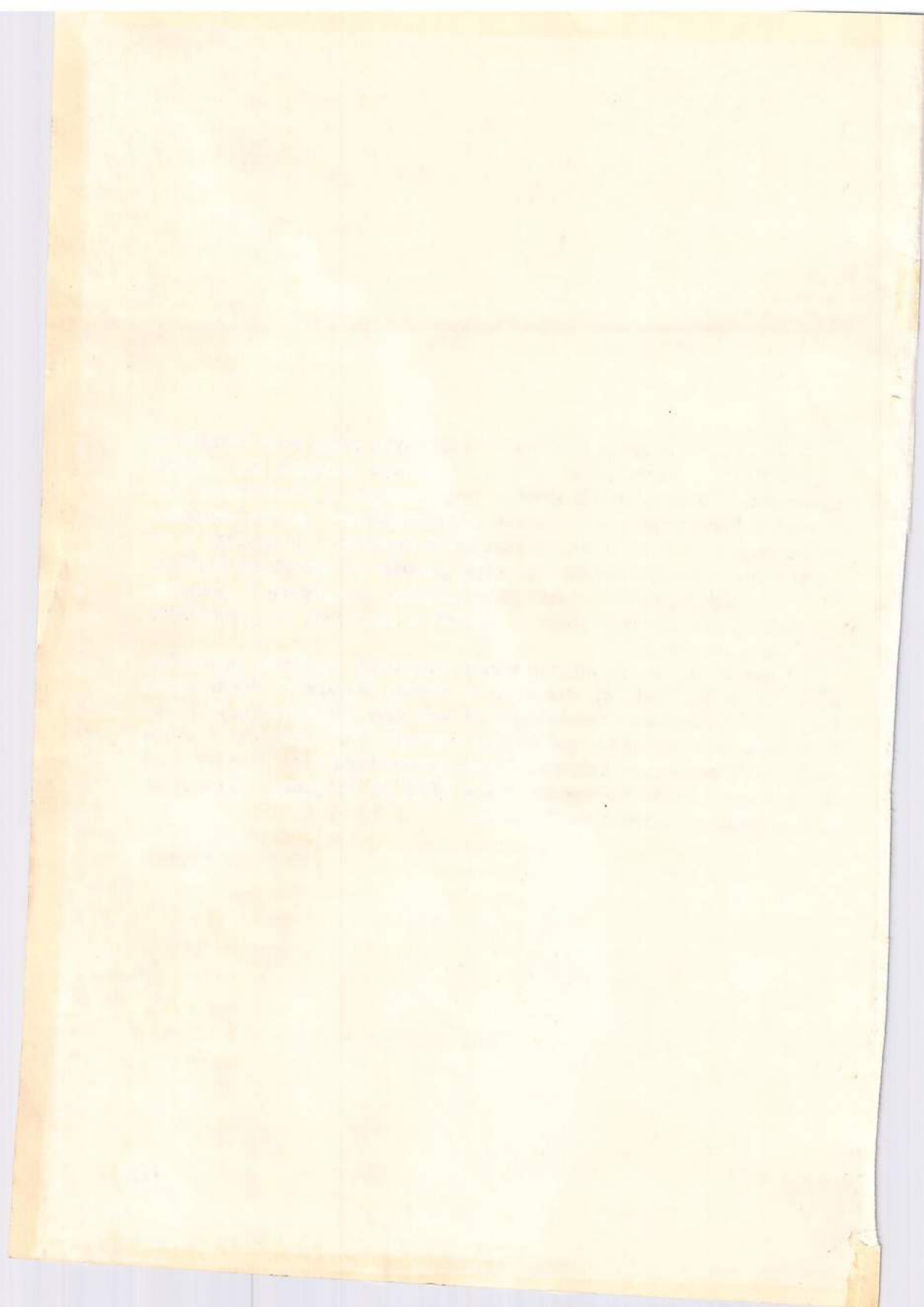
Piśmiennictwo

- [1] Jarosz A., *Możliwości rozwoju wsi turystycznych w woj. nowosądeckim*, w: Turystyka a budżet lokalny, Materiały konferencji, Kraków — Limanowa 1989.
- [2] Jarosz A., Żołdak M., *Turystyka w wielofunkcyjnym rozwoju wsi*, w: Problemy turystyki (Materiały konferencji nt. Rynek turystyczny w Polsce w warunkach gospodarki rynkowej — bariery i perspektywy rozwoju, IT, Poznań 1991 (w druku).
- [3] *Ku wielofunkcyjnemu rozwojowi wsi i modernizacji rolnictwa*, Materiały konferencji Rady Naukowej Krajowego Związku Rolników i Organizacji Rolniczych oraz Instytutu Rozwoju Wsi i Rolnictwa, PAN, Warszawa 1989.
- [4] Obliczenia własne na podstawie ewidencji prowadzonej przez Zakon OO. Franciszkanów w Kalwarii Paclawskiej.
- [5] *Studium planu szczegółowego zagospodarowania przestrzennego Kalwarii Paclawskiej i Paclawia*, Instytut Urbanistyki i Planowania Przestrzennego Politechniki Warszawskiej.

W związku ze słusznymi uwagami nadesłanymi przez prof. Stanisława Liszewskiego, a dotyczącymi wstępu do mojego artykułu pt. „Opinie absolwentów o programach studiów turystycznych w Akademii Wychowania Fizycznego i Akademii Ekonomicznych” pragnę uzupełnić wykaz ośrodków akademickich realizujących kształcenie turystyczne w ramach studiów geograficznych ominiętym pomyłkowo ośrodkiem łódzkim. W 1982 r. utworzono na Uniwersytecie Łódzkim specjalizację z „geografii turystyki”, tutaj też prowadzone są od 1977 r. zajęcia na Podyplomowym Studium Turystyki.

Chciałbym dodać, że przedstawienie wszystkich ośrodków prowadzących kształcenie kadr dla turystyki w Polsce (Akademie Wychowania Fizycznego, Akademii Ekonomicznych, Uniwersytety, Politechniki), jak i mozaiki różnorodnych typów studiów, ich ewolucji i stanu obecnego wymaga osobnego opracowania. Informacje takie zawarte będą w przygotowywanej do druku syntezie badań wykonanych w CPBP 08. 06 (grupa VI) i w specjalnym numerze Problemów Turystyki.

Zygmunt Kruczek

SPIS TREŚCI

Jan Fenczyn, Irena Surówka-Fenczyn, Tadeusz Kasperczyk, Jerzy Maciejowski: <i>Niektóre cechy osobowości kandydatów przyjętych na kierunki turystyka i rekreacja krakowskiej AWF</i>	3
Andrzej Jaklik, Bronisław Micherda: <i>Wpływ struktury majątku i kapitału na wyniki finansowe firmy turystycznej</i>	25
Antoni Jarosz: <i>Turystyczna baza noclegowa w województwie tarnobrzeskim</i>	37
Grażyna Mróz, Renata Rettinger: <i>Baza turystyczno-wypoczynkowa Jugosławii i jej wpływ na zróżnicowanie społeczno-ekonomiczne i osadnicze kraju</i>	47
Jerzy Raciborski: <i>Wpływ konwencji brukselskiej z 1970 r. o umowie o podróż (CCV) na ustawodawstwo i praktykę Jugosławii i Włoch</i>	63
Marek Rawski: <i>Ocena zmian udziału przedsiębiorstwa turystycznego na rynku (propozycja nowej metody analizy przyczynowej)</i>	81
Irena Surówka-Fenczyn: <i>Motywy wyboru kierunków kształcenia u studentów turystyki i rekreacji</i>	95
Marek Żołdak: <i>Problemy wielofunkcyjnego rozwoju wsi — turystyka religijna w Kalwarii Paclawskiej</i>	105